



Dirshu
דרשו ד' ועוזו
קרן עולמית לחינוך
ועידוד לימוד התורה

קנין
משניות

מראי מקומות, ציונים והערות קצרות

במשניות

שביעית

פרק ב' משנה ג' - פרק ד' משנה א'

חוברת י"ב

בסייעתא דשמיא שביעית פרק ב' ג' ד' א'

מסכתא שביעית פרק ב'

משנה ג

[ג] מסקלין עד ראש השנה, מקרסמין מזרדין מפסלין עד ראש השנה, רבי יהושע אומר כזירודה וכפיסולה של חמישית כך של שישיית רבי שמעון אומר כל זמן שאני רשאי בעבודת האילן רשאי אני בפיסולו:

רע"ב משנה ג

מסקלין - מסירין את האבנים:

מקרסמין - כמו מקרסמין בכ"ף, לשון יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ), כלומר כורתים וחותרים הענפים היבשים מן האילן:

מזרדין - הענפים הלחים כשהם מרובין רגילים לקצצן ומניחין מקצת מהן וזהו זירוד:

מפסלין - שנוטל את הפסולת. וי"מ מפסלין לשון פסל לך (שמות לד) שחותכים כל הענפים שבאילן כדי שיתעבה:

כזירודה וכפיסולה של חמישית וכו' - ת"ק לא שרי אלא עד ר"ה של שביעית. ור' יהושע סבר כשנת חמישית כן שישיית מה חמישית נכנסת לשישיית כך שישיית נכנסת לשביעית, וכמו שמזרדין של חמישית בשישיית כך מזרדין של שישיית בשביעית. ור' שמעון אומר מעצרת ואילך שהוא נאסר בעבודת (הארץ) [האילן] נאסר נמי בזירוד ופיסול. ושלש מחלוקות בדבר, והלכה כת"ק:

ציונים והערות משנה ג

סיכום.

כאן שנינו במשנה המשך לכללים של הר"ש במשנה הקודמת – וכן בהמשך לזה [משנה ד'], דמותר לצורך פירות שישיית או דהתירו במלאכות דרבנן, והנך תולדות ניהו ולכן מותר בלי פירות שישיית, אלא דכבר נתבאר מהחזו"א דרך במקום פסידא התירו, וכן צ"ל בכל הנך.

ג' שיטות במשנה.

שנינו במשנה בדין זירוד ופיסול ג' שיטות, ת"ק מתיר "עד ר"ה", ורבי יהושע אומר "כזירודה וכפיסולה של חמישית כך של שישיית", ורבי שמעון אומר "כל זמן שאני רשאי בעבודת האילן רשאי אני בפיסולו", וזה לשון הירושלמי – מובא בר"ש "מפרש בירושלמי דתלתא תנאי אינון, תנא קמא לא שרי אלא עד ראש השנה, ורבי יהושע סבר דכשנת חמישית כן שישיית מה חמישית נכנסת לשישיית כך שישיית נכנסת לשביעית ואפילו יותר מאכן, רבי שמעון אומר כל זמן שאני רשאי בעבודת האילן רשאי אני בפיסולו עד העצרת".

והביאור כך דר' יהושע מתיר בשביעית עצמה, ולכן מדמה לחמישית שנכנסת לשישיית וה"ה שישיית שנכנסת לשביעית מותרת, ור' שמעון בא לאידך גיסא להחמיר ואסור כבר בתוספת שביעית ולא רק ל' יום אלא דאסור כבר מעצרת.

ביאור טעמא דר' יהושע.

ולא נתבאר טעמא דר' יהושע, וכתב החזו"א [סימן י"ז סוס"ק כ"ו] דאולי מצד פסידא אתינן עלה, כמו השקאת בית השלחין, אולם עיין במשנה ראשונה שדייק דמה כוונת ר' יהושע בהשוואה לחמישית שנכנסת לשישיית, וביאר דעיקר ההיתר בזה הוא דכבר מצאנו ב' אופנים של היתר בתוספת שביעית, או מצד לצורך פירות שישיית או מצד מלאכת דרבנן, וכל אחד הוא היתר בפני עצמו, וכנתבאר לעיל [משנה ב'], וחידש ר' יהושע דהנך תרי היתירא מהני כהדדי בשביעית עצמה, ולא סגי בא' מהם, ותרומיהו כהדדי מותרים בשביעית עצמה, וזהו דקאמר – חמישית נכנס לשישיית, והיינו דעושה מלאכה לצורך חמישית בשישיית, וה"ה דהמלאכה הכא נעשה בפירות שישיית אף שהוא בשביעית.

ונראה להוסיף עוד בביאור סברת ר' יהושע בצירוף הנך תרי דינים כהדדי – דלכאוף מה שייך לדמות היתירא דתוספת שביעית שהתירו לצורך שישיית לשביעית עצמה – ונראה עפ"י מה שמבואר לעיל [פרק א' משנה א'] שהבאנו יסוד גדול מהאגרות משה ביסוד דינא דתוספת שביעית, ונתבאר שיש דין בשביעית עצמה שלא נאסרה מלאכה סתם כמו בשבת, אלא דצריכים שיחול על המלאכה תורת מלאכת שביעית וכלי זה מותר, והיתירא דלצורך פירות שישיית בתוספת שביעית אינו היתר וקולא בעלמא אלא דלא חיילא מלאכת שביעית על המלאכה הזו עד כמה שהיא מתייחסת לשישיית, ומחמת הצורך פירות שישיית אמרינן שהמלאכה מתייחסת לשישיית, אכן בשביעית עצמה הזמן של מלאכה – שזמנו בשביעית עצמה – קובע שזה מלאכת שביעית, ודו"ק.

ויש לומר שזה הקולא של ר' יהושע, דבמלאכות דרבנן הקילו דלא מהני מה שזמנו לעשות בשביעית עצמה, ועדיין מגדירים את המלאכה ביחס לפירות – וגדר ההיתר בשניהם אחד, אולם לפי"ז יש לדון דמה יהיה הדין במלאכות בסוף שביעית שמתייחסות לפירות שמינית, ודו"ק.

אלא שיש להעיר, הרי בתנאי השני של ר' יהושע שלמד מתוספת שביעית דבעינן מלאכת דרבנן, הרי מבואר לעיל [משנה ב'] דמלאכת דרבנן רק התירו בתוספת שביעית באופן שיש פסידא וכדוהוכיח החזו"א, וא"כ אולי נצטרך לומר דגם הכא איכא פסידא וכטענת החזו"א, ויש לחלק, ודו"ק.

דבריי האגלי טל שיש זימור' וישם קירסום' תרתי ניהו.

עיין ר"ש בביאור מקרסמין – "מלשון קרסמוה נמלים והיינו זימור אלא שלשון קרסום באילן וזימור בכרם מלשון זמורות שמחתך ענפים של גפן", והנה כדברי הר"ש כתב נמי רש"י במו"ק [ג]. ד"ה מקרסמין וז"ל, "היינו זימור אלא שקרסום שייך באילנות", עכ"ל.

וכתב הרש"י "קשה לי דא"כ אסור מה"ת בשביעית דהא כתיב וכו' וכו', והא כתב לעיל [משנה ב'] דכל הני דשרינן עד ר"ה הוא מטעם דבשביעית עצמה אינה אלא מדרבנן, וא"ל דדוקא בכרם אסרה תורה ולא בשאר אילנות דהא לקמן וכו', עכ"ל.

מיהו באגלי טל [זורע ס"ק ד'] נקט חילוק זה לקושטא דמילתא דזמירה האמורה בתורה הוא דווקא בכרם ולא בשאר אילנות, והחילוק בזה משום ד'שם זימור' הוא דוקא בכרם אבל בשאר אילנות יש לו 'שם אחר' אע"ג שהוא אותה פעולה, ומה שכתב הר"ש [פ"א מ"א] דנטיעה אסורה מה"ת והיינו בכל האילנות ולא דווקא בכרם, כתב באגלי טל משום ד'שם נטיעה' חד הוא בין בכרם בין באילנות, וכיון דלפינן ליה מק"ו מזימור ליכא לחלק בין כרם לאילנות, אבל מה שכתוב להדיא בתורה בלשון זימור ולשון זה שייך אך ורק בכרם, בזה יש לחלק בין כרם לשאר אילנות.

בשיטת הרמב"ם בזימור בשאר אילנות.

מיהו דנו האחרונים בדעת הרמב"ם בזה דז"ל [פ"א ה"ב] "אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה, ואחד הכרם ואחד שאר האילנות", עכ"ל, ולכאוף מבואר להדיא שגם שאר אילנות אסורות מה"ת כמו כרם, וכן דעת האגלי טל הנ"ל ותוס' יו"ט [פ"ד מ"ד], וע' חזו"א [סי' י"ז ס"ק כ'].
- 2 -

ומקור האיסור בשאר אילנות כ' ברב"ז שם שהוא ממכילתא [דרשב"ן] והו"ד בספר המצות [עשה קל"ד] ובחינוך [מצוה פ"ד], והנה אע"ג דהמכילתא איירי לענין חובה להפקיר פירותיו מ"מ ילפינן מיניה גם לענין איסור שביתת קרקע כיון דכתיב ונטשתה באותו פרשה וקאי על איסור מלאכה כמו שפרש"י שם, וע' בתורת הארץ [פ"ו ס"ק נ"ד].

ולדעת הרמב"ם צ"ע היאך יפרנס מה דמותר לקרסם עד ר"ה ומ"ש מזימור דאסור, והנה הרמב"ם כאן פי' קרסום באופן אחר, וז"ל, "לכרות השבלים ביד וכו'" עכ"ל, וכן בשבת [פ"ב מ"ב] כתב דקרסום היינו קוטע ירקות, ולשיטתו א"ש דאולי זימור בשאר אילנות אסור בתוס' שביעית כמו זימור דכרם. איברא שהרמב"ם קשה ממה שכתב לפרש מזרדין וז"ל "לכרות הענפים המתפשטים מן האילן, וזרדים, שם הענפים הכרותים בעת הזימור", עכ"ל, ובפשוטו כוונתו לפרש שזירוד היינו זימור דענפים, ולפי"ז הדרא קו' לדוכתיה מ"ש זירוד דמותר בתוספת שביעית ומאי שנא זימור דכרם דאסור, והלא שניהם מדאורייתא לפי הרמב"ם.

וכן מבואר דקירסום וזירוד אינן אלא מדרבנן כמו"ק [ג']. דגרסינן התם "והתניא שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור, אין לי אלא זירוע וזימור מנין לניכוש ולעידור ולכיסוח, ת"ל שדך לא כרמך לא, לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך, מנין שאין מקרסמין ואין מזרדין ואין מפסגין באילן, ת"ל שדך לא כרמך לא, לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך, מנין שאין מזבלין ואין מפרקין ואין מאבקין ואין מעשנין באילן, ת"ל שדך לא כרמך לא, לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך וכו', מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא".

וכתב בחזו"א [ס" כ"א ס"ק ט"ו] דגם הרמב"ם מודה דזימור דשאר אילנות אינו אלא מדרבנן, ומש"כ דא' כרם וא' אילנות היינו שיש בהן איזה איסורי עבודה מה"ת, ולכן שייך לרבנן למיגזר אף בשאר מלאכות, וע"ע בחזו"א [ס" כ"ו ס"ק א'].

משנה ד

[ד] מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן וקוטמין אותן ועושין להם בתים ומשקין אותן עד ראש השנה, רבי אלעזר בר צדוק אומר אף משקה הוא את הנוף בשביעית אבל לא את העיקר:

רע"ב משנה ד

מזהמין את הנטיעות - כשקליפת האילן נושרת מדביקים שם זבל להבריאו כדי שלא ימות האילן. וי"מ מזהמין שמושחים האילנות בדבר שריחו רע כדי שיברחו התולעים מן הריח או שימותו:

וכורכים - י"מ שכורכים דבר סביב האילן בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצנה. וי"מ כורכים הענפים זו עם זו וקושרין אותם למעלה בראשיהם שלא יהיו נטושים על הארץ:

וקוטמין אותן - י"מ לשים בשרשיהם אפר, תרגום אפר קטמא. וי"מ שובר הראשים, כמו נקטם ראשו [סוכה כט ב]: ועושין להם בתים - רגילים לעשות לאילן גדר אמה סביבותיו וממלאים אותו עפר. וי"מ שעושים לו סוכה מלמעלה להגן עליו מן החמה או מן הצנה:

על הנוף - של האילן, אבל לא על העיקר שלא יעשה בשביעית כדרך שעושה בשאר השנים. ואין הלכה כרבי אלעזר בר צדוק, אלא אסור להשקות האילן בשביעית בין על הנוף בין על העיקר:

ציונים והערות משנה ד

בדין לאוקמי' ולאברויי.

סוגי' דע"ז דמחלק בין לאברויי לאוקמי'.

כתב הר"ש בדין מזהמין דהיינו שכשיש מכה לאילן ונשרה קצת קליפתו דמדביקין שם זבל וקושרין שלא ימות, אולם הוסיף הר"ש דע"כ דזיהום דהכא היינו לחזק את האילן ולהשביחו ולא רק כדי שלא ימות, שבסוגי' בע"ז [נ':] הקשו סתירה, דמצד אחד מבואר במשנה כאן דדווקא עד ר"ה מותר אבל בשביעית עצמה אסורה, וזה כנגד הברייתא שמבואר ד"מתליעין ומזהמין בשביעית" והיינו בשביעית עצמה.

ותירצו: "תרי זיהומי הוו חד אוקמי אילנא ושרי וחד אברויי אילנא ואסור", ולמדנו יסוד גדול דלאוקמי' אילן ליכא איסור בשביעית עצמה, והיינו כדי שלא ימות, אכן להשביח ולחזק את האילן הוא דאיכא איסור, והכא במשנה איירי בזיהום לחזק ולהשביח.

כמה הערות בדין לאוקמי' אילן - לגבי מזהמין ומעשנין ולגבי פלוגתא ר"ש ורבנן אי מותר ליטול את העלה מן האשכול בשביעית, ודרכו של הגרש"ז בזה. למדנו עכ"פ בסוגי' זו וכן בריש מו"ק דתרי מיני מלאכות איכא, לאוקמי' ולאברויי, ולאוקמי' היינו להעמידו כמות שהיא - 'שלא יתקלקל כמות שהיא' - [כמבואר בלשונות של רש"י - ע"ז שם] - ולאברויי היינו להשביחו ומבואר שם שמותר בשביעית לעשות מלאכות דלאוקמי' ואסור לעשות מלאכות דלאברויי. ויש כמה קושיות בזה במשניות דלעיל.

[א] כשיטת ר' שמעון לעיל [משנה ב'] דנוטל עלה מן האשכול - ופירשו הרמב"ם והר"ש והרא"ש והרע"ב שר' שמעון קאי במפרקין דקתני ברישא של המשנה, ומותר מצד לאוקמי' אילנא, אלא דקיי"ל כת"ק ודלא כר"ש, וקשה, דלמה ליכא טעמא דאוקמי' אילנא, ועיין בחזו"א [סימן י"ז ס"ק כ"ו] דת"ק אוסר כיון שמעורב בו גם אברויי אילנא, וצ"ב הגדר בזה.

[ב] עוד קשה מהדין מעשנין לעיל [משנה ב'] דאינו אלא כנגד תולעים וכמבואר בר"ש, וכבר תמה בזה בכתבי מעדני ארץ [פ"ב מ"ב], וכן קשה ממהמין ששיטת הרמב"ם בפירושו שאינו אלא כנגד תולעים, וקשה דלמה ליכא בזה משום לאוקמי' אילנא.

ותירץ בזה בכתבי מעדני ארץ בכמה צדדים:

[א] מדברי הרמב"ם [פ"א ה"ג] משמע דלאוקמי' אילנא היינו שלא ימות האילן, ולא שלא יתקלקל והכא איירי מצד קילקול.

[ב] בתפא"י [משנה ד' ס"ק כ"ז] כתב דלהציל מנזק טיבעי לא מיקרי לאוקמי' ויש לומר א"כ דתולעים בכלל נזק טיבעי, ודו"ק.

[ג] עיין פאת השולחן [סימן כ' ס"ק י"א] שכתב בדעת הרמב"ם שכל עבודה שהיא בגוף האילן אסור גם לאוקמי, אך עדיין אין זה מיישב מעשנים שמשמע שאסור אף שאינו עבודה בגופו, וכן קשה מע"ז [נ':] בזיהום ובמו"ק [ג']. בסתומי פילי דשרי בשביעית אף שהם עבודה בגוף האילן, וע"כ צ"ל כב' הדרכים הראשונים.

ועפ"ז ביאר הגרש"א את פלוגתא ר' שמעון ורבנן במשנה דלעיל במה שהתיר ר' שמעון ליטול את העלה מן האשכול בשביעית, ומבואר דת"ק אוסר, והיינו מפרקים - וכמבואר ברי"ש - וקשה דהא כו"ע מודי דאיכא היתרא מצד לאוקמי' אילן, וביאר דנחלקו ביסוד הנ"ל האם איכא היתר לאוקמי' אילן בקילקול בלי שימות האילן, וכן בנזק טיבעי, וי"ל דבמפרקין כל העבודה היינו למנוע קילקול וליכא חשש שימות האילן ועוד שזה מונע נזק טיבעי, וס"ל לר' שמעון דגם זה בכלל לאוקמי' אילן, וקיי"ל כת"ק שאינו בכלל לאוקמי' אילן, וכמו דנתבאר במעשנין ומזהמין.

ואולם תמה דלפי"ז קשה דלמה לא פליג ר"ש גם במעשנין ומזהמין, וצ"ע.

ביסוד המקד"ד דייק מרש"י דלאוקמי' חסר בעיקר השם מלאכה.

והנראה בזה – ונקדים בחקירת המקד"ד [סימן נ"ט ריש ס"ק ו' – עמוד 441] שהסתפק בעיקר ההיתר של לאוקמי' אילן האם זה מצד שחסר בעיקר המלאכה שהשם מלאכת שביעית היינו דווקא בבא להשביח, ובמעמידו כמות שהיא בלי שיתקלקל אין כאן תורת מלאכה, או דילמא שיעקר ההיתר מצד פסידא, דלא אסרו מלאכה במקום פסידא, וכתב שם שהפ"מ באופן שהוא גם לאברויי וגם לאוקמי', דודאי דאיכא בזה שם מלאכה מצד האברויי אבל סו"ס יש היתר מצד פסידא, והביא שזה דינא דהשקאה [מו"ק ג'] דמותר מצד פסידא ולא מצד לאוקמי' כיון דודאי דאיכא בזה תורת מלאכה בזה שהוא משביח וכמבואר שם דנחלקו אי הוי תולדה דחורש וזורע, מצד ארפוי ארעא וכו', אבל בלאוקמי' לחודי' בלי השבחה התם איכא למימר דמצד דחסר בשם מלאכה אתינן עלה.

ועיי"ש שהביא מהסוגי' בע"ז [שם] על ההיא דמתליעין ומזהמין בשביעית ואין מתליעין ומזהמין במועד, ומקשינן מאי שנא שביעית דשרי ומ"ש מועד דאסור, ואמרין "מי דמי שביעית 'מלאכה' אסור רחמנא 'טרחא' שרי".

ורש"י בא לבאר את עיקר החילוק ולהגדיר את עיקר התורה מלאכה של שביעית ופירש בזה "מלאכה שהיא עבודת קרקע אסור רחמנא והני לאו מלאכת קרקע ניהו – דאוקמא אילנא בעלמא הוא – שלא ימות, ואינו משביחו לאילן אלא מעמידו בכמות שהוא".

הרי דלפירש"י הסוגי' באה להעמיד ולהגדיר את עיקר תורת מלאכת שביעית – להשביח ולא להעמיד כמות שהיא ולכן מזהמין בשביעית כיון שזה לאוקמי' – הרי לנו דברים ברורים, ועיין בהערה ¹.

ודייק בזה עוד דמנייה וביה ברש"י למדנו ברש"י התייחס לנפ"מ בהאי חקירה שרש"י כותב "דאוקמא אילנא בעלמא הוא שלא ימות, ואינו משביחו לאילן אלא מעמידו בכמות שהוא", והיינו דעצם זה שהמלאכה נצרכת כדי לא שימות לא סגי לן להיתירא זו, ועיקר ההיתר הוא ממה דבנוסף לזה אינו משביחו – והיינו דלולי הוספה זו של רש"י שפיר תחול בה תורת מלאכה מעצם זה שיש כאן גם השבחה, וליכא להתיר מצד מה שהמלאכה נצרכת למועד קילקול, והדברים מדוייקים טובא. ונוסף עוד על דברי המקד"ד דבאמת – זה עיקר הסוגי' שם שמבארת את הברייתא – "מתליעין ומזהמין בשביעית ואין מתליעין ומזהמין במועד, כאן וכאן אין מגזמין", וחילקו בגמרא בין שביעית למועד דשביעית מלאכה ומועד מצד טירחא, וחילקו בין גיוזם לזיהום בלאוקמי' ולאברויי, ומעתה – אי טעמא דלאוקמי' מצד פסידא הא פסידא נמי מותר במועד ומוכרח דמצד שם מלאכה אתינן עלה, ונמצא דזה עיקרו של האי ברייתא, לחלק בתרתי, א] בזיהום דשביעית מועד, ב] בזיהום וגיוזם, והנך תרי חילוקים כהדרי מלמדים שיש היתר דלאוקמי' וגם שהגדר של ההיתר ע"כ מצד גררי מלאכה אתינן עלה, ולא מצד פסידא, מדמחלקינן שם נמי בין מועד לשביעית – ודו"ק.

מוכיח כדבריו מדברי הר"ש במזהמין.

ונראה שהדברים מפורשים בדברי הר"ש כאן – הרי המשנה כאן איירי בזיהום, וזיהום הכא מותר בערב שביעית ואסור בשביעית, והקשו בע"ז [שם] דמאי שנא זיהום דברייתא דמותר בשביעית עצמה מזיהום דהכא, ותיצו, "תרי זיהומי הוו חד אוקמי' אילנא ושרי וחד אברויי אילנא ואסור", וכפשוטו הכוונה דתרתיה ניהו ולוקין ניהו זה מזה בעיקר הפעולה, חד רק לאוקמי' וחד רק לאברויי, אולם מדברי הר"ש מבואר שאינו כן שהרי הר"ש מבאר את המשנה והקדים – "שכשיש מכה לאילן ונשרה קצת קליפתו דמדבקינן שם זבל וקושרין שלא ימות" הרי שזה זיהום – שלא ימות, אלא שהקשה את קושרי' הגמרא דאיכא למה אסור בשביעית, ותיריך "דע"כ דזיהום דהכא היינו לחזק את האילן ולהשביחו ולא רק כדי שלא ימות", וקשה דלמה בתחילת דבריו הביא זיהום דלאוקמי' ושוב מחדש דאיירי בזיהום אחר ולא בזיהום דלאוקמי', אלא דהן הן הדברים, דודאי דזיהום נצרך תמיד לאוקמי' דזה כל המציאות של עבודת זיהום, אולם יש גוונא דאהני לן האי זיהום גופי' הוא גם לאברויי, וככה"ג כבר חיילא בה תורת מלאכה – וכנ"ל.

מוכיח כנ"ל מי' נטיעות דלא מיקרי לאוקמי'.

עוד יש להוכיח כנ"ל מקושי' המנחת שלמה [במשנה כאן] דעיקר היתירא די' נטיעות דחורשים עד ר"ה היינו כדי שלא יתייבשו, וכמבואר בירושלמי, ופירש הריטב"א [סוכה ל"ג]: דהיינו כדי שלא ימותו, וקשה דא"כ שפיר הוי בכלל דלאוקמי', ולאוקמי' מותר בשביעית עצמה.

והישוב כנ"ל והכא פשוט טפי, שהרי פשיטא דחרישה תמיד מהני לאברויי, ואדרבא, זה עיקר המלאכה, ודווקא בי' נטיעות נצרכה חרישה לאוקמי', אבל עיקרו מצד לאברויי הלכך אסור.

מבאר בזה את פלוגתת ת"ק ור"ש אי מותר ליטול את העלה מן האשכול – בי' דרכים.

ועל פי זה יש לבאר פלוגתת ת"ק ור"ש דכבר הבאנו מהחזו"א דאיירי שיש מעט אברויי, וביאר דנחלקו אי סגי לן בקצת אברויי' בתוך מלאכה שעיקרא לאוקמי' לאוסרו דלא סגי בזה לאשווי' למלאכת זומר, וזה לשונו: "כיון שהוא זומר [החלק של האברויי] – לא חייל עלי' שם זימור", הרי דמרמז ליסוד חקירת המקד"ד, שהנידון הוא אי חיילא בפעולה תורת מלאכה, ובוזה נחלקו באופן שהלאברויי הוא מעט, האם סגי בזה לקבוע בה את תורת מלאכה כשעיקרה לאוקמי'.

אולם לולי דבריו היה נראה לדייק איפכא מדברי רש"י הנ"ל – והיינו דאפילו קצת לאברויי סגי שהרי זה לשון רש"י – "ואינו משביחו לאילן – אלא מעמידו בכמות שהוא", ומדוייק דאפילו בקצת לאברויי חיילא בה תורת מלאכה.

אולם נראה דעפ"י חקירת המקד"ד נוכל לבאר את פלוגתת ר"ש ות"ק באופן אחר, שכבר חקר המקד"ד אי הדין מצד פסידא אי מצד דחסר במלאכה, והוכיח כהצד השני שחסר במלאכה, ומעתה יש לומר דזה גופא נקודת פלוגתתם – והיינו שר' שמעון חידש דהיתירא דלאוקמי' הוא גם מצד פסידא הלכך מותר גם כשיש בה לאברויי, ולפי ת"ק דווקא מצד דחסר בתורת מלאכה אתינן עלה, לכן כשיש גם קצת לאברויי כבר אסור.

ונראה להביא סמוכין לזה ונקדים בדברי הרמב"ם [פ"א ה"ן] בהשקאה – והיינו שאחרי שהרמב"ם הביא היתירא דלאוקמי' – שוב הביא היתירא בהשקאה, וסיים "ומפני מה התירו כל אלה שאם לא ישקה ישאר הארץ מלחה וימות בה כל אילן" ומשמע דדווקא הכא איכא היתירא מצד פסידא ולא בכל הדין לאוקמי', וע"כ דבעיקר היתירא דלאוקמי' ע"כ שהגדר בזה הוא דלא חיילא תורת מלאכה, ודווקא הכא בהשקאה מותר מצד פסידא, כן מדוייק ברמב"ם, ועיין בהערה ², ובביאור החילוק בין השקאה לאידך מלאכות – עיין בביאור ההלכה [פ"א ה"ה סוף עמוד צ"ח] שביאר מרן הגר"ח ק"ש שליט"א דמדוייק ברמב"ם שהפסידא בהשקאה היינו שימות 'כל אילן', ומבואר דבעינן פסידא מרובה 'בכל האילנות', ומהאי טעמא פשוט למה לא שייך היתר זה מכל המלאכות ותמיד ההיתר מצד דחסר בעיקר השם מלאכה.

ועפ"י הקדמה זו יש ליישב ולחדש – דבזה גופא נחלקו ת"ק ור"ש בשיעור הפסידא להתיר מדין לאוקמי', שהרמב"ם פוסק כת"ק דדווקא בהשקאה באילנות שייך היתירא דפסידא וע"כ דכלה דין של לאוקמי' הוא רק דחסר במלאכה, ולכן בלאברויי ולאוקמי' ביחד אסור, אולם ר"ש חולק וסובר דתמיד מתירים מצד פסידא גם כשאין פסידא לכל האילנות כמו בהשקאה, ולכן בלאברויי ולאוקמי' ביחד מותר.

מהלך חדש בפלוגתת ת"ק ור"ש בגדר ההשבחה בנוטל עלה מן הפרי.

אולם לפי"ז קשה בשטת ר' שמעון כמה קושיות, א] למה זיהום אסור, הא מדוייק בר"ש דמהני שלא ימות אלא דהכא גם משביחו, ובפרט לשיטת הרמב"ם בפירושו למזהמין שאינו אלא כנגד תולעים. ב] למה מעשנין אסור גם זה אינו אלא כנגד תולעים.

ונצטרך לומר דגם ר"ש מודה דדווקא בהשקאה איכא היתירא דפסידא וכמדוייק בדברי הרמב"ם ששם יש פסידא מיוחדת שימותו כל האילנות, הלכך ליכא היתירא דפסידא בכל הנך מלאכות, ונצטרך לפרש כהחזו"א דכל פלוגתתם אינו אלא בנוטל עלה כיון ששם ההשבחה היא פורתא, ונחלקו אי סגי לן בהאי פורתא לקבוע עלי' תורת מלאכה היכא דעיקר המלאכה היינו לאוקמי'.

אולם נצטרך לחדש דזיהום ועישול איכא בהו נמי השבחה, וכבר מפורש בסוגי' דזיהום של המשנה הכא איכא ביה השבחה, אלא דנצטרך לומר עוד דהשבחה בזיהום ועישון חשיבא טפי מהשבחה דנטילת עלה דדוקא התם איכא השבחה פורתא, אולם החילוקים בזה אינם ברורים, ועוד דכבר דייקנו ברש"י דלאוקמי' היינו כשאין השבחה כלל ואינו אלא להחזיקו 'כמות שהיא'.

¹ ואף דברש"י במו"ק מדוייק איפכא – הא להלן יישבנו קושי' זו.

² ועיין במקד"ד שהאר"ך לבאר את החילוק בין השקאה לאידך מלאכות למה דווקא התם איכא היתירא דפסידא.

וע"כ צ"ל דכל דאיכא ביה תרת, לאברויי ולאוקמי, דשפיר חשיבא כמלאכה, ולא מחלקינן בזה בדרגות כמה השבחה איכא אלא כמדוייק ברש"י דלאוקמי היינו כשאין השבחה כלל, וכנ"ל, והביאור בשיטת ר"ש עפ"י סברא שמוכח בספר תורת שמיטה [עמוד י"א³], ונוסיף בסברתו ביאור – דמלאכה זו כלפי האילן ודאי דהוי לאברויי וכלפי הפרי עצמו ודאי דהוי לאוקמי, וכל פלוגתתם היא דווקא בכה"ג, והיינו דכיון שעיקר הפעולה מתייחסת לפרי שהעלה סמוכה אליו שכעת צריכים להציל את הפרי מהעלה שעליו, וכיון דכלפיו מיקרי לאוקמי שוב נקבע מלאכה זו באופן זה כמלאכה דלאוקמי, או דילמא דכיון דהך מלאכה של נטילת עליון קיימת באילן גם כשאין פירות סמוכים לעלה מסויימת, ואז המלאכה באופן כללי היא לאברויי לאילן, שוב נקבע שם המלאכה כעיקר המלאכה ולא כהאופן המסויים שמתייחסת לפרי מסויים.

וא"ש לשון ר' שמעון דנוטל עלה מן הפרי, וקשה דאיירי במפרקינן דרישא וכמבואר בראשונים, ולמה שינה לשונו, וע"כ כנ"ל, דבעיקר דינא דמפרקינן מודה ר"ש וכל פלוגתתו היינו באופן מסויים שאז כל המלאכה מוגדרת כנטילת עלה מן הפרי.

וע"ע בהמשך הדברים מה שיש לומר בכל הנ"ל באופן אחר ליישב הערה גדולה מלשון רש"י במו"ק דשם משמע דהכל מצד פסידא אתינן עלה, ודלא כרש"י בע"ז.

ביאור בדברי הר"ש בזהוהו, ובחילוק בין לאוקמי בתוספת שביעית מלאכה שבו בשביעית עצמה.

בר"ש מבואר שיש ב' דינים בלאוקמי, הפסידא שבו בתוספת שביעית והחסרון מלאכה שבו בשביעית עצמה.
בר"ש בד"ן מזהמים יש ג' שלבים וסותר משנתו – הר"ש מתחיל שהמלאכה של זיהום היא כדי שלא ימות, וממשיך דהכא שאני דהוי להשביחו, ושוב מסיים הר"ש שכאן ההיתר מצד שלא ימות – הלא דבר הוא.

וזה לשונו: [א] 'מזהמין – כשיש מכה לאילן ונשרה קצת קליפתו מדביקין שם זבל וקושרין 'שלא ימות' – הרי דאתינן עלה מצד 'שלא ימות'.

[ב] 'ומיהו זיהום דהכא צריך לומר ד'מחוק את האילן ומשביחו' ומשמע עד ר"ה אין בשביעית לא ובמסכת ע"ג פרק ר' ישמעאל [נ':] תניא ומתליעין ומזהמין בשביעית ומשני התם תרי זיהומי הוו חד אוקמי אילנא ושרי וחד אברויי אילנא ואסור' – הרי דאתינן עלה מצד ד'מחוק את האילן ומשביחו', ולא מצד שלא ימות.

[ג] 'ואף על גב דבעבודת אילן אסורה ל' יום לפני ר"ה, הכא שרי שלא ימותו הנטיעות, דהנך עבודות דרבנן הם כדאמרינן בריש מו"ק [ג': וד'] - אבות אסור רחמנא תולדות לא אסור רחמנא והכא לא גזור' – הרי דשוב אתינן עלה מצד 'שלא ימות', וצ"ע.

וביאור הדברים עפ"י כל הנ"ל דבאמת בחשש שלא ימות איכא תרת, פסידא, וחסרון בשם מלאכה, וסביב הנך ב' סברות איירי הר"ש, ומצד פסידא מעולם לא התירו, [אלא בפסידא דקעין השקאה וכנ"ל], והר"ש בא לחדש דגם מצד חסרון בשם מלאכה אין להתיר כיון שכאן אף שיש חשש שלא ימות אבל סו"ס איכא נמי מצד השבחה, ובסוף דברי הר"ש בא לחדש דכל זה בנוגע לשביעית עצמה אבל לגבי תוספת שביעית שפיר התירו במלאכה דרבנן היכא שיש פסידא, הלכך הכא כבר לא אכפת לן במה שזה גם לאברויי וגם לאוקמי, דהכא מצד פסידא אתינן עלה וסו"ס איכא פסידא, ודו"ק.

למדנו מהר"ש שיש ב' דינים שונים בלאוקמי, מצד הפסידא שבו וזה סגי להתיר בתוספת שביעית ומצד חסרון מלאכה שבו וזה מהני להתיר בשביעית עצמה, ונפ"מ בלאוקמי ולאברויי כהר"ש.

כמה הערות מיניה וכיה בדברי הר"ש בזהוהו בתוספת שביעית.

איכא כמה תמיהות בדברי הר"ש, וכדלהלן:

[א] בסוגי' בע"ז מבואר דמיירי הכא בלאברויי ולא בלאוקמי ולמה כתב הר"ש דאיירי הכא כשיש חשש שמא ימות, והיינו גם לאוקמי וגם לאברויי, ולדברינו הנ"ל מיושב שהר"ש כאן בא לבאר למה יש היתר בתוספת שביעית והיינו מצד הפסידא, הלכך שפיר הוצרך לפרש דחיישינן שמא ימות, והתם באו לבאר למה אסור בשביעית עצמה, ולא קאי כלפי התוספת.

[ב] סו"ס קשה דההיתר בתוספת שביעית מבואר לעיל בר"ש [משנה ב'] דהתירו בכל המלאכות דרבנן דהיינו שאר תולדות, והכא זיהום הוא תולדה ואינו אלא מדרבנן ולמה לי טעמא דפסידא כל עיקר, ומכאן הוכיח החזו"א [סימן י"ז ס"ק י"ח] דטעמא דמדרבנן לא סגי לן, אלא דטעמא דמדרבנן מהני היכא דאיכא עכ"פ פסידא, עיי"ש, והרחבנו בזה לעיל [משנה ב'], וא"ש, אלא דמעתה מבואר טפי למה משתנה דינא דלאוקמי בתוספת שביעית, דמהני היתירא דפסידא בתוספת שביעית ולא מהני בשביעית עצמה, והיינו כמבואר בר"ש שעיקר הכלל בזה הוא שיש קולא מיוחדת של מלאכה דרבנן בתוספת שביעית, דקיל טפי שאינה שביעית עצמה, הלכך הכא לא גזור במקום פסידא.

מיישב את הסתירה בר"ש דבשביעית עצמה מותר במקום פסידא.

[ג] עו"ק – בר"ש לעיל משנה ב' כשהעמיד את 'הכלל השלישי' שיש היתר בתוספת שביעית לעשות מלאכה דרבנן – התם הוסיף דמותר בשביעית עצמה במקום פסידא כיון שכל המלאכות הללו הם מדרבנן, ותמוה דכל זה סותר את עיקר צורתא דשמעתתא דבשביעית עצמה ליכא היתירא מצד פסידא אלא מצד חסרון ב'שם מלאכה'.

אלא דכד נדייק בדבריו יבואר כוונתו בזה – וז"ל: 'וכל הנך מלאכות דשרינא הכא עד ראש השנה אף על פי שיש בהן שאינן לצורך שיטת לא גזור בתוספת משום דאפי' בשביעית עצמה לא אסורין מדאורייתא כדאמרינן בריש מו"ק וכו', ואפילו בשביעית עצמה במקום פסידא כגון להשקות בית השלחין משמע התם דשרי משום דתולדות בשביעית לאו דאורייתא ומקודם לא גזור'.

והביאור פשוט – כבר חילקנו לעיל ברמב"ם בין השקאה שיש פסידא בכל העצים שכולם ימותו לפסידא במלאכות אחרות, והן הן דברי הר"ש, שכתב 'ואפילו בשביעית עצמה במקום פסידא כגון להשקות בית השלחין משמע התם דשרי', הרי דאיירי במסויים 'במקום פסידא כגון להשקות בית השלחין' ולא בכל פסידא, ודו"ק, ועיין בהערה⁴.

ביאור בדברי רש"י [ע"ז שם].

מפורש ככל הנ"ל ברש"י ובמהר"ם בע"ז [שם] וכדיבואר:

דעיין היטב ברש"י [ע"ז שם] בביאור משנה זו "עד ראש השנה - של ערב שביעית אף על פי שעבודת האילן אסור שלשים יום לפני ראש השנה הכא שרי שלא ימותו הנטיעות דהנך שלשים יום מדרבנן הן והכא לא גזור" – וכבר עמדו בזה המהר"ש והמהר"ם דל"ל טעמא דשלא ימות, ועוד דכבר אמרו בגמרא דהכא לאברויי ולא לאוקמי.

וכתב המהר"ם דאיכא ביה תרת והכא אף דהוי למנוע קילקול שלא ימותו אכן סו"ס מהני נמי להשביח, והרי הם גם לאברויי וגם לאוקמי, אלא דבתוספת שביעית מותר כה"ג, ומפורש ככל הנ"ל.

³ מובא במשנת יוסף - תוספת אחרונים [סוף משנה ב'].

⁴ ועיקר ההשוואה של הר"ש היא כך – שהר"ש בא להוכיח שאם אף מצאנו היתר מצד פסידא דמה מוכרח שזה מדרבנן, אבל אה"נ שהגדר בד"ן פסידא בתוספת שביעית אינו 'היתר' מחמת פסידא אלא דמעיירא במקום פסידא לא גזור דין תוספת שביעית, הלכך כל פסידא מהני בזה, גם פסידא דבמקום זיהום. והדברים מדוקדקים בר"ש ששינה לשונו בין שביעית לתוספת שביעית, שכתב "ואפילו בשביעית עצמה במקום פסידא כגון להשקות בית השלחין משמע התם דשרי משום דתולדות בשביעית לאו דאורייתא ומקודם לא גזור", והיינו דלגבי שביעית עצמה כתב לשון ש"משמע התם דשרי" – ומדוייק שהגדר בזה הוא 'היתר' וקולא, אולם לגבי תוספת שביעית סיים הר"ש בלשון "לא גזור", והיו דמטעמא דפסידא כבר לא גזור מעיקרו, ודו"ק.

עוד בדין לאוקמי' ולאברויי.

סיכום הדברים בדין לאוקמי' ולאברויי.

לסיכום - נתבאר לעיל שיש ב' דינים בלאוקמי', א' מדין פסידא וזה מהני בתוספת שביעית בתולדות דרבנן, ב' מדין דחסר בעיקר המלאכה וכמבואר ברש"י בע"ז, ונתבאר עוד דכן מוכרח מכל הברייתא ובסוגי' וכתבאר, והיתר השני מהני גם בשביעית, והנפ"מ לגבי לאוקמי' שהוא גם לאברויי דבתוספת שביעית מותר ובשביעית עצמה אסורה, וזה החלוקה במשנה דידן בזיהום, וכל זה מוכרח מ' נטיעות דמותר בערב שביעית ולא בשביעית דאיכא אברויי וגם לאוקמי'. ומלבד זה איכא פסידא מיוחדת בהשקאה, וכתבאר דזה מהני גם בשביעית, ונתבאר עוד דבטעמא דר' שמעון היה מקום לומר דמצד פסידא מותר גם בלי הפסידא המיוחדת של השקאה, אלא שהדברים נדחו ממה שר' שמעון אינו חולק בזיהום וכדומה, ולכן למסקנה נתבאר בטעמא דר' שמעון דאיכא חלוקה בין הפרי לאלין לגבי הלאוקמי' ולאברויי.

מתמה בעיקר גדר דלאוקמי' מרש"י במו"ק דמבואר דאיכא טעמא דפסידא, ומבאר דתרי סוגים של מלאכה נינהו.

אולם בעיקר יסוד זה עדיין יש לתמה – הרי מבואר במו"ק [ג'] גבי תרי קשקושי איכא – אברויי אילנא אסור סתומי פילי שרי, והיינו דסתומי פילי חשיבא כלאוקמי', אלא שכתב בזה רש"י [ד"ה שרי] "סתומי פילי שרי דאית ביה משום פסידא, אברויי אילנא אסור דהוי משום רווחא", ונראה מדבריו דאין הטעם דזה הוי מלאכה וזה אינו מלאכה, אלא דהיכא דעושה משום רווחא אסור וכשעושה משום הפסד שרי, וכבר עמד בזה המקד"ד [שם].

וביאר בזה דחלוקין נינהו קישקוש מאידך מלאכות, ודווקא בזיהום וכדומה פירש רש"י דבאופן שזה לאוקמי' דאז אינה מלאכה, דדווקא בהיכא דמתליעין ומהמין דהתם מצד עצמן אינן מלאכות כלל דלא מצינו נטילת התולעת או להדביק זבל שיהא חשיב מלאכה, אלא שאם היה אברויי אילנא ומשביחו אז זה גופא משוי ליה למלאכה דהוי תולדה דזורע כיון שמועיל לגידול האילן, וזה הוי כעין השקאה וזימור דהוי תולדה דזורע, וכל כה"ג שאינו אלא מחמת לאוקמא אילנא שוב אינם מלאכות כלל, וזה סוגי' דע"ז [שם], אולם במו"ק איירי בקשקושי דאיכא אברויי אילנא ואסור ואיכא סתומי פילי שרי, ושאינו קישקוש מאידך, דקשקוש הוא חפירה תחת הזיתים והיא מלאכה ממש מצד עצמה דהוי תולדה דחורש כפשוטו, ובכה"ג ליכא חילוק בין לאוקמי' ולאברויי בעיקר השם מלאכה, ולכן כתב רש"י דהכא ההיתר הוא מצד פסידא, והתירו פסידא בתולדות שהם רק מדרבנן, עכתו"ד.

מתמה בכל הנ"ל, ומביא עוד נפ"מ לדינא בין הדין פסידא לדין דחסר בשם מלאכה.

אולם לפי דבריו יחזור הקושי דלמה ליכא היתירא דפסידא בזיהום ומעשן, ולמה רק בתוספת שביעית התירו, דמאי גרע מקישקוש, ועוד, דלמה חורשין י' נטיעות עד ר"ה ולא אחרי ר"ה מחמת הדין פסידא, ומאי גרע מקישקוש.

אלא שיש לדון בכל הנ"ל עפ"י מה שהיה נראה לחלק בין הנך תרי דינים, והיינו היתירא מצד פסידא והיתירא מצד דחסר בשם המלאכה, שיש לדון האם עבודה של לאוקמי צריך לעשותו באופן של היתר אם אפשר, וכגון לעשותו בערב שביעית או להמתין עד למוצאי שביעית אם אפשר, או דאולי עדיף לעשותו ע"י עכו"ם, וכבר דנו בזה, ועיין במשפטי ארץ⁵ שנשאל הגרש"ז אויערבאך זצ"ל ע"ז וז"ל השואל, "לכאור' יש לחלק בין היתר של לאוקמי אילנא לבין היתר של פסידא [כגון השקאה], שפסידא הוא מעין דחוייה אבל לאוקמי אילנא כלל לא נאסר מעיקרא, ולפי"ז האם י"ל שאין להשתדל להקדים לפני שביעית מלאכות שהן לאוקמי גרידא וכן אין צורך לאחורן לאחר שביעית", והשיב הגרש"ז דגם על ההיתר משום פסידא צ"ע דלא נזכר בשום מקום דאם אפשר יותר טוב לעשות ע"י עכו"ם.

מיהו ע' חזו"א [סי' כ"א ס"ק י"ז בד"ה ולכן] שכתב שמלאכה שמותר משום פסידא יש למעט בכל מה דאפשר ואם יסתפק בפעם א' בשנה אסור לעשותו ב' פעמים, וכן מה דאפשר להמתין עד מוצאי שביעית חייב לאחר עד מוצאי שביעית, מיהו יש לדון אם חזו"א החמיר בזה גם לענין השקאה או לא, ועיין בהערה⁶, ודו"ק.

וליישב שיטת רש"י היינו צריכים אולי לחדש חידוש גדול, דאה"נ דקישקוש מותר רק במקום שא"א, והיינו כדעת החזו"א, וזו סוגי' דמו"ק, אולם בסוגי' דע"ז לא דנו בזה, דס"ל דבדין מזהמין היכא דליכא לאברויי דאז מותר גם בשביעית עצמה מצד זה שאינה מלאכה ואז מותר גם באופן שהיה יכול לזהם מקודם, דחסר בעיקר המלאכה, והיינו ע"ד החילוק של השואל להגרש"ז, ובזיהום ובמעשן נתחדש דאי הווי לאברויי דאז מותרים רק עד ר"ה, דכבר חיילא בהם שם מלאכה ולכן אסור בשביעית, ומה שהקשינו דסו"ס אכתי מצד טעמא דפסידא היינו צריכים להתיר, והרי לא גרע מקישקוש, ויתכן שיש מקום ליישב דאה"נ אלא דמצד פסידא כבר ליכא חשש הפסד אי עשה כן עד ר"ה, ושוב ליכא להתיר מחמת הדין פסידא אחרי ר"ה, ומה"ט אין לדון אלא מצד דחסר בשם מלאכה, ובוה מחלקינן דכיון שזה גם לאברויי דשוב מיקרי מלאכה, וכל זה חידוש.

בדין השקאה בשביעית.

בדין השקאה בשביעית – עיין להלן [משנה י'] ובמה שנתבאר [שם].

משנה ה

[ה] סכין את הפגים ומנקבים אותם עד ראש השנה פגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית ושל שביעית שיצאו למוצאי שביעית לא סכין ולא מנקבין אותן רבי יהודה אומר מקום שנהגו לסוך אינן סכין מפני שהיא עבודה מקום שנהגו שלא לסוך סכין רבי שמעון מתיר באילן מפני שהוא רשאי בעבודת האילן:

רע"ב משנה ה

סכין את הפגים - פירות שלא נגמר בשולן סכין אותן בשמן כשהן מחוברים לאילן למהר בשולן. ופעמים שמנקבים אותן ומשימים שמן בתוך הנקב אי נמי מנקבים הפגים כדי שיכנסו בהם גשמים ויתבשלו מהרה:

פגי ערב שביעית - פירות שאין מתבשלים עד תשרי של שביעית, אין סכין ואין מנקבין אותן בשישית מאחר שאין נגמר בשולן עד שתכנס שביעית, ואפילו במקום שנהגו שלא לסוך אסר תנא קמא. ור' יהודה מפליג בין מקום שנהגו לסוך למקום שלא נהגו לסוך, דבמקום שלא נהגו לסוך לא מחזיא סיכה עבודה ושרי:

ר' שמעון מתיר באילן - שהוא מלא פירות שביעית לעשות בו מלאכה במוצאי שביעית, מפני שהוא רשאי בעבודת האילן אף על פי שהפירות קדושים בקדושת שביעית. והלכה כתנא קמא:

ציונים והערות משנה ה

סיכום הדינים במשנה ובתוספתא בדיני סכין את הפגין, ומביא את פלוגת התנאים.

במשנה הכא שנינו כמה דינים בהלכות סכין את הפגין ומנקבין אותם, ונחלקו התנאים בהנך דינים, ונבארם א' א' דבר דבור על אופניו:

⁵ [עמ' 281 ובדפוס חדש עמ' 295–297].

⁶ עיין בספר שנת השבע [פרק ה' ס"ק ג'] ובשו"ת משנת יוסף [ה"א סי' י"ב ס"ק י"ד].

השיטה הראשונה - שיטת הת"ק, ונאמרו בזה ג' דינים בסכין, א] מותר לסוך את הפגין עד ראש השנה ואין בזה תוספת שביעית, ב] אסור לסוך פגין של ערב שביעית שנכנסו לשביעית, ג] אסור לסוך פגין של שביעית שיצאו למוצאי שביעית.

השיטה השנייה - שיטת רבי יהודה שהוא חולק בדין השני שהת"ק אסור סיכה ור' יהודה חולק וסובר דסכין מיקרי עבודה דווקא במקום שיש מנהג לסוך, משא"כ במקום שאין מנהג לסוך דהתם לא מיקרי עבודה.

הר"ש הביא בסוף דבריו את התוספתא שרבי יהודה מודה לדין השלישי ביוצאים למוצאי שביעית דהתם גם במקום שאין מנהג לסוך אסור, דאז "הכל שוין שאין סכין".

השיטה שלישית היא שיטת רבי שמעון שחידש שאין עבודת סיכה בגופו של אילן, וביאר הר"ש דלא מיירי באילן סתם דבאילן סתם כו"ע מודי דסיכה לאו מלאכה ועבודה היא, אלא דמיירי באילן מלא פירות שביעית, דבזה סובר ר"ש דמותר, וכוונת הר"ש דבכה"ג חכמים כבר אוסרים.

מביא את שיטת הר"ש - ובמה דפליגי עליו.

נחלקו הראשונים באיזה אופן קאי הדין השני של המשנה ד"אין סכין פגין של ערב שביעית שנכנסו לשביעית", דעיינן בר"ש שכתב דע"כ מיירי דעדיין לא נכנסו לשביעית וקאי עדיין בשיטת אלא שיכנסו לשביעית, והוכיח כן, שהרי אי מיירי באופן דכבר נכנסו הא כבר שמעין כן מהרישא שברישא מדוייק שרק עד ר"ה מותר הא לאחר ר"ה אסור, וע"כ דהכא קאי לפני ר"ה, ולכאור' קשה שהרי באלו מבואר ברישא דעד ר"ה מותר, ומאי שנא דהכא כבר אסרין, וביאר בזה הר"ש דהכא מיירי שיתבטלו בשביעית, והיינו דמה שהתירו ברישא עד ר"ה מיירי שיתבטלו כבר לפני שביעית, משא"כ הכא דבאו לאסור סיכה בערב שביעית הכא מיירי בפגין שיתבטלו בשביעית, ובאלו קאי רבי יהודה לומר שתלוי במנהג, והרא"ש חולק על הר"ש, ועיינן במילואים סוף הפרק מה שנתבאר בשיטת הרא"ש.

מביא כמה קושיות ותמיהות בסוגי' זו.

ויש כאן כמה קושיות והערות:

א] בשיטת הר"ש דאין סכין פגין של ערב שביעית שיתבטלו בשביעית, ע"כ האיסור בזה הוא רק מדין תוספת שביעית, וקשה דאיך שייך תוספת שביעית בתולדה, ועיינן בזה בחזו"א [י"ז - כ"ז], ולכאור' מה"ט חולק הרא"ש, ושיטת הר"ש צ"ע בזה.

ב] בשיטת הר"ש נתחדש דינא דתוספת שביעית בערב שביעית בסכין הוא דוקא באלו שיתבטלו בשביעית, וקשה שהרי תוספת שביעית צריך תמיד להועיל לשביעית וכדמצינו כן בחרישה שרק בזמן שחרישה כבר מועילה לשביעית הוא דאסור, ועיינן בהערה ⁷, וא"כ הכא קשה, שהרי אף שהביטול יהיה בשביעית אכן סו"ס פירות שישית הם שהרי התנא שלהם היתה כבר בשיטת, ולמה אסרין ביטול בשביעית באופן שמועיל לפירות שישית, הרי סו"ס אין כאן שום תועלת לשביעית או לפירות שביעית.

ג] שיטת רבי יהודה בתוספתא תמוה לכו"ע, דאי בדינא דסכין נאמר תנאה דמנהג ולולי המנהג לא חיילא ביה תורת מלאכה, א"כ מאי שנא דבמוצאי שביעית מודה רבי יהודה דגם בלי מנהג אית ביה תורת מלאכה, ועיינן בחזו"א [סי' י"ז ס"ק כ"ז] דמרמו לקוש' זו.

עוד יש לדקדק טובא בשיטת הרא"ש ובחילוקים בין התוספתא למשנה, וכל זה מבואר במילואים בסוף הפרק.

מבאר דלשיטת הר"ש איכא ב' דינים בסיכה, חדא מצד הדין עבודה ומלאכה בפירות, וחדא מדין קדושת פירות שביעית, ומבאר דאיכא ד' נפ"מ בין הנך ב' דינים.

ובביאר שיטת הר"ש נראה להקדים שיש להסתפק בעיקר דין סכין האם איכא ביה תורת מלאכה ואסור מצד התורת עבודה שבה, שמוסיף גידול וצמיחה בפרי וזו בכלל עבודת קרקע ואילנות, או דמדיני קדושת פירות שביעית הוא דאסרין ליה בסיכה, [וזה כעין מה שחקרו האחרונים בדין קצירה].

ונראה שהר"ש למד ששני דינים נאמרו בסיכה, גם מצד התורת עבודה שבה וגם מצד קדושת שביעית, ואיכא ד' נפ"מ בין הנך ב' דינים, וכדיבאר:

א] הדין עבודה הוא גם בפירות שישית דסו"ס איכא עבודה בקרקע ובאילן, אכן פשיטא דהדין מצד קדושת הפירות הוא אך רק בפירות שביעית, שרק בהם יש קדושה.

ב] ע"ז דאיכא לחלק נמי בפירות עכו"ם לשיטת דסברי דאין בהם קדושת שביעית, דאם האיסור הוא מצד עבודת קרקע ואילן אז גם בפירות עכו"ם אסור.

ג] בשיטת רבי יהודה דהכל תלוי במנהג נראה פשוט דכל זה מצד התורת עבודה שבה, דרק בדאיכא מנהג אז הוא דחיילא ביה תורת מלאכה, דר"י סובר דבעי מעשה חשוב כדי שתחול עליו תורת מלאכה, אבל מצד הדין קדושה בפירות שביעית, הכא לא אכפת לן במה שאין מנהג.

ודברינו מדוייקים בלשון רבי יהודה שאמר מפורש דבמקום שנהגו אין סכין "מפני שהיא עבודה", הרי דבהדי' פירש דמצד הדין עבודה אתינן עלה ונראה דבא בזה לאפוקי מהדין מצד קדושת הפירות.

ד] בדין מצד קדושת הפירות ע"כ דרק בעושה כן בגופו של פרי איכא אסור, אבל בזה שאני הדין עבודה, דהכא יש מקום לדון דמלאכת סיכה באילן מלא פירות ג"כ מביא תועלת לפרי ושוב איכא בזה תורת מלאכה, שמוסיף גידול וצמיחה בפרי, וגם זו בכלל עבודת קרקע ואילנות ודו"ק.

מבאר דהתוספתא הוסיף דין מצד קדושת שביעית בפירות, והמשנה מיירי רק מצד עבודה.

ומעתה מבוארים דברי התוספתא דמה"ט מודה ר"י בסיפא, דבסיפא מיירי בפירות שביעית, וברישא מיירי בפגין של ערב שביעית שנכנסו לשביעית שכבר חנטו בשיטת, ופירות שישית אין בהם קדושה, הלכך ע"כ דרק אסרין מצד הדין עבודה ולכן זה תלוי במנהג, אבל בסיפא דמיירי שחנטו בשביעית, הרי דאית בהו קדושה, והכא כבר מיירי מצד הדין ששייך לקדושת הפירות, ובזה מודה רבי יהודה דלא תלוי במנהג, ודו"ק, וע"ע במילואים בסוף הפרק שהרחבנו בזה לכאור' כמה דיקדוקים וחילוקים בין המשנה לתוספתא ביסוד דינא דסיכה עפ"י מה שנתבאר הכא.

מביא ב' דרכים בהא דאהני לן ביטול בשביעית בפירות שישית.

והנה אף דיישבנו דמשכחת לה סיכה מדין עבודה ומלאכה בפירות שישית, אכן אכתי לא יישבנו איך משכחת לה מלאכה בשיטת מדין תוספת היכא דהתועלת היא תועלת לפירות שישית, דתמיד מצאנו דרק חרישה שמועילה לשביעית אסורה בערב שביעית, והכא הסיכה מועילה לפירות שישית.

ונראה לומר, דאין הלכה בתוספת שביעית דהנהי לפירות שביעית, שהרי פשוט שחרישה בערב שביעית כדי ליטע שדה אילנות בשביעית דג"כ אסור אף דלא יצמחו פירות שביעית מהנך אילנות, וכל הדין בזה הוא רק דבעינן חרישה כזו שתהיה לה שייכות ותועלת לגידול וצמיחה בשביעית, אף דהנטיעות עצמן אינם נטיעות של שביעית, והגדר בזה, דרק חרישה דחיילא בה 'תורת מלאכת שביעית' נאסר בערב שביעית, ולזה סגי בשייכות ותועלת לגידול וצמיחה בשביעית, ועיינן במה שנתבאר לעיל [פרק א' משנה א'] יסוד גדול מבעל האגרות משה.

וממילא נראה פשוט, דה"ה בסיכה בפירות שישית שיתבטלו בשביעית, דאהני לן הביטול בשביעית כדי שתתייחס הסיכה לשביעית, ובזה תחול בה 'תורת מלאכת שביעית' להאסר בתוספת שביעית.

ויסוד זה מדוייק בר"ש, דהנה במהר"י קורקוס העיר מלשון המשנה ששינוי "פירות ערב שביעית שנכנסו לשביעית", ומשמע דכבר נכנסו, ותמוה לשיטת הר"ש לא נכנסו עדיין לשביעית, [ומהאי טעמא הרא"ש חולק וכמבואר כל זה במילואים סוף הפרק], אלא דיעויין היטב בר"ש שכבר עמד בזה שכתב "דאיירי בפגין שאין דרכן להתבטל עד תשרי ולכן קתני פגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית", וכוונתו דלשון "שנכנסו" נופל גם על פגין בערב שביעית דכל ביטולן רק יהיה בשביעית, והיינו דכל מציאותם מישך שייכא לשביעית, ודו"ק.

אכן סו"ס אכתי קשה דלמה הוצרך לכל זה, ומה אכפת לן מתי יהיה בשולן, ונראה דאדרבא, דמה"ט גופא הוצרך לזה, דכל מה דחיילא 'תורת מלאכת שביעית' על הך עבודה ומלאכה הוא רק מחמת זה שיש תועלת של ביטול פירות בשנת השביעית, וכתבאר לעיל.

⁷ והיינו דרק באופן שהחרישה היא לצורך שביעית אסורה, וכן מפורש ברש"י ר"ה [ט']. ובמכות [ח:], וכן הוא ברמב"ם [ריש פ"ג ג' מיטה ויובל], ומוכרח כן ממה דמותר לעשות מלאכות בתוספת שביעית היכא שזו לצורך שישית, וכמפורש לעיל משנה [פ"ב מ"ב] דמזבלין ומעדרין במקשאות ובמדלעות עד ראש השנה וכו' והטעם משום שמלאכות אלו מועילות לשנה השישית, ועיינן שם בירושלמי [מובא בר"ש שם] דמבואר שהוא הדין לחרישה שהיא מלאכה דאורייתא, ומוכרח א"כ שכל האיסור הוא רק מצד זה שמועיל לשביעית, ולכן היכא דלא מהני מותר.

תוספת ביאור בזה מהמקד"ד.

שוב ראיתי במקד"ד [סימן נ"ט ס"ק ז' ד"ה אמרינן בפ"ב מ"ה] באופן אחר, שחידש דכיון שהוא גרם למהר את הבישול בשביעית, אסור גם בלי לבא לדין תוספת שביעית שהיא זה כנוטע ערב שביעית באופן שיהיה קליטה בשביעית דאסור גם בלי לבא לדין תוספת – עיין בזה להלן [משנה ו'] - שמהירות הבישול דומה לקליטה דתרווייהו מלאכה, וכונתו דתרווייהו אסור מצד גורם מלאכה בשביעית, ולא דומה לכל גידול של פירות שנוצרו בערב שביעית וגדלו בשביעית, דהכא מהירות הבישול הוא מלאכה בפני עצמה כקליטה, עכתו"ד.

ונראה דעפ"י דבריו איכא ליישב נמי מה שהקשינו בריש דברינו דלא מצאנו תוספת שביעית בתולדה, וסכין אינו אלא תולדה בעלמא, ולפי הנ"ל א"ש, דהכא לא מצד תוספת שביעית אתינן עלה, אלא מצד גורם מלאכה בשביעית.

מוכיח דר"ש מיירי במוצאי שביעית, [ודלא כהחזו"א ברמב"ם], ומוכיח דמדין קדושת הפירות אתינן עלה.

והנה, נתבאר לשיטת הר"ש דעד הכא מיירי במשנה מצד הדין עבודה ולא מצד הדין קדושת פירות שביעית, אולם כפשוטו יש לעיין מהדין בסיפא דאסור לסוך פגי שביעית במוצאי שביעית, דלכא"ו אין זה מצד עבודת שביעית שהיא במוצאי שביעית ליכא שום מלאכות, וע"כ דבהך סיפא קאי בדין מצד קדושת שביעית, וזה הדין השני שיש בסכין – הרי לנו ב' דינים, מצד מלאכה ועבודה ומצד קדושת שביעית בפירות.

אולם יש לדחות, דאולי כוונת המשנה לא שיצאו כבר אלא שיצאו בעתיד [והיינו מנוקד בצירוף], וכן כתב החזו"א [סימן י"ז סוס"ק ב'] בשיטת הרמב"ם, ולפי"ז י"ל שכל המשנה קאי בעבודה ומלאכה ולא בדיני קדושת שביעית.

אולם בר"ש מפורש דקאי במוצאי שביעית, וכן מוכרח נמי מהתו"כ שהביא הר"ש, שהביא מהתו"כ דהא דר' שמעון מתיר באילן מלא פירות, היינו משום דדריש בתו"כ "שנת שבתון יהיה לארץ", ודרשינן "כיון שיצאת שביעית אעפ"י שפירותיה שמטה מותר אתה לעשות עבודה בגופו של אילן, אבל פירותיה אסורין עד ט"ו בשבט", וזה המקור לרבי שמעון להתיר עבודה באילן מלא פירות.

עכ"פ מוכרח דמיירי במוצאי שביעית, וזה גופא היתירא דרבי שמעון דליכא שום מלאכות במוצאי שביעית, וכן כתב הר"ש בהדי' דרבי שמעון קאי במוצאי שביעית, ומעתה פשוט דע"כ דת"ק אסור במוצאי שביעית, ומעתה מוכרח דע"כ דמצד קדושת שביעית אתינן עלה, ולא מצד עבודה שהיא ליכא עבודה במוצאי שביעית, ושני דינים נשנו במשנה.

אולם עיין במילואים שהוכחנו שהמשנה לא קאי כלל בדיני קדושת שביעית בפירות, ואדרבא בזה גופא קאי התוספתא, וסללנו דרך חדשה לבאר את הדין של הסיפא מדיני עבודת שביעית בלי להגיע לדינים מצד קדושת פירות שביעית.

משנה ו

[ו] אין נוטעין ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית פחות משלשים יום לפני ר"ה ואם נטע או הבריך או הרכיב יעקור רבי יהודה אומר כל הרכבה שאינה קולטת לשלשה ימים שוב אינה קולטת רבי יוסי ורבי שמעון אומרים לשתי שבתות:

רע"ב משנה ו

מבריכין - כופפים זמורת הגפן בארץ ומכסים אותה בעפר:

מרכיבים - מביאים ענף של אילן ומרכיבין אותו על גב אילן אחר שהוא ממינו:

פחות מל' יום - בגמרא במסכת ר"ה מוכיח דהנך ל' יום דקליטה לת"ק, וג' ימים דרבי יהודה, ושתי שבתות דר' יוסי ור"ש, צריכין קודם ל' יום דתוספת שביעית, דבעינן שתקלוט הנטיעה קודם תוספת שביעית, וכולהו ס"ל תוספת שביעית ל' יום, הלכך לת"ק דאמר אין קליטה פחותה מל' יום צריך ל' דקליטה ול' דתוספת, לר' יהודה דאמר בשלשה ימים הוי קליטה צריך ג' דקליטה ול' דתוספת, לדברי רבי יוסי ור"ש דאמרי שתי שבתות צריך שתי שבתות לקליטה ול' לתוספת. ופירוש קליטה שתהא הנטיעה נקלטת ונאחזת בשרשיה בארץ. והלכה כרבי יוסי ור"ש:

ציונים והערות משנה ו

קליטה בשביעית ובתוספת שביעית מדין שביתת הארץ

פלוגתת רש"י ותוס' אי הנך שיעורים של קליטה הם לפני שביעית או לפני תוספת שביעית.

נחלקו התנאים במשנה בשיעור קליטה, ל' יום ג' ימים וב' שבתות, וכפשוטו כוונת המשנה שצריכים ליטע לפני שביעית באופן שלא תהיה קליטה בשביעית, והנך שיעורים הם שיעורים של הרחקה לפני שביעית, דהיינו ל' יום ג' ימים וב' שבתות לפני ר"ה של שביעית – כן היה נראה בפשיטות.

אולם הרע"ב והר"ש הביאו כאן את הסוגי' בר"ה [י':] ונחלקו הראשונים בביאור הסוגי' ונפ"מ להנ"ל.

דהנה הסוגי' הביא שם משנה זו – והוסיפו בזה – "ואמר רב נחמן אמר רבה בר אבוב דברי האומר שלשים צריך שלשים ושלשים, לדברי האומר שלשה צריך שלשה ושלשים, לדברי האומר שתי שבתות צריך שתי שבתות ושלשים יום".

ופליגי בזה רש"י ותוס' – וז"ל התוס' [ד"ה שלשים ושלשים] – "פי' בקונטרס שלשים לקליטה ושלשים לתוספת שביעית דבעינן שלא תהא נקלטת בתוספת שביעית".

למדנו ברש"י וכ"ה שיטת הרע"ב שיש איסור קליטה בערב שביעית – דהיינו בל' יום לפני שביעית, ונמצא דהנך ג' שיעורים - ל' יום ג' ימים וב' שבתות – היינו לפני הל' יום – זה ביאור הסוגי' לשיטתם.

אולם ממשיכים התוס' "וקשיא לר"ת וכו' ומפרש ר"ת דה"ק ר"נ לדברי האומר ל' לקליטה בשביעית צריך שלשים ושלשים לענין ערלה פי' ולא אתי לפרושי מתני' אלא מערלה אבל לענין שביעית לא חיישינן אלא שלא תקלוט בשביעית עצמה ולר' יהודה דקולטת בג' ימים מותר לקיים כיון דלא נקלט בשביעית אע"פ שנטעה באיסור בתוספת שביעית ג' ימים לפני ר"ה ואורז ודוחן ופרגין ושומשמן שזרעיתן באיסור מלאכה דאורייתא כדכתיב 'לא תזרע' ואסירי בתוספתא שביעית מ"מ לא חיישינן ובלבד שישירו לפני ר"ה וכו'" עכ"ל.

ולמדנו מר"ת שלמד את המשנה כפשוטו דאיירי בשיעורים - ל' יום ג' ימים וב' שבתות – לפני ר"ה של שביעית, ודלא כרש"י שהשיעורים הם לפני תוספת שביעית, ולר"ת כל החשבון של ל' יום נוספים, היינו לגבי שנים של ערלה של' יום בשנה חשיב כשנה אלא דצריכים השרשה בשנה הקודמת לעלות לו לשנה שלימה, ובוה נחלקו בשיעור השרשה לפני הל' יום של סוף השנה כדי להחשב כשנה.

הקדמה בדין איסור קליטה בשביעית ובתוס' שביעית.

יש כאן כמה נקודות שצריכים לבאר ביסוד פלוגתתם ונבארם אחד אחד דבר דבור על אופניו:

בתחילה יש להעיר שיש כאן מחלוקת יסודית האם איכא איסור קליטה בתוספת שביעית – לרש"י יש איסור קליטה בתוספת שביעית עצמה ולתוס' אין איסור בזה, וצריכים להבין תרתי, א] מה שורש האיסור קליטה בשביעית, ב] במה נחלקו אי איכא איסור קליטה כבר בתוספת שביעית, ג] במשנה מבואר שצריכים לעקור אם כבר נטעו בזמנים הללו וצריכים לדון מאי טעמא דחיוב עקירה – ויבואר – וכדלהלן:

ד' נידונים בחידוש שביתת הארץ.

ונקדים בדין שביתת הארץ:

אחד מאיסורי שביעית היינו העשה של שביתת הארץ וזה מצות עשה שמתקיימת בארץ, וכלישנא דקרא "ושבתה הארץ", ומבואר שזה מצות הארץ שתהא בה שביתה כמו שביתת בהמתו בשבת, וכן הפשטות בסוגי' בע"ז ט"ו] דמדמינן שביתת הארץ בשביעית לשביתת בהמתו בשבת.

ואיכא בזה כמה נידונים וחידושים, א] גם עכו"ם שעובד בארץ איכא בזה עבירה של ושבתה הארץ, וכמו שביתת בהמתו דעבודת הבהמה הוא עבירה על הבעלים, ובנידון הזה מייירי בסוגי' בע"ז ט"ו] שם, ב] גם נשים שאינם מצוות על מעשהו מצוות על עשה דשביתת הארץ כיון דאין המצוה על גופם, וזה כמו שביתת בהמתו דגם נשים מצוות, ג] האם רק בעל השדה עובר על עשה זו, או דכל ישראל עוברים בעשה זו, ועיין במילואים [סוף הפרק - משנה ז] שהארכנו בכל הנ"ל.

והנה במנ"ח [מצוה רח"צ ס"ק ט"ו] דן עפ"י כל הנ"ל לגבי קליטה, דמה הדין בזרע לפני שביעית ונקלט בשביעית האם חייב עכ"פ בעשה אף דאינו חייב בלאו, ודן בזה לחייבו עפ"י מה שכתב לעיל [מצוה קי"ב] דחייבים גם ע"י עבודת עכו"ם, והיינו כעין שביתת כלים בע"ש לב"ש דלא נותנים כליו לעכו"ם לפני שבת אם יעשה בהם מלאכה בשבת.

אולם להלן המנ"ח עצמו [מצוה שכ"ט] דחה דדילמא אין לדמות לשביתת כלים בע"ש לב"ש, דהכא תורה רק אסרה עבודה של זריעה וזמירה ובצירה וקצירה, וכל שאר מלאכות נתמעטו, וממילא דה"ה דיש לדון על קליטה והשרשה דלאו בכלל הנך ד' מלאכות נינהו, ובזה י"ל דלא אסרה תורה.

איכא דהמנ"ח [מצוה רח"צ ס"ק ט"ו] הוכיח שאסור בכה"ג, דמפורש במשנה [כאן] דאסור ליטוע אילנות ל' יום לפני שביעית ואם נטע יעקור, והביא על זה את פלוגתא ר"ת ורש"י הנ"ל ברה"י] אי מייירי בשביעית או תוספת שביעית, ואף דבשבת כה"ג אינו חייב וע"כ צ"ל דהכא איכא איסור מצד שביתת הארץ, כמו בשביתת כלים לב"ש – הרי שהדין יעקור שייך לדין זה של שביתת הארץ.

פלוגתא – האם טעמא דעוקרים מצד מונים או מצד שביעית ותוספת שביעית – ג' שיטות, רש"י תוס' ורמב"ן.

אולם בתורת הארץ [פרק ו' ס"ק י"ג] דחה את הוכחת המנ"ח, דתלוי בפלוגתא דרבוותא, שהרי מבואר בשנו"א במשנה [כאן] דרק מטעמא דמונים אסור ולכן חייב לעקור, וכן הביא מהשיירי קרבן על הירושלמי [שבת פ"ג ה"א], וכן הביא מהפאה"ש שביעית [ס"י' כ' א"ק ג'] דמטעמא דמונין אסור – וכדיבואר, ומצד עבודת שביעית אין לאסור, ונפ"מ דבאילני סרק דאין בהם ערלה ואין בהם דין מונים, דלא יצטרך לעקור, ושוב ליכא הוכחה לדין שביתת הארץ בקליטת זרע בשנת השביעית.

וטעמא דמונין מבואר בסוגי' בגיטין [ג'] דישאל מונים שנות ערלה, ואי נוטע בשביעית נמצא מונים לשביעית ויבואר להתיר נטיעה בשביעית, ולפי"ז לא רק דאסור שיהיה לקיטה בשביעית, אלא דגם ל' יום לפני שביעית לא יהיה קליטה כיון דפחות מל' יום לא חשיב כשנה ומונים לשביעית ויטעו לומר שנוטעים בשביעית.

וכבר פירש כן הרמב"ן [ריה"ט: ז"ל] – "ויש לפרש ולומר דודאי אסור ליטע ערב שביעית אלא בכדי שתקלוט ותעלה לנטיעה זו שנה קודם שביעית, לא משום תוספת שביעית שאין תוספת אלא בחריש הנכנס לשביעית, אלא גזרת חכמים היא מפני שאדם מונה שנים לערלה ולרבעי וכל ששנה ראשונה שלו שביעית היא יאמר בשביעית נטע לפיכך אמרו יעקור, אא"כ קלטה ואחר קליטה עלתה לו שנה לנטיעה זו בשלשים או ביום אחד כדי שתמנה שביעית שנה שניה שלה, וכענין הזה ראינו להרמב"ם דל"י."

הרי דלמד כרש"י דחייבים שהקליטה תהיה באופן שעלתה לה שנה לפני שביעית, ולכן בעי קליטה לפני ל' יום, אבל בא בהדי' לאפוקי מטעמו של רש"י שכתב מטעם תוספת שביעית ופירש מטעם מונים, והביא שכן מפורש ברמב"ם, והגר"א בשנו"א כהרמב"ן.

ונמצא ג' שיטות בקליטה, א] לרש"י בעינן קליטה לפני הל' יום מצד דאיכא איסור קליטה בתוספת שביעית, ולא ס"ל טעמא דמונין, ב] ר"ת חולק ואסור קליטה בשביעית ולא בתוספת שביעית, ולית ליה טעמא דמונין, ג] הרמב"ן והגר"א כרש"י לדינא, אלא דחולקים וס"ל מצד טעמא דמונין.

ונפ"מ בין רש"י לרמב"ן בזמן הזה דליכא תוספת ואיכא מונים האם איכא איסור קליטה בתוך ל' יום בערב שביעית או לא, שהרמב"ן מחמיר ורש"י מיקל, ולאידך גיסא באילן סרק דליכא טעמא דמונין וערלה אז הרמב"ן מיקל ורש"י יחמיר.

וז"ל הרא"ש – "פחות משלשים יום – בפ"ק דר"ה מפרש דהנך שלשים לת"ק ושלש לר' יהודה ושתי שבתות דר' יוסי ור' שמעון צריכין קודם ל' תוספת שביעית דבעינן שתקלט הנטיעה קודם תוספת שביעית ואם קלטה בתוספת שביעית יעקור" – ומפורש שחולק על ר"ת אלא שלא ברור אי כוונתו כרש"י או כרמב"ן.

שיטת הרמב"ם.

עיין היטב ברמב"ם [פרק ג'] שהביא דיני תוספת שביעית, והוסיף [הלכה ט']: "וכל הדברים האלו בזמן המקדש כמו שאמרנו, אבל בזמן הזה מותרין בעבודת הארץ עד ר"ה".

ושוב הוסיף הרמב"ם שיש מלאכות שמתורות גם בזמן המקדש דלא אסרו בתוספת שביעית והיינו כהמשניות דלעיל, "אף בזמן המקדש מותר לסקל ולזבל השדות ולעדור המקשאות והמדלעות ובית השלחין עד ר"ה, ומזבלין ומפרקין ומאבקין ומעשנין ומקסמין ומזרדין ומפסלין ומוזמין את הנטיעות וכורכין וקוטמין אותן, ועושין להם בתים ומשקין אותם וכו'".

ושוב הוסיף לאידך גיסא שיש חומרא בל' יום גם בזמן הזה, עיי"ש [הלכה יא] – וזה לשונו – "אף בזמן הזה אין נוטעין אילנות ואין מרכיבין ואין מבריכין ערב שביעית אלא כדי שתקלוט הנטיעה ותשהה אחר הקליטה ל' יום קודם ר"ה של שביעית וסתם קליטה שתי שבתות, ודבר זה אסור לעולם מפני מראית העין שמא יאמר הרואה בשביעית נטעו, נמצאת אומר שהנוטע או המרכיב ערב שביעית קודם ר"ה כמ"ד יום יקיים, פחות מכן יעקור, ואם לא עקר הפירות מותרין, ואם מת קודם שיעקור מחייבין את הירוש לעקור" – וזו כוונת הרמב"ן דקודם שביעית ל' יום בעינן קליטה, ולא מצד תוספת שביעית ומהאי טעמא אסור גם בזמן הזה, דאף דבזה"ז ליכא טעמא דתוספת אבל אכתי איכא טעמא דמונין.

והחזו"א [סימן כ"ה ס"ק י"ג] נקט כהרמב"ן דכוונת הרמב"ם לטעמא דמונים, וכ"ה בפאת שולחן [סימן ב' ס"ק כ"ה] אולם המהר"י קורקוס הבין שאיו כוונת הרמב"ם, עיי"ש, וכל זה דלא כהכס"מ דנקט שהרמב"ם כר"ת, וצ"ע, ועיין נוב"ב [יור"ד סימן פ"ז ופ"ח] מה שהאריך בכל הנ"ל בשיטת הרמב"ם.

שורש פלוגתא רש"י ותוס' בדין קליטה בתוספת שביעית מצד שביתת הארץ, ונחלקו בגדר דין תוספת שביעית.

עכ"פ בלי טעמא דמונים שהביא הרמב"ן – למדנו בשיטת רש"י ותוס' דלית להו האי טעמא, אלא שהם נחלקו בדין קליטה בתוספת שביעית, וצ"ב שורש פלוגתתם. ועיין בזה במקדש ווד [ס"י' נ"ט ס"ק ז' ד"ה גרסינן] דמבאר דשיטת רש"י דבעינן שלא יהא נקלט בזמן של תוספת שביעית ותוס' ס"ל דליכא איסור שיקלט בתוך זמן תוספת שביעית, ופליגי בגדר של תוספת שביעית, דלרש"י גדר של תוספת שביעית שקדושת שביעית מתחילה משנת השישית, ולכן אסור שיקלט בתוך זמן זה כמשי"כ במנחת חינוך הנ"ל, שחובת שביתה שבשמיטה היא שתשבות הארץ ואפ"י ממלאכה הנעשית מאיליה כמו קליטה אסור, אבל תוס' ס"ל שאיסור תוספת שביעית אינו אלא איסור מלאכה וליכא בזה משום שביתת הארץ, וממילא דמותר לנטוע קודם ל' יום לפני ר"ה אף שהקליטה תהיה בתוספת שביעית.

ג' טעמים למה ליכא תוספת שביעית מעצרת בנטיעה, ושיטת ר"ת בנטיעה בשביעית ובתוספת שביעית.

הקדמה.

הקדמה למשנה זו צריכים לדרוך בדין נטיעה, א] בשביעית עצמה, ב] בתוספת של ל' יום לפני ר"ה, ג] בתוספת מעצרת, וצריכים לדרוך מה הדין בנטיעה בכל הנהגות זמנים - ומצאנו דנחלקו בזה הראשונים, ונחלקו נמי בשיטת ר"ת ורובו השיטות והצדדים בזה - וכדיבאר.

מעורר דליכא דין תוספת שביעית מעצרת ואילך בנטיעה אילך.

לעיל [פרק א'] שנינו דין תוספת שביעית של ב' פרקים, שחורשים בשדה לבן עד פסח וחורשים בשדה אילן עד עצרת, וזה דין תוספת שביעית מדרבנן מלבד הדין תוספת שביעית בל' יום לפני שביעית שזה כבר תוספת מה"ת, לר"י מההלכה ולר"ע מקרא, ועיין בכל זה בדברינו ריש פרק קמא. אולם יש לעיין דמה הדין בנטיעה האם גם היא כלולה בכלל הדין ב' פרקים - והיינו שיהיה איסור נטיעה מעצרת ואילך מדרבנן, ומהמשנה הזו שדנו כמה זמן לפני ר"ה אין ליטוע אי ל' יום אי ב' שבתות וכו', ומוכרח דודאי שאחרי עצרת מותר ליטוע, וכבר העיר בזה הר"ש ריש מכליתין ממשנה זו. וגם תוס' בר"ה [ט'] כבר עמדו בזה מכח ברייתא שהביאו שם שג"כ מבואר שמוותר ליטוע עד ל' יום, וכתבו בזה ג' טעמים למה ליכא איסור מעצרת ואילך.

ג' תירוצים בתוס' מאי שנא חרישה מנטיעה לגבי תוספת שביעית מעצרת ואילך.

וז"ל התוס' - "ותימה דבפ"ב דשביעית [משנה א'] תנן ומייתי לה בפ"ק דמ"ק [ג']: שחורשין בשדה הלבן עד פסח ובשדה האילן עד עצרת וכיון דאפילו ליטע בתחילה שרי שלשים יום לפני ר"ה אמאי אסור לחרוש לשתרי נמי לחרוש עד לפני ר"ה שלשים יום" - הרי שהקשה דמאי שנא נטיעה מחרישה. ותירץ בתירוק ראשון - "ואור"ת דלא החמירו בנטיעה כמו בחרישה משום דאין תוספת שביעית דאורייתא בנטיעה אלא בחרישה דכתיב ביה קרא כדרשינן לעיל מבחריש ובקציר תשבות" - וכוננתו דעיקר הדין תוספת שביעית דאורייתא ל' יום אינו אלא בחרישה וליכא בנטיעה, דנטיעה אסורה בל' יום רק מדרבנן, שהמקור להאי תוספת [פסוק או הלכה] הוא דווקא בחרישה, הלכך גם הדין מדרבנן של תוספת שביעית מעצרת ליכא בזה. ובתירוק השני תירצו: "יעוד יש ליתן טעם משום דכל חורש ערב שביעית הוי להועיל בשביעית אבל אין לאסור ערב שביעית ליטע מחמת שהאילן גדל בשביעית דכל האילנות נמי מיגדל גדלי בשביעית וא"כ לא יטע לעולם" - הרי שכאן משמע דחסר בעיקר גדר תוספת שביעית דמעצרת ואילך - דגדר האיסור בזה הוא שע"י החרישה הוא 'מועיל לשביעית' ובנטיעה א"א לאסור מחמת זה דא"כ "לא יטע לעולם" דבכל השנים נוכח לומר שהוא מועיל לשביעית. בתירוק השלישי תירצו - "ובירושלמי מפרש טעמא אחרינא בריש מסכת שביעית דגרסינן התם ולמה עד עצרת עד כאן הוא יפה לפרי מכאן ואילך מנבל פירותיו והא תניא אחד אילן סרק ואחד אילן מאכל עד כאן מעבה הקורות מכאן ואילך מתיש כחן - ולפי טעם זה ניחא דכיון דאין מועיל לאילן מכאן ואילך מיחזי כמתקן שדהו לצורך שביעית".

הכא חידשו שעיקר הגדר של תוספת עד עצרת היינו דין מדרבנן וגזירה של "מיחזי כמתקן שדהו לצורך שביעית" - והיינו שנראה שהוא מכין את עצמו לעבוד בשביעית ומחמת זה הוא חורש, ומי שנוטע לא מכין את עצמו לעבוד בשביעית ולכן לא גזרו אלא בחרישה ולא בנטיעה.

דן האם נחלקו התירוץ האם תוספת של ל' יום שייך לתוספת מעצרת, ומוכיח דכו"ע מודי דשייכי זל"ו.

הדנא לב' תירוץ הראשונים - ונראה לפרש פלוגתתם בב' אופנים - וכדיבאר ויתחדש בזה נפ"מ לדינא, וכדלהלן:

כפשוטו היה נראה דנחלקו הנהגות תירוץ בעיקר הגדר של תוספת שביעית מעצרת ואילך - שהתירוק הראשון למד דעיקר ההלכה של תוספת כאן היא בגדר 'הרחבה' של הל' יום, ולא תלוי בזה שהוא 'מועיל לשביעית', ולכן דווקא מלאכות שנכללו בל' יום מה"ת נכללו בהרחבה עד עצרת, לאפוקי נטיעה - והתירוק השני למד שאינה 'הרחבה', אלא אדרבא זה דין בפני עצמו, והיינו מצד זה 'שמועיל לשביעית' - ואסרו מחמת זה שהוא מועיל לפני שביעית לשביעית, ולא שייך לאסור בנטיעה בכ"ג.

והנה מבואר במו"ק [ג'] דר"ג ובית דינו ביטלו את הדין ל' יום, דלכתחילה ניתנה ההלכה בזמן הבית - עיי"ש, אולם מבואר דבטלה גם הדין מדרבנן מעצרת, ומשמע כדברי ר"ת שכל הדין הוא 'הרחבה' של הדין דאורייתא - וכמבואר בתירוק הראשון, אולם אי נימא שלפי התירוק השני שזה דין ואיסור בפני עצמו מחמת זה שזה מועיל לשביעית, א"כ למה בטלה הך דין אחרי דבטלה ההלכה למשה מסיני, ויש לדרוך בקושי" זו ועיין בהערה ⁸.

מחדש דגם התירוק השני סובר שאין תוספת של ל' יום בנטיעה כיון דרבינו 'מלאכת שביעית' - ובנטיעה ליכא.

אולם לקושטא דמילתא נראה לומר מהלך אחר בתוס' - ולהלן יבואר דכן מדוייק בכמה ראשונים, ויתחדש כמה נפ"מ בין ב' התירוץ - וכדלהלן:

ונקדים במבואר לעיל [פרק א' משנה א'] שהבאנו יסוד גדול מהאגרות משה שביאר שאף שלכא"ו כל הגדר של תוספת של ל' יום היינו שדנים שכבר התחיל השביעית ולכן מדרבנן תוספת שבת לתוספת שביעית, אולם אעפ"כ מצאנו שהגדר בזה הוא שהמלאכה מהני לשביעית, ומהאי טעמא חרישה בערב ר"ה מותרת במקשאות ומדלעות כיון שזה מהני לפירות שישית, וכמבואר לעיל [משנה ב'], והיינו דחלוק שבת משביעית בשבת אסור לעשות מלאכה ובשביעית אסור לעשות מלאכת שביעית ואם לא חיילא במלאכה תורת מלאכת שביעית אינו אסור, וממילא דהיכא שהמלאכה מועילה לפירות שישית ולא לפירות שביעית, דשוב לא חיילא בה תורת מלאכת שביעית, ונמצא שאף שהזמן של ל' יום הוא זמן של שביעית - אכן בלי שמועיל לפירות שביעית אין לאסורו.

ועפ"ז ביארנו לעיל [פרק א' משנה א'] דטענת ר"ת בנטיעה היא דכיון דמהני הנטיעה לכל השנים - שבכל השנים האילן יגדול מחמת נטיעה זו, שוב אין לייחס מלאכת נטיעה לשביעית במה שהוא גודל מכה הנטיעה בשביעית, ורק בנטיעה בשביעית עצמה מיקרי מלאכת שביעית שזה זמנו של מעשה נטיעה זו].

ומעתה נראה - דיתחדש ביאור חדש בדברי ר"ת עפ"י יסוד הנ"ל - והוא דמה נטיעה אינה מתייחסת לשביעית אינה סיבה למה לא אוסרים נטיעה דווקא בב' פרקים מעצרת, אלא דנאמר הכא טעם למה אינו אפילו בכלל הל' יום, והיינו דכמו שהתירוק הראשון למד מחרישה דקרא דליכא נטיעה מה"ת בתוספת של ל', כמו כן י"ל בתירוק השני, דלא בא לבאר למה אינו בכלל תוספת מדרבנן מעצרת אלא למה אינו בכלל תוספת דאורייתא של ל' יום, וגם מדרבנן אינו בכלל תוספת שביעית של ל' יום שהרי חסר בתנאי של "מלאכת שביעית" ומותר מדרבנן, ומהאי טעמא גופא כבר אינו בכלל תוספת מדרבנן מעצרת דחסר תנאי זה שאינו מתייחס לשביעית, ובה שוין הל' יום והתוספת מעצרת - והיינו דבתירווייהו נאמר כלל דבלי התייחסות לשביעית לא חיילא בה תורת מלאכת שביעית.

למדנו שבתירוק השני באו לתת טעם לפסוק של חרישה של ל' יום, ולא לתת טעם למה ליכא גזירת חרישה מעצרת.

ונמצא שכל החילוק בין התירוק הראשון לשני הוא שבתירוק הראשון אמרו שאין לאסור בל' יום אלא מדרבנן, וא"כ נוכח לחדש שעכ"פ מעצרת ואילך מותר - שלא אסרו אפילו מדרבנן מה שלא אסור מה"ת בל' יום, והתירוק השני סובר שמה שאינו בכלל התוספת מעצרת הוא מחמת זה שאינו בכלל התוספת של ל', דחסר בעיקר תורת מלאכת שביעית, ומותר מדרבנן גם בל' יום.

פלוגתא בשיטת ר"ת האם איכא איסור מדרבנן בל' יום.

נתחדש דפליגי בשיטת ר"ת האם איכא עכ"פ איסור תוספת בל' יום בנטיעה מדרבנן, ותלוי בב' התירוץ, דאי מחמת הילפותא מחרישה דלא אסרו אלא בחרישה א"כ אסור עכ"פ מדרבנן ואי מצד זה דנטיעה מהני לכל השנים ולכן לא חיילא בה 'שם מלאכת שביעית' - א"כ אין לאסור אפילו מדרבנן.

⁸ ובפשיטות י"ל דשני התירוץ מודים שזו הרחבה - אלא שבתירוק השני נקטו דגם נטיעה שנכללה בכלל הדין ל' יום מדרבנן, דאעפ"כ יש לומר שהיא בכלל ההרחבה מעצרת - ודו"ק - אולם אכתי צ"ב דזה שאמר ר"ת טעמא ד'מועיל לשביעית' - מזה משמע שיש כאן דין בפני עצמו למה אסרו עד עצרת והיינו מטעמא דמועיל לשביעית, דמזה משמע שהדין עד עצרת הוא דין בפני עצמו עם דברים בפני עצמו דאף דנטיעה הוי בכלל ל' יום אבל לפי גדר תוספת מעצרת אינו בכלל.

אולם יש לדחות, דאף אי איכא גדר חדש לתוספת מעצרת אכן סו"ס לא היו אוסרים איסור זה בלי זה שהיה איסור תוספת כבר מה"ת בל' יום, ואחרי שיש תוספת דאורייתא ל' יום, על זה הרחיבו - בדברים אחרים - את הדין מדרבנן, וכן צ"ל לפי התירוק האחרון בתוס' שכתבו שהכל מצד מיחזי כמתקן, והיינו גדר חדש אף שהוסיפו דין זה על הדין תוספת דאורייתא של ל' יום.

אולם לפי האמת נראה שכונת התוס' אחרת - וכמבואר בדברינו כאן.

וכנראה דברינו מפורשים בריטב"א [ר"ה שם] בתרתי, א] הריטב"א מביא את התירוץ הראשון והשני כהדדי, [בשינוי קצת - עיין בזה היטב ויבואר בזה בהמשך], והיינו דעיקר הטעם האם מהני לשביעית או לא הוא טעם בפסוק לגבי הל' יום ולא בדין עד עצרת, [ב] מפורש בדבריו דסובר דמהאי טעמא מותר לגמרי ולא אסרו בל' יום אפילו מדרבנן, ודו"ק.

וע"ע ברמב"ן ובתוס' רי"ד ברה"ש [שם] דמפורש נמי שנטיעה מותרת אפילו מדרבנן, וגם בדבריהם מבואר דהלכו בתירוץ השני שהעיקר הוא מה שמועיל לשביעית ונטיעה לא מועילה לשביעית, וכל זה כנתבאר בתירוץ השני של התוס'.

הרי לנו דנחלקו ב' התירוצים אי עכ"פ איכא איסור דרבנן בל' יום, ויש סמוכין לדבר, שהרי בתוס' להלן [שם י'. ד"ה שלשים] כתב ר"ת שיש איסור דרבנן שכתב "אעפ"י שנטיעה באיסור" – וקאי במי שנטע תוך ל' [בלי קליטה בשביעית והיינו לר"י וכדיבואר], וזה דלא כהראשונים, ולנתבאר זה גם דלא כהתירוץ השני של התוס' [ט']. והכא איכא מקור עכ"פ לתירוץ הראשון דבלי הטעם הנוסף שנתחדש בתירוץ השני [מצד זה שמועיל לשביעית ונטיעה לא מועילה] באמת אסור מדרבנן, ואה"נ דלפי התירוץ השני מודה לראשונים שמוותר.

פלוגתא נוספת בראשונים בזימור זריעה בל' יום – וביאור בתוס' בע"ז [נ']:

ומצאנו עוד בתוס' התם דנקטו ברה"ש כא' מהתירוץ - דהנה עיין בחזו"א [סימן י"ז ס"ק כ"ד ד"ה שם משום] שהביא עוד מהתוס' להלן [י']: דזריעה וזימור אסורים מה"ת בל' יום, והקשה מתוס' דידן [ט']: בתירוץ הראשון דמפורש דרק חרישה אסורה, וכתב שהתוס' שם חולקים, וצ"ע – אטו חולקים התוס' מדף ט' לדף י', זאת עוד – הרי כתוב מפורש בפסוק שיש איסור חרישה – וכמו שהביאו התוס' בתירוץ הראשון, ומה שייך לחלוק בזה ומנלן המקור לזריעה, ובאמת דעיין בתוס' בע"ז [נ']: דמפורש דל' יום קאי גם על חרישה וגם על זריעה מה"ת, וכתב בטעמא דמילתא כיון שהם מפורשים בפסוק, ועיין בהערה ⁹ שהבאנו את כל דברי התוס' בע"ז, והיינו ממש כמו שהביא החזו"א מהתוס' להלן [י']: וצ"ע, הרי חרישה מפורש בפסוק ולא זורע.

ונראה דגם זה תלוי בבי' הטעמים, דלפי התירוץ השני שההבדל בין חרישה לנטיעה הוא אי מועיל ומתייחס לשביעית, א"כ י"ל דמה שכתוב בפסוק חרישה אין הכוונה דווקא לחרישה אלא כל שמועיל לשביעית ולאפוקי נטיעה שהיא לכל השנים ודלא כזימור וזריעה שהם לשביעית, וכולהו כעין חרישה ניהו, ונמצאנו למדים שהמקור לחידוש התוס' להלן [י'] ובע"ז [נ'] הוא מסברא זו שנתחדשה בתירוץ השני - ועיין בהערה ¹⁰.

והדברים מדויקים ברמב"ם [פ"ג הא"ו וז"ל: "עבודת הארץ בשנה שישית - שלשים יום סמוך לשביעית - אסורה הלכה למשה מסיני, מפני שהוא מתקנה לשביעית", וכבר דיין בדרך אמונה [שם] דמשמע כל העבודות, והביא מהתוס' ברה"ש [ט']: שחולק דווקא בחרישה אסור, אולם הרמב"ם למד דכל העבודות, והיינו כנתבאר בתירוץ השני, אולם מדייק עוד ברמב"ם שהרמב"ם מבאר למה לא מדייקים בפסוק שדווקא חרישה אסורה – והיינו כהתירוץ הראשון, ותירוץ הרמב"ם שכיון שהגדר בתוספת היינו "מפני שהוא מתקנה לשביעית" – א"כ כל מלאכה שמתייחסת לשביעית בכלל האיסור, וכנ"ל בתירוץ השני.

חידוש ברש"י דיתכן דאיכא איסור דרבנן של נטיעה מעצרת, ודיוק בריטב"א שיש איסור זריעה וזימור מה"ת בל' יום.

עפ"י מה שייקנו בתוס' בתירוץ השני שיש איסור מה"ת בכל המלאכות בל' יום – שוב יש מקום לחדש חידוש נוסף – והוא דלפי מה שנתבאר בתוס' שתלה את התוספת של ל' והתוספת מעצרת זב"ז – והיינו שבשניהם בעינן שיהיה מועיל לשביעית, ואל"כ לא חל בו תורת מלאכת שביעית, א"כ יש מקום לחדש שיהיה איסור זריעה וזימור מדרבנן כבר מעצרת, והיינו שהדין דרבנן של עצרת תלוי בדין דאורייתא של ל' יום, וזה חידוש גדול, אולם נראה לדייק כן בשיטת רש"י – מובא בריטב"א – וכדיבואר.

וזה לשון הריטב"א [ר"ה ט']: "ורש"י ז"ל רצה להשמר מקושיא זו שפירש כאן אסור לקיימן בשביעית משום תוספת שביעית ותוספת שביעית מן התורה אינו אלא שלשים יום, ואף על פי שחכמים הוסיפו מפסח ומעצרת הני מילי לכתחילה אבל בדיעבד לא יעקור אלא כשנטע תוך שלשים יום שהוא תוספת דאורייתא" – ונראה לדייק מדבריו דתוספת שביעית דרבנן אסור עכ"פ לכתחילה, ורק דלא צריך לעקור, ורש"י כותב כן גם בנטיעה, ולעיל נתחדש בתוס' עכ"פ לגבי זריעה, ודו"ק. מהמשן דברי הריטב"א יש לדייק שיש איסור זריעה וזימור מה"ת בל' יום – וכמו שדייקנו ברמב"ם והתוס' [י'] ובע"ז [נ']:

וזה לשונו: "הקשה עליו ר"ת שלא אסרה תורה משום תוספת שביעית אלא עבודה שהיא מועלת בשביעית כגון חרישה וכיוצא בה דהא מבחריש נפקא לן וכדאמר לעיל חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית וקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית מכלל דלא אסר הכתוב מדין תוספת שביעית לפניו ולא לאחריו אלא עבודה שהיא מועלת לפירות שביעית, הילכך בנטיעה והרכבה אין בה שום איסור דהא לא מהני ליה בשביעית כלל דאפי' יהיב פרי ערלה ניהו, ואי משום גדול האילן לא נאסר כלל לא בשביעית ולא בשבתות שא"כ לעולם יהא אסור ליטע, הילכך בהא ליכא לא מדאורייתא ולא מדרבנן, שאף חכמים שאסרו בחרישה בשדה לבן מן הפסח ובשדה אילן מן העצרת ושיערו חכמים דבהכי אפשר דמהני בשביעית אלא שהתורה לא אסרה אלא מעלה הניכרת לגמרי בשביעית".

הרי מפורש בריטב"א כדהבאנו לעיל שמוותר לגמרי בנטיעה כיון שאינה מועילה לשביעית אלא שכתב שאינה מועילה כיון שיש איסור ערלה ומבואר א"כ דזריעה כתבואה וזימור באילנות דליכא בהו ערלה – וממילא דכבר מועיל לשביעית - דשוב אסור מה"ת, והיינו כדהבאנו מהחזו"א בתוס' וכן מהתוס' בע"ז, וזה כנתבאר לעיל דתלוי בתירוץ בתוס', ודו"ק.

פלוגתא נוספת בשיטת ר"ת בנטיעה – דפליגי אי ר"ת אסור נטיעה בשביעית עצמה מה"ת.

מלבד כל הנ"ל מצאנו פלוגתא נוספת בשיטת ר"ת עצמו לגבי נטיעה בתוספת שביעית ותחילת פלוגתתם בשביעית עצמה, והיינו שיש אומרים בשם ר"ת שאין איסור מה"ת כבר בשביעית עצמה - וכל האיסור נטיעה בשביעית עצמה אינו אלא מדרבנן, ושיטה זו מצאנו בר"ש [כאן] שכתב דר"ת התיר בתוספת שביעית כמו כל התולדות שאסורים בשביעית רק מדרבנן, ומשמע דגם נטיעה אסורה בשביעית רק מדרבנן, וכ"ה במהר"י קורקוס [פ"א ה"ד] וכן נקט נמי הר"ש סיריליאו בשיטת ר"ת.

וזה כבר טעם חדש בפני עצמו למה ליכא תוספת שביעית לא מדרבנן ולא מדאורייתא בתוספת שביעית ככל המלאכות שאסורים רק מדרבנן בשביעית, וכל זה דלא כהתוס' ברה"ש שהביא ג' טעמים למה ליכא תוספת בנטיעה מעצרת.

ועיין חזו"א [שם] שכבר העיר שהתוס' ברה"ש [ט']: ודאי חולק וסובר דלר"ת איכא איסור דאורייתא בשביעית ורק חידש שאין דין דאורייתא של תוס' ל' אלא בחרישה, ובררו.

מסכם כמה צדדים בדיני נטיעה וזימור זריעה וחרישה בתוספת של ל' יום ובתוספת מעצרת.

ולסיכום - יש כמה צדדים בדיני נטיעה וזימור זריעה וחרישה בתוספת של ל' יום ובתוספת מעצרת – וכן בשביעית עצמה.

א] לפי התירוץ הראשון יש רק איסור דאורייתא של חרישה ויש איסור דרבנן של נטיעה בל' יום, ומעצרת עד ל' יום מותר.

ב] לפי התירוץ השני מותר נטיעה גם מדרבנן בל' יום, וכש"כ מעצרת שמוותר.

ג] הך פלוגתא שדייקנו בין ב' התירוצים של התוס' מפורש דפליגי כן התוס' להלן [י']: שאסור מדרבנן בל' יום כנגד הריטב"א והרמב"ן ותוס' רי"ד [ט']: שמתירים בל' יום.

ד] לגבי זריעה וזימור נתחדש שהתירוץ השני מחמיר ואוסר מה"ת בל' יום, ודין זה מפורש בתוס' להלן [י'] ובע"ז [נ'] לגבי זריעה, וכן הבאנו מהרמב"ם.

⁹ עיין בתוס' ע"ז [נ']: ד"ה ומשקין אותן עד ראש השנה] וזה לשונו - "פירש הקונטרס אף על פי שעבודת האילן אסורה שלשים יום לפני ראש השנה הכא שרי שלא ימותו הנטיעות דהנך ל' יום דרבנן והכא לא גזור" הרי מבואר ברש"י שתוספת שביעית של ל' יום הוא מדרבנן וזה תימא וכדקשו התוס' – "וקשה כמאן אי כר"ע האמר תוספת שביעית דאורייתא מבחריש ובקציר תשבות ואי כר"י שמעאל הלכה למשה מסיני היא".

ותירצו "אלא יש לפרש בשביעית בזמן הזה דרבנן ורבי היא כדאמר אביי בפ"ב דמועד קטן [ב']. ולר"ב השקאה תולדה היא ואבות אסר רחמנא תולדות לא".

והיינו דנחלקו אי כל התולדות הם מה"ת או מדרבנן - ואי מדרבנן א"ש בפשיטות דלכן לא גזור בהשקאה כיון שזה מדרבנן והכא חיישינן שמא ימותו, והיינו כמו הכלל שהעמיד הר"ש במשנה ב' בכל המלאכות שהם מדרבנן שלא גזור בל' יום כשיש חשש שמא ימותו, ולפי אביי דכל המלאכות הם מה"ת צ"ל דאירי בשביעית בזמן הזה מדרבנן.

"ע"ל דווקא מלאכות של חרישה וזריעה הוו דאורייתא אבל שאר מלאכות אינן אלא מדרבנן", וביאר החזו"א [סימן י"ז ס"ק י"ח] דכוונתו דלאביי דכל המלאכות מה"ת אעפ"י לגבי תוספת שביעית רק אסור חרישה וזריעה שמפורשים בפסוק, וקשה דזריעה מפורש בשביעית ולא בתוספת שביעית, וכוונתו דכל מה שמפורש בפסוק בהדי' בשביעית כוללה בתוספת מה"ת ומה דילפינן בילפוטא ככל התולדות, אינם בכלל התוספת מה"ת, ושוב התירו בחשש שמא ימותו.

¹⁰ והיינו שנמצא שהחידוש הראשון של התוס' [י'] לגבי איסור דרבנן של נטיעה קאי לפי התירוץ הראשון [ט'] והחידוש השני של התוס' [י'] קאי לפי התירוץ השני [ט'] – ואכתי צ"ע.

הן לפי מה שנתבאר בתירוץ השני של התוס' לגבי זריעה וזימור - יש כבר לצדד בהנך אסירי מדרבנן מעצרת וזה חידוש גדול, ומצאנו כן בריטב"א - שיש איסור דרבנן מעצרת בזריעה וזימור דליכא בהו טעמא דערלה כנטיעה.

[1] מרש"י - מובא בריטב"א - נתחדש עוד שמשמע שיש איסור לתחילה כבר מעצרת, גם ב'נטיעה' עצמה [ודלא כהריטב"א דליכא תועלת בנטיעה שהרי יש איסור ערלה].

[2] מלבד כל הנ"ל יש שיטות בראשונים ר"ת התיר נטיעה בשביעית עצמה - ורק אסור מדרבנן ככל התולדות, וזה כבר טעם חדש בפני עצמו למה ליכא תוספת שביעית לא מדרבנן ולא מדאורייתא בתוספת שביעית - והיינו ככל המלאכות שאסורים רק מדרבנן בשביעית.



ביאור השו"ט בין הר"ש ור"ת - לעיל [פרק ב' משנה א'] - ומקור לאסור כל העבודות בלי יום.

עיין לעיל [פרק ב' משנה א'] דנחלקו ר"ת והר"ש לגבי נטיעה בתוספת שביעית, וזה לשונם:

"הא דתנן לקמן בפ"ב [מ"ו] אין נוטעין ערב שביעית פחות מל' יום לפני ראש השנה משמע הא ל' יום נוטעין, והשתא נטיעה בתחלה שרי חרישה אסור, בתמיה, אלא היינו טעמא דכיון דלא מהניא לאילן נראה כמתקן שדהו לצורך שביעית".

הרי שהר"ש הביא את התירוץ האחרון של התוס' בר"ה דהכל תלוי בנראה כמתקן שדהו פשוט דליכא נראה כמתקן בנטיעה.

וממשיך הר"ש: "ורבינו תם מפרש דלא החמירו בנטיעה משום דבנטיעה אין תוספת שביעית דאורייתא אלא בחרישה ובפ"ק דראש השנה [ט']. דרשינן לה מדכתב בחריש ובקציר תשבות".

והיינו כתירוץ הראשון של התוס' אלא שתמה בזה הר"ש: "ומיהו איכא תנאי התם דדרשינן ליה מקרא אחרני, ועוד דלא יתכן כלל דמ"נ דאורייתא היא בחרישה כתיב כרמך לא תזמור וכ"ש נטיעה דהיא עיקר מלאכה טפי כרמוכח בשבת [ע"ג]: דזומר תולדה דזורע וכ"ש נוטע דדמי לזורע טפי".

ודבר הר"ש אינן מובנים - דמה הביא מזמור שאסור מה"ת, הא זומר אסור מה"ת בשביעית עצמה ור"ת קאי בתוספת שביעית, וכנראה שיש בזה ג' דרכים:

א] התורת זרעים [פ"א מ"א] למד שהר"ש למד שהגדר בתוספת שביעית שאסורה מה"ת - היינו שיש כאן התחלה של שביעית, וכמבואר בתוס' במו"ק דלוקין על חרישה בתוספת שביעית וע"כ שיש גילוי שיש כאן התחלה של שביעית בפסוק של חרישה וממילא דאי נטיעה אסורה מה"ת בשביעית שוב איכא מקור דגם בתוספת שביעית אסורה, ודר"ק.

ב] במקד"ד [סימן נ"ט ס"ק ד' ד"ה והנה אי נטיעה - עמוד 444] כתב שכונתו לומר שפשוט שאבות מלאכות חמירי טפי מחרישה שאינה אב מלאכה, והיינו דילפינן בק"ו לאסור נטיעה זריעה וזימור מה"ת בלי יום דק"ו מחרישה.

ג] לפי מה שהבאנו מהר"ש [כאן] שלמד בשיטת ר"ת שאין איסור מה"ת אפילו בשביעית עצמה - וכל האיסור נטיעה בשביעית עצמה אינו אלא מדרבנן - וכן הבאנו מהמהר"ר קורקוס [פ"א ה"ד] והר"ש סיריליאו בשיטת ר"ת - א"כ א"ש דברי הר"ש בפשיטות, שכל השו"ט הוא בשביעית עצמה ומסתעף לערב שביעית - ודר"ק. העולה מכל הנ"ל דפשוט דלפי הר"ש דחרישה לאו דווקא, וכל העבודות שהם מה"ת נאסרו בלי יום.

משנה ז

[ז] האורז והדוחן והפרגין והשומשמיין שהשרישו לפני ראש השנה מתעשרין לשעבר ומותרין בשביעית ואם לאו אסורין בשביעית ומתעשרין לשנה הבאה:

רע"ב משנה ז

האורז - בלע"ז רי"ש:

ודוחן - מיל"ו:

והפרגין - כעין רמון מלא זרע והזרע שלו מקשקש בתוכו, וקורין לו בערבי כשכ"ש ובלע"ז פפאורו:

והשומשמיין - כמין זרע ארוך, ובא"י ממנו הרבה וקורין לו בערבי סומס"ס:

מתעשרים לשעבר - כמעשר שנה שעברה, אם היתה שנה ראשונה ושניה של שמיטה, מעשר שני, ואם ג' מעשר עני:

ומותרין בשביעית - כיון שהשרישו בשנה שישית לפני ראש השנה של שביעית אין בהם קדושת שביעית:

ומתעשרין לשנה הבאה - כשנת לקיטתן כיון דבאותה שנה השרישו. ואם היא שנה שביעית אין מתעשרין כלל ויש להן קדושת שביעית. אף על גב דבאילן אזלינן בתר חנטה, ובירק בתר לקיטה, ובתבואה זיתים בתר שליש, כלומר כשיביאו שליש בשולן אז נתחייבו במעשרות, מ"מ באורז ודוחן ופרגין ושומשמיין דאין לוקטים אותם כאחד ואין מביאים שליש בשולם כאחד אין הולכים בהם אלא אחר השרשה, דבשנה אחת משרשת כל השדה שהרי בבת אחת זורעים אותן:

ציונים והערות משנה ז

הקדמה - טעמא דאזלינן בתר השרשה.

צריכים לדון בכמה דיני התורה האין קובעים את השנה של הפירות והתבואה, דכל גידול וצמיחה שתחילתה בשנה א' וסופה בשנה שלאחריה צריכים לקבוע לאיזה שנה היא שייכת, ויש בזה כמה נפ"מ.

א] לגבי שביעית איכא נפ"מ בשישית שנכנסת לשביעית ושביעית שנכנסת לשמינית, האם דינם כשישית שביעית או שמינית לגבי קדושתם, ב] לגבי מעשר שני ומעשר עני איכא נפ"מ דלאיזה שנה התבואה שייכת, לשנה השלישית ושישית ודינו במעשר עני או שאר השנים ודינו במעשר שני, ג] יש נפ"מ נוספת לגבי מה דלא מעשרין משנה זו על חברתא, דגם הכא צריכים לקבוע לאיזה שנה התבואה שייכת.

והנה הר"ש הביא מהסוגי' בר"ה [י"ג] דברוב פירות האילן אזלינן בתר חנטה לקבוע את כל הדינים, דהעיקר תלוי באיזה שנה איכא חנטה, ולענין תבואה אזלינן בתר שליש לקבוע את השנה של התבואה, ולענין ירקות הולכים בתר לקיטה, ובמשנה זו איירי במינים שנקבעים כפי השרשה. והקשו בגמרא [שם] דמאי שנא דהכא אזלינן בתר השרשה - וכלשון הגמרא - "הני כמאן שוינהו רבנן" שזה שיעור חדש.

ואמרו שם "הדר אמר רבה - כיון שעשויים פרכים אזור רבנן בתר השרשה", והר"ש הביא ירושלמי "ומפרש בירושלמי אמר רב הונא בר חיאי שאי אפשר לעמוד עליו" ופירש בזה הר"ש "כלומר דאין מביא שליש בבת אחת ואין נלקט כאחת אלא היום לוקטין מעט איפרכין ולמחר מעט, ונמצא חדש וישן מעורבים יחד אם הילכו בהן אחר לקיטה או אחר שליש, ואזול בהם בתר השרשה שבשנה אחת משרשת כל השדה שהרי בבת אחת זורעין אותה".

בקס"ד – אי בתר לקיטה אי בתר שלישי, ובמסקנה למה לא הולכים אחר לקיטה, ובקושיית המקד"ד בזה.

ולא ברור מה היה הקס"ד דמצד אחד מדוייק בדברי הר"ש דקס"ד דליזיל בתר לקיטה או שלישי - ובשניהם אין אדם עומד עליהם דשניהם אינם בבת אחת, ולכן אמרו חכמים דאולינת בתר השרשה, אולם בירושלמי עצמו למד הגר"א וכן הביא הר"ח בר"ה דקס"ד דליזיל בתר שלישי, ולא היה קס"ד דליזיל בתר לקיטה, ולעומת זאת ברש"י בר"ה [שם] קס"ד דליזיל בתר לקיטה, וכ"ה בתוס' [שם], והר"ש שילב את שניהם כאחת, ועיין היטב רמב"ן בר"ה שם, וצ"ע.

והתוספות רי"ז [שם] הביא פלוגתא זו - וז"ל: "הדר אמר רבא מתוך שעשוין פרכין פרכין אויל בתר השרשה המורה פירש שהיה מן הדין שנלך בהן בתר לקיטה כירק ושאר המפרשים פירשו שהי' מן הדין לילך אחר שלישי כתבואה אלא מפני שעשוין פרכין פרכין שאינם מביאים שלישי ביחד אלא אלו בישלו כבר ואחרים צומחים תחתיהן ומתוך כך הלכו בתר השרשה" ונטה לפרש דהעיקר כהמפרשים - "וכדברי שאר המפרשים נראה לי, שאין הקטניות דומות לירק שנאכל גופי העלין והקלחין אבל הקטניות אינו נאכל אלא פרייה כתבואה וכך מוכיח נמי בירושלמי בפ"ב דשביעית שרוצה שנלך בקטניות בתר שלישי כתבואה" אלא שהסיק כרש"י דקס"ד לדמות לירק - "אבל מאי דקאמר שמואל לקמן הכל הולך אחר גמר פרי מוכיח כפתרון המורה".

ועיין במקד"ד [סימן ס' ס"ק ג' ד"ה אמרינן בר"ה] שתמה דאיוה קס"ד איכא ליזיל בתר לקיטה, דכל מה שאולינן בירקות בתר לקיטה היינו משום שגדל על כל מים [גם מים שאובין ולא רק מים גשמיים], וא"כ הכא תיפוק ליה דלא אזלינן בתר לקיטה כיון דאין גדילין על כל מים, שהרי הן קטניות וכמ"ש רש"י [שם], והרי אף בצלים הסריסים שהן ירק - אם נמנע מהם מים לא אזלינן בהו בתר לקיטה וכדיבואר להלן [משנה ט'], ואיוה קס"ד איכא הכא ליזיל בתר לקיטה.

עוד הקשה לאידך גיסא - דלמדנו הכא למסקנה דכל שאינו לקיטתו כאחד לא אזלינן ביה בתר לקיטה, אם כן איך אמרינן דאתרוג אזלינן ביה בתר לקיטה משום שגדל על כל מים, הא ס"ס אין לקיטתו כאחד, וראיה לזה שהרי רק ח' אילנות חשבינן במסכת פאה [פ"א מ"ה] דלקיטתו כאחד, וכ"כ תוס' קידושין [ג'. ד"ה מה ירק] דאתרוג אין לקיטתו כאחד.

יסוד גדול מהמקד"ד בדין לקיטה בירקות דנתחדש דתלוי בגדל על כל מים אחרי הדין של אורז ודוחן דאולינן בתר השרשה.

וביאר בזה במקד"ד שאפשר למיזל בתר לקיטה אף שאינו גדל על כל מים, כיון דלקיטה היא גבול בפני עצמה לילך אחריה, וראיה לזה דהא לר' נחמיה - מובא בר"ה [ט"ו]: אולינן באילנות בתר לקיטה אף שאין גדלין על כל מים.

והוסיף עוד ביסוד גדול - דבבצלים הסריסים ופול המיצרי שמנע מהם מים ל' יום לפני ר"ה דמתעשרין לשעבר משום דנעשין כבעל ואין גדלין על כל מים - עיין בזה להלן [משנה ט'] - ואמרינן בירושלמי דדינן כזרע והיינו כפול המיצרי שזרעו לזרע, ועיין בפ"מ שם היינו דאולינן בהו בתר השרשה כאורז ודוחן או בתר גמר פרי אליבא דידן דאולינן באורז ודוחן אחר גמר פרי, דדינן שוה לאורז ודוחן כמ"ש בכ"מ [פ"ד דשביעית הי"ז] ע"ש, אם כן זה דבעלמא בעינן בירק שהוא גדל על כל מים הוא רק לאפוקי דלא ניזול בהו בתר השרשה או בתר גמר פרי, אך זה דוקא לבתר דקים לן באורז ודוחן דאולינן בהו בתר השרשה או בתר גמר פרי.

נמצאנו למדים מזה דלו יצוייר אורז ודוחן היתה לקיטתן כאחד והיו אזלינן בהו בתר לקיטה אם כן לא היה גבול של השרשה וגמר פרי כלל, דאז לא היה דבר בעולם דאולינן ביה בתר השרשה, ואז גם בצלים הסריסים שמנע מהם מים גם כן אזלינן בתר לקיטה, ורק אחרי שנתחדש דבאורז ודוחן לא אפשר למיזל בתר לקיטה לפי שאין לקיטתן כאחד, וע"כ דאולינן בתר השרשה או גמר פרי, אם כן עתה יש גבול חדש של השרשה וגמר פרי, ומעתה נתחדש שצריכים בירק הך תנאי שיהא גדל על כל מים - לאפוקי דלא ניזיל ביה בתר גבול של אורז ודוחן, דזה דגדל על כל מים מהני למיזל בתר לקיטה ולא אחר גבול אחרינא, ובצלים הסריסים שמנע מהם מים אזלינן אחר גבול של אורז ודוחן דגבול של השרשה מכריע יותר מגבול של לקיטה.

מיהו הטעם דגדל על כל מים דליזיל ביה בתר לקיטה דילפינן מקרא מה גורן ויקב כו' מהני אף אי אין לקיטתו כאחד, ומש"ה אתרוג אף אין לקיטתו כאחד אזלינן ביה בתר לקיטה, רק באורז ודוחן שאינו גדל על כל מים וכן אילנות לר' נחמיה, ורק דלקיטה הוא גבול בפ"ע ליזיל בתרה אף היכא דליכא טעם דגדל על כל מים, כל שאין לקיטתו כאחד לא אזלינן בתרה - ע"כ דברי המקד"ד.



כמה תירוצים בראשונים האין קבעו חז"ל דין דאורייתא בשביעית - ואי לפי האמת הוי דין דאורייתא לגבי שביעית.

והנה מה שחז"ל קבעו השרשה באורז ודוחן, כתבו הראשונים דכיון דמעשר פירות האילן וקטניות דרבנן הן א"כ "יכולת ביד חכמים לקבוע זמן לכל אחד לפי דעתן", אולם הקשו הראשונים [ר"ש כאן ותוס' שם ועוד] דשביעית דאורייתא והאין קבעו חז"ל בדין דאורייתא.

ותירצו התוס' בר"ה [שם] בב' תירוצים, א' [שמא בשביעית בזמן הזה ורבי היא, וכ"ה ברא"ש [כאן] ובריטב"א [שם], והר"ש [כאן] דחה דדוחק לפרש כן.

ב' עוד תירצו - "אי נמי כדתניא בתוס' מנין לאורז ודוחן ופרגין ושומשמיין שהשרישו לפני ר"ה שכונסין אותן בשביעית, ת"ל ואספת את תבואתה בשביעית, יכול אף על פי שלא השרישו ת"ל שש שנים תזרע ואספת, ששה זורעים וששה אוספים ולא ששה זורעים ושבעה אוספים", והיינו דיליף כן מהפסוק, וכ"ה בר"ש.

ג' הרמב"ן תירץ עוד - "יש לומר שאין לך חייב בשביעית מן התורה אלא גדל בחיוב ונלקט בחיוב - ולקיטה וחנטה מדבריהם הוא", עכ"ל.

ד' והריטב"א תירץ עוד בשם הראב"ד - "והראב"ד ז"ל פירש דאזול רבנן בתר השרשה דאמרינן - היינו דאזול אדינא דאורייתא, שהשיעורים והענינים הללו הכתוב מסרם לחכמים לתקן בהם כמו שיראו".

אי דרשת התור"כ מה"ת או אסמכתא.

ועיין בתוס' יו"ט דדרשת התור"כ הוא מדרבנן ואסמכתא בעלמא שהרי מעשרות דידהו מדרבנן, אולם רעק"א תמה בזה דקאי הכא בשביעית דאורייתא, אולם כבר העירו בתוס' אנשי שם שהרא"ש באמת גרס שזה אסמכתא וזה לשיטתו שלמד כאן דקאי בשביעית בזה"ז מדרבנן, אולם הר"ש באמת גרס שזה דאורייתא ממש דלמד דקאי בשביעית דאורייתא.



כמה פרטי דינים ומחלוקות בראשונים בשיעורים של 'שלישי' 'חנטה' ו'לקיטה'.

הר"ש האריך כאן בדינים של שלישי כתבואה וחנטה באילנות ולקיטה בירקות, ולהלן כמה הערות בזה.

כתבואה אזלינן בתר שלישי - וילפינן לה בר"ה [י"ג]. מהפסוק ועשת את התבואה לשלש שנים ודרשינן שלישי [ר"ש כאן] - היינו עונת המעשרות שמפורש במשניות בריש מעשרות - עיין חזו"א [שביעית סימן ז' ס"ק י"ב] - ועיין שערי צדק [פ"ב ה"ט] דאין אנו בקיאין בזה"ז בזמנים הללו, ונקוט הלך כללא בידך שמשחתחיל להתבשל קצת בתחילת בישולו אז הגיע לעונת המעשרות, ועיין מנחת שלמה [סימן נ"א ס"ק י"ד] מה שדן שיש שינוי הטבע בזמן הזה בדברים האלו.

באילנות השיעור הוא חנטה, והר"ש [כאן] והתוס' ר"ה [י"ד] וקידושין [ג'] הביאו שהמקור לזה הוא מערלה דדרשינן דפעמים בריעית אסורים מטעם ערלה, וילפינן שביעית מערלה, ודעת הרמב"ם [פ"א מעש"ש ה"ב] דחנטה היינו עונת המעשרות [שלישי], אולם הר"ש והרא"ש [כאן] והתוס' בר"ה [י"ב]: ד"ה התבואה חולקים וסוברים שזה בזמנים מוקדמים יותר, והחזו"א [שביעית סימן ז' ס"ק י"ב] נקט להלכה כהרמב"ם.

אולם כבר תמה הגרעק"א [תוספותיו ריש מעשרות] שדברי הרמב"ם הם כנגד פשטות הסוגיות בר"ה, וצ"ע, ועיין מקד"ד [ריש סימן ס'] שמה שהרמב"ם פוסק דלא כדברי הש"ס דאמרינן אין בתר חנטה, היינו טעמא דפסק כהירושלמי שביעית [פ"ה ה"א] דאמרינן שם ר"י ורשב"ל כו' הביא שלישי קודם ט"ו בשבט מתעשר לשעבר, אחר ט"ו בשבט מתעשר לבא ע"ש, היינו דאולינן באילנות בתר הבאת שלישי שהוא עונת המעשרות, ובעיקר סברת הרמב"ם עיין להלן מה שנתבאר בזה.

בעיקר הקביעה של ירקות בלקיטה, איכא בזה מחלוקת ר"י הגלילי ור"ע בר"ה [י"ד]. מה המקור ומה הטעם לזה, ויבואר להלן [משנה ט'], ויש ביניהם נפ"מ לדינים של המשנה [שם].

עוד נחלקו הראשונים האם לקיטה היינו לקיטה ממש או ראוי ללקיטה, דשיטת התוס' בר"ה י"ג: / י"ד: [דראוי ללקיטה בגמר פרי סגי לן, ולהלן [משנה ט'] הבאנו את הראיה של התוס' לזה ובמה שיש לדון בזה, וכתב החזו"א [סימן ד' ס"ק ט"ז וסימן כ"ז ס"ק ז'] דדוקא כשאין משביחין עוד, ויש להעיר על הכרעת החזו"א בזה מלשון הר"ש להלן [פ"ט מ"א] וכן מלשון התוס' קידושין [ג'] שכתבו דאזלינן בתר' רוב גידולין. אולם הרמב"ם [מעש"ש ונט"ר פ"א ה"ד] חולק וסבר דתלוי בלקיטה ממש, א"כ ייבשו הן ועוקציהן באופן שאין חיבורן חיבור - עיין בזה בחזו"א [שביעית סימן ד' ס"ק ה' וסימן כ"ז ס"ק ז'], וע"ע בשער המלך [מעש"ש ונט"ר פ"א ה"ה] בשיטת הרמב"ם, ודעת הרשב"א [ר"ה י"ב:] וריטב"א וחיידושי הר"ן [שם י"ד:] כשיטת התוס' בזה, ועיין עוד ברז"ה ובהשגות הראב"ד עליו [ר"ה שם] דג"כ נחלקו בפלוגתא זו. ובשיטת הרמב"ם דמהני מה שמתבישין להחשב כלקיטה, עיין במה שנתבאר לזה להלן [משנה י'] מהמקד"ד.

פלוגתת הרמב"ם והתוס' לשיטתייהו – בלקיטה בירק ובחנטה באילן.

הבאנו לעיל את פלוגתת הרמב"ם ותוס' בחנטה אי היינו לפני עונת המעשרות או בעונת המעשרות – עוד הבאנו כמה דפליגי בלקיטה אי הוי לקיטה ממש או ראוי ללקיטה, ומרן הגרמ"ק שליט"א למד דפליגי לשיטתייהו – וכדיבאר.

דהנה - בטעמא דחנטה באילנות פירש רש"י [ר"ה י"ד]. שכל גדילת האילן ע"י העלאת שרף האילן לפני חנטה, ועי"ז גדל הפרי, וכתבואה שגדל לשליש הרי זה גדילתן שמאותה שעה ראויה ליקצר בדוחק, אבל ירק כל זמן שמשקין אותו הוא משביח ונוסיף וגדל, נמצא דכה גדילתו לא נגמר עד לקיטתו – הרי שהכל תלוי בעיקר גדילתו, ועיין בביאור ההלכה [פרק א' הלכה ד' מעש"ש ד"ה ונגמרו] שזה ההסבר בשיטת התוס' למה אזלינן באילנות בתר חנטה שזה שלב מוקדם שהשלב המוקדם הוא עיקר צמיחתו וכמבואר ברש"י, ומהאי טעמא בירקות ס"ל להתוס' דאזלינן בתר עיקר צמיחתו ולא בעינן לקיטה ממש. אולם הרמב"ם לומד שחנטה היינו שליש ועונת המעשרות וכבר א"א ללמוד כרש"י שזה גורם עיקר צמיחתו, ולשיטתו צריכים לומר שאז חשוב כתחילת פרי, דכבר ראוי קצת לאכילה, ודומה לתבואה דראויה קצת לאכילה בשליש, אולם ירק שאין לו חשיבות – אז בעינן שיתלש לחשיבות שלו, דאז ראוי לאכילה ממש – עכתו"ד.

דרכו של המקד"ד בשיטת הרמב"ם בחנטה.

דרכו של המקד"ד לבאר מאי שנא ערלה וביכורים דמודה הרמב"ם לראשונים דאזלינן בתר חנטה.

במקד"ד [ריש סימן ס'] ביאר את שיטת הרמב"ם באופן אחר – והקדים דמצאנו סתירה ברמב"ם אי באילנות אזיל בתר עונת המעשרות או בתר חנטה, דמצד אחד הביא שהרמב"ם כתב שחנטה היינו עונת המעשרות בב' מקומות, א] בירש הלכות מעש"ש לגבי קביעת השנים בהלכות מעשרות, ב] הלכות שמטיה [פ"ד ה"ט] לגבי שביעית, ומאידך, בעוד ב' מקומות מצאנו איפכא דאזיל בתר חנטה ממש, א] לגבי ערלה דייק ברמב"ם [מעש"ש פ"ט הלכה י'] דמודה הרמב"ם לרש"י ותוס' דאזלינן בתר חנטה – עי"ש היטב, ב] בהלכות ביכורים [פ"ב ה"ז] תלה הדין של קביעת השנים בחנטה.

ומתחילה הביא את דברי המהר"י קורקוס [ריש הל' מעש"ש] שהסביר כהרמב"ם "דכיון דנתחייבו במעשר בשלישית למה יעשרו מעשר שנה שניה, ודאי דראוי ללכת אחר עונת המעשרות לענין סדר השנים" – וביאור סברתו - שצריך לילך למעשר בתר שעת החלות של דין מעשר, ולא חיילא תרו"מ לפני עונת המעשרות. ולפי"ז ה"ה הנימא כן לגבי שביעית, דאף חלות דיני שביעית על הפירות הוא גם כן בשעת עונת המעשרות, וראיה לזה מהא דאמרין במעשרות [פ"ה מ"ג] לא ימכור אדם את פירותיו משבאו לעונת המעשרות למי שאינו נאמן על המעשרות, ולא בשביעית למי שחשוד על השביעית ע"ש, ומה תלוי שביעית בעונת המעשרות, ובפירוש המשנה כתב שם הרמב"ם - וכן אמרו [שביעית פ"ד מ"ט] ושאר כל פירות האילן כעונתם למעשרות כן עונתם לשביעית, והיינו דחלות קדושת שביעית הוא בשעת עונת המעשרות, וכן הביא המלאכת שלמה שם דבשביעית אינו אסור אלא משבאו לעונת המעשרות ע"ש.

אולם העיר דלפי"ז קשה דלמה אסור בהפסד קודם לכן וכמפורש להלן [שביעית פ"ד מ"ן] מאימתי אין קוצצין את האילנות בשביעית החרובין משישלו וכו', וביאר בזה דצריך לומר דלענין הפסד נידונין על שם סופן דמפסידין שלא יבואו לעונת המעשרות וזה אסור בשביעית, דהא הפגין כשהם עתה אינו מפסיד כמה שקוצצין רק שגורם שלא יגדלו עוד וזה גם כן אסור, וע"ז חל האיסור תכף כשנעשו פרי, אבל קדושת שביעית אין להם אלא משבאו לעונת המעשרות. ובזה יישב טעמא דערלה למה התם מודה הרמב"ם דאזלינן בתר חנטה, והוא משום דלא שייך עונת המעשרות לענין ערלה ורבעי דדין ערלה חל אף על הפגים וכדאמרין בערלה [פ"א מ"ז] דהמעמיד בשרף הפגים אסור, וכן רבעי כדאמרין בירושלמי [שליה פ"א דערלה] דפגין של רבעי טעונין קבורה, וזה שכתב הרמב"ם "דכל מה שיוציא האילן בתוך הזמן הרי הוא ערלה", וזה משום ד"ציצאה" הוה שיעור של פרי באילנות, כדאמרין בפסחים [נ"ב:]: בפלוגתא דר"י ורבנן אי סמדר הוי פרי, דמודים חכמים לר"י בשאר אילנות, ומייתנין שם ברייתא דשאר אילנות משיוצאו חשוב פרי ע"ש, ולערלה אזלינן בסדר השנים כשנעשין פרי דאז הוא חלות איסור ערלה.

ובזה יישב נמי טעמא דביכורים, משום דלהפרשת בכורים לא בעינן עונת המעשרות וראוין משעת חנטה כדאמרין בירושלמי בכורים [פ"ג ה"א] הבאתי ראשית פרי האדמה, בשעת הבאה פרי הא בשעת הפרשה אפילו בוסר אפילו פגין ע"ש, ועיין בהערה ¹¹ מה שהוסיף בזה עוד.

תוספת דברים בכל הנ"ל, ובדברי הגרא"ל מאלין בזה.

וע"ע בחידושי הגרא"ל מאלין [ח"א סימן ט"ן] שג"כ הביא כמה סתירות ברמב"ם בנידון זה, וביאר קרוב לדרך הנ"ל והיינו שגם הרמב"ם מודה שעיקר המחייב היינו חנטה, אלא שיש תנאי דלא חיילא החיוב עד שלא יגיע לעונת המעשרות, ועי"ש הנפ"מ בזה, ובמה שיישב בזה כמה קושיות נוספות ברמב"ם, ושניהם יישבו בזה את הרמב"ם לגבי אתרוג דאזיל בתר חנטה, והרמב"ם לגבי חרובין דנמי אזיל בתר חנטה, ועי"ש היטב.

ביאור סברת הרמב"ם בלקיטה – ולשיטתו בחנטה.

עפ"י כל הנ"ל הוסיף במקד"ד [להלן שם עמוד 448] דבזה מובן סברת הרמב"ם בלקיטה דבעינן לקיטה ממש, דמצד אחד מבואר במהר"י קורקוס דהוי סברא דאזלינן בסדר השנים בתר חלות דיני מעשרות, ויש לומר שזה גם הגדר בירק בתר לקיטה, דלפי הרמב"ם אזלינן בתר לקיטה ממש ולא בתר גמר פרי, שהוא גם כן משום דהוי 'גבול' לענין מעשרות, והיינו דקודם לקיטה אינה ראויה למעשרות וכן לדיני שביעית, וכשמגיעים לעונת המעשרות הם ראויים למעשרות ולשביעית אם יתלשו, אבל ראוין 'ממש' למעשר ולשביעית הוא כשיתלשו בפועל, ומש"ה הוי לקיטה גם כן 'גבול' למעשרות ולשביעית.

והיינו שיש דברים שהולכין בהם בתר 'גבול' של עונת המעשרות, ויש אחר 'גבול' של לקיטה, ובפירות האילן אזלינן בתר גבול של עונת המעשרות, אך הצד השווה שביניהם הוא שכל הגבולות הם חלות של הדינים.

ונראה להוסיף דדברי המקד"ד מתבארים טפי עפ"י הערת הטורי אבן – מובא להלן [משנה ט'] - דהוכיח דמסברא ראוי לילך אחר לקיטה דאל"כ ליכא מקור דירקות בתר לקיטה דכל הדרשה היא דלא דמי ירקות לגורן ויקב דקרא ואין זמן מעשרות בשליש כמו תבואה ויקב, אולם סו"ס היכן מרומז דזמן מעשרות של ירקות הוא בתר לקיטה, והוכיח דמוכרח דעיקר הסברא היא לקיטה, אלא דילפינן מהפסוק שהשיעור בשליש, וכיון שנתמעטו ירקות שוב הדרא דינן לעיקר הסברא.

ולפי הנ"ל א"ש – שעיקר הסברא היינו בזמן חיובם, והיינו בלקיטה שזה זמן חיובם בפועל והוא 'גבול' הפשוט למעשרות, אולם למדנו מהפסוק שגם הזמן 'בכח' שפיר חשיבא כגבול למעשרות, ודו"ק.

ביאור סברת הראשונים דאזיל בתר חנטה – ודברי הריטב"א בזה, שגם חנטה הינו עונת המעשרות 'בכח'.

עפ"י כל הנ"ל יש לעיין דמה סברת התוס' והראשונים דאזיל בתר חנטה ממש.

¹¹ דהנה, "כתב הרמב"ם ז"ל [פ"ב מהל' בכורים ה"טו] המוכר שדהו לעכו"ם וחזר ולקחה ממנו הרי זה מביא ממנה בכורים מן התורה שאינה נפקעת מן המצוה בקנין העכו"ם, וכתב ע"ז הראב"ד ז"ל - אעפ"י שבכור ברשות העכו"ם ע"ש, היינו דביכור לבכורים הוי כמו הבאת שליש ביד עכו"ם למעשרות, דאם היה קנין לעכו"ם בא"י להפקיע מקדושתה הבאת שליש ביד עכו"ם פוטר ממעשר, וה"נ ביכור ביד עכו"ם, רק דאינה נפקעת בקנין עכו"ם ומש"ה חייבת, וביכור הוא שיעור של פגים וכדאמרין רפ"ג דבכורים כיצד מפרישים את הבכורים וירד אדם לתוך שדהו ורואה תאנה שביטרה אשכול שביכר כו', ואמרין עלה בירושלמי משום דכתיב הנה הבאתי כו' בשעת הפרשה אפילו בוסר אפילו פגין, ואף דלענין פטור עכו"ם לכל השיטות אזלינן אף באילנות רק אחר הבאת שליש שהוא עונת המעשרות ולא אחר חנטה, לבכורים שיעור של פגין הוא כהבאת שליש למעשרות לכ"ד" עכ"ל.

והביא המקד"ד [להלן שם סוף עמוד 448] מהריטב"א בר"ה [י"ב: ב]: שביאר למה אזלינן באילן בתר חנטה ובתבואה אחר שליש שהיא עונת המעשרות, דהאילן כשהגיע לחנטה כבר קבל כל יניקתו הצריכה להביא הפרי לכלל שלמות, אעפ"י שהפרי עצמו לא קבל שלמות להיות גמר פרי לענין עונת המעשרות מעתה יש לו שלמות גמר פרי בכח ע"ש.

וביאר המקד"ד שסברתו כך - דהיינו דחנטה היא גם כן משום עונת המעשרות, רק דהוי עונת המעשרות 'בכח', והיינו שיש 'דרגות' בחיוב המעשרות, שהרי גם אי אזלינן בתר עונת המעשרות ממש - סו"ס זה גם כן רק חיוב מעשרות 'בכח', שהרי כל זמן שלא נתלשו לא שייך עדיין בהם חיוב מעשרות 'בפועל', רק חשוב יותר בפועל מחנטה דאינו מחוסר רק תלישה, ושעת לקיטה הוא חיוב מעשר 'בפועל' ממש שכבר הוא ראוי למעשרות, נמצא שכל אלו הגבולים שהלכו בהם בסדר השנים הם 'גבולים' בחלות חיוב מעשרות, ודו"ק.



ספיקת המקד"ד בשיטת הרמב"ם דאזלינן בתר לקיטה ממש האם יכול ללקט לגרום להם דין הפקר וקדושת שביעית.

עיין מקד"ד [סימן ס' ס"ק ג' ד"ה הנה להרמב"ם עמוד 452] שהעיר בשיטת הרמב"ם דס"ל דזה דאזלינן בירק בתר לקיטה הוא לקיטה ממש ולא גמר פרי, שיש לחקור אי איכא קדושת שביעית על ירק במחובר, כגון לענין הפסד, כיון דאפשר להשהותן וללוקטן אחר שביעית ולא תהיה עליהן קדושת שביעית, וכן אם הן הפקר בשביעית כיון דאם ילקטום אחר שביעית נמצא שאינן פירות שביעית כלל, אם יכול הזוכה ללקטן בשביעית ולגרום להם קדושת שביעית, וכן בסיאה אוזב וקורנית דאמרינן בשביעית [פ"ח מ"א] לקטן לאכילה יש לו קדושת שביעית, לקטן לעצים אין לו קדושת שביעית, ויש לחקור אם הן הפקר בשביעית אם יכול הזוכה ללוקטן לאכילה ולגרום להם קדושת שביעית.

והוכיח כן מהסוגי' בב"ק [ק"ב]. דזה דסתם עצים להסקה הן עומדין תנאי היא, דתנאי "אין מוסרין פירות שביעית לתוך המשרה ולתוך הכבוסה, ר' יוסי אומר נותנין פירות שביעית לתוך המשרה ולתוך הכבוסה", וכתב רש"י ז"ל דרבנן סברי סתם פירות לאכילה וחיילא עלייהו קדושת שביעית דכל דבר שהנאתו וביעורו שוה חיילא הלכך אפילו לקטן למשרה וכבוסה לא מהני מחשבה לאפקועי איסורן להוי כעלי קנים שלקטן לעצים דאשתרי, דהתם סתמייהו להכי ולהכי אבל פירות סתמן לאכילה ומשעת יצירתן חייל קדושתן ותו לא מהני מחשבה לאפקועי, ואסורין למשרה וכבוסה דאין נהנין בקדושת שביעית אלא הנאה הדומה לאכילה, וגבי עצים נמי סתם עצים להסקה ניתנו ולא חיילא אפילו אעצים דמשחן, ור"י סבר לא אמרינן סתם פירות לאכילה ניתנו ומהני בהו מחשבה כעלי קנים וגפנים, דהיכא דלקטן למשרה הוי דבר שהנאתו אחר ביעורו ולא חל עלייהו שביעית ע"ש.

והעיר במקד"ד שיש לעיין לר"י דלא ס"ל סתם פירות לאכילה עומדין ומהני בהו מחשבה למשרה וכביסה דלא תיחול עלייהו קדושת שביעית, דאמאי כל הפירות הן הפקר בשביעית ואפשר שבעה"ב ילקוט אותן למשרה וכבוסה ולא יהיה עליהן קדושת שביעית כלל ואיך יכול הזוכה במה שמלקטו לאכילה לגרום להן דין הפקר, ומוכח דרשאין לגרום להן דין הפקר ע"י לקיטתן.

משנה ח

[ח] רבי שמעון שזורי אומר פול המיצרי שזרעו לזרע בתחלה כיוצא בהן, רבי שמעון אומר אפונין הגמלונין כיוצא בהן, רבי אלעזר אומר אפונין הגמלונין משתרמלו לפני ראש השנה:

רע"ב משנה ח

פול המיצרי - פאשול"י בלע"ז:

שזרעו לזרע - כדי להוציא ממנו זרע לזרוע ולא לאכילה:

כיוצא בהם - בתר השרשה, כאורז ודוחן, בין לענין מעשרות בין לענין שביעית. ודוקא שזרעו לזרע אבל זרעו לירק אזלינן בתר לקיטה כירק:

הגמלונין - הגסים:

משתרמלו - שהוקשו ונעשו כמין כוס. ודוגמתו בתרמילו [שבת לא א] שהוא כוס של רועים:

ציונים והערות משנה ח

פלוגתת הרמב"ם וראב"ד בזרעו לזרע ולאוכל.

למדנו במשנה בדין פול המיצרי דתלוי אי זרעו לזרע או לאוכל, ונפ"מ אי הוי כירק דאזלינן בר לקיטה או כאורז וחבריו ואזלינן בתר השרשה. והנה עיין ברמב"ם [מעשר שני פרק א' הלכה י'] - "פול המיצרי שהביא שליש לפני ר"ה אם זרעו לזרע מתעשר לשעבר, זרעו לירק מתעשר להבא" והיינו דינא דמתני', והוסיף בזה עוד הרמב"ם "זרעו לזרע ולירק או שזרעו לזרע וחישוב עליו לירק - מעשר מזרעו על ירקו ומירקו על זרעו", והוא מהירושלמי ותוספתא. והנה הראב"ד חולק בעיקר האי דינא - שכתב "ומסתבר אפילו זה הפול וכו' שאם זרעו לזרע זרעו מתעשר לשעבר וירקו כשעת לקיטתו", והיינו שהזרע והירק שבו מתחלקים לב' מעשר. אלא שהעיר בזה התורת זרעים דלגבי שביעית מפורש ברמב"ם [פ"ד הי"ד] דלא מתחלקים הדינים זמ"ז, וא"כ כפשוטו גם במעשרות אין לחלקם זמ"ז, ותרווייהו כשנה א'.

בחדוש התורת זרעים שיש ב' דינים שונים של מעשרות כהדדי.

אולם העיר מסוף דברי הרמב"ם שכתב שבזרעו לשניהם שאז הדין ש"מעשר מזרעו על ירקו ומירקו על זרעו", ומשמע דאין הדין כן בזרעו רק לירק או רק לזרע. וחדוש בזה חידוש גדול דבזרע לזרע ולירק דאז חיילא בירק ובזרע שני דינים, דין קטניות בהשרשה ודין ירק בלקיטה, וחיוב גם במעש"ש וגם במעשר עני לפי השנים, והיינו דמצד קטניות מתעשר לשעבר ומצד ירקות מתעשר להבא, אלא שיש דין בירושלמי - מעשר אחד אמר רחמנא ולא ב' מעשרות ולכן הדין שמה שירצה יעשר או מעשר עני או מעשר שני.

וביאר לשון הרמב"ם הוא כך - "מעשר מזרעו" היינו "מדין זרעו" - שזה לשעבר - "על ירקו", או שהוא מעשר "מדין ירקו" - שזה להבא - "על זרעו".

ולפי"ז בשביעית נמי אזלינן בתר שביעית, דגם אי השריש בשיטת אב"ל הדין ירק קובע שדינו כלקטיטה בשביעית וחיילא ביה דין שביעית, וכן מבואר ברמב"ם, אלא דתמה מהרמב"ם במוצאי שביעית דרק הזרע שבו חיילא ביה דין שביעית ואסור מצד ספיחין, והירק דאזיל בתר לקיטה והוי לקיטת שמינית ולכן מותר, וצ"ע דהכא מבואר ברמב"ם ששני הדינים מתחלקים.

דרך נוספת בתורת זרעים.

ולכן ביאר באופן אחר - והוא, דבאמת חלוק מעשרות משביעית, דגבי שביעית לא בעינן מיוחד או עומד למאכל אדם אלא כל שאינו לעצים חיילא ביה קדושת שביעית, כשיטת הרמב"ם [פ"ז שמיטה ויובל הי"ד], וע"כ פול המיצרי לא בעינן מחשבה, ואם זרעו לירק גם על זרעו חיילא קדושת שביעית, אבל לענין מעשר דבעינן עומד לאכילת אדם, וע"כ בלי מחשבה אינו מתחייב במעשר.

ולכן אם זרעו לזרע מתעשר הזרע לשעבר והירק פטור, זרעו לירק מתעשר להבא וזרעו פטור, אבל אי זרעו לשניהם או מתחייבים שניהם במעשר כל חד כדנייה, הזרע לשעבר והירק להבא, אלא דאעפ"כ מעשר מזרעו על ירקו וכן איפכא.

וטעמא דמילתא כך הוא, דהא הזרע והירק חלוקין בדיניהם – ואין הביאור שעל הפרי חיילא ב' דינים ביחד זרעו מעש"ש וירקו מעשר עני, דלא שייך לחלק פרי אחד לב' חיובים ודינים, אלא הגדר בזה הוא שכשאנו דנים על זרעו אז כל הפרי כקטניות וחיובו לשעבר, ובשעה שאנו דנים על הירק אז כל הפרי דנים להבא – ולכן כשבא להפריש מהזרע מעש"ש אז נידון כל הפרי בחיוב מעש"ש ומפריש מעש"ש גם על ירקו, וכן איפכא.

ומעתה א"ש הרמב"ם בשביעית, דאי נלקט בשמינית זרעו לירק ולזרע, דזרעו אסור באיסור ספיחים וירקו מותר, משום שכשאנו דנים על אכילת הזרע אז נידון כפירות שביעית ואסור משום ספיחים, אבל כשדנים על הירק לאכלו אז נידון כפירות שמינית, אכן מה שכתב בדבננס לשביעית, דאז אסור בשניהם דאין זה אלא מחמת מראית העין וכמבואר בכס"מ.



הערה מהמקד"ד בפול המיצרי – בורעו לזרע או לירק, דמוכרח מהרמב"ם שיש הבדל בצורת הזריעה, בשדה או ערוגה.

ועיין במקד"ד [סימן ס"ק ג' עמוד 450] שהביא משנה בכלאים [פ"ג מ"ב] "כל מין זרעים אין זורעין בערוגה וכל מין ירקות זורעין בערוגה כו", אפונין הגמלונין מין ירק", וכתב הרמב"ם בפירושו המשנה שהירקות יזרעו מהן מעט, וע"כ הן נזרעות ערוגות ערוגות, "ומיני זרעים שיזרעו מהם שדה גדולה אין זורעין אותן ערוגות, והוא אומר כי מה שהקדים בהתרת ה' זרעונים בערוגה כו' זה במיני הירקות בלבד אבל מיני זרעים אסור מפני שהם נראים כלאים" ע"ש – והיינו שיש היתר מיוחד של זרעית ה' מינים בערוגה דלא חשיב כלאים, וזה דווקא בירקות ולא בזרעים.

ודייק מזה שמבואר כאן כמו שכתב הרמב"ם בריש הלכות כלאים דזרעוני גנה שאין נאכלין איכא חלוקה בין זרעים לירקות, וכאן כתוב הרמב"ם שזהו החילוק שביניהם, והיינו שירקות נזרעות רק ערוגות והזרעים נזרעים שדה גדולה.

והנה הר"ש במשנה בכלאים שם הביא מהירושלמי שבאפונין הגמלונין ופול המיצרי מתחלק הדין לגבי היתר ערוגה, ותלוי האין זרעה, והיינו שאם זרען לזרע אז אין נותנין אותן ע"ג ערוגה והיינו טעמא שאז דינם כשאר זרעים, אבל אם זרען לירק אז נותנין אותן ע"ג ערוגה כשאר ירקות.

והעיר בזה המקד"ד – הרי לפי הרמב"ם שהחילוק תלוי אם זורעין אותן שדות או ערוגות, אם כן מאי נפ"מ אם זרען לזרע או לירק, וביאר שצריך לומר כדאמרין בירושלמי שביעית [פ"ב ה"ה] דמקשינן - דכיון דהטעם דבירק אזלינן בתר לקיטה משום גדל על מי שנה הבאה, ושאר זרעים דרכן ליגדל על מי שנה שעברה, אם כן אמאי בפול המיצרי בורעו לירק אזלינן בתר לקיטה ואם זרעו לזרע לא אזלינן בתר לקיטה, ומתריצין דאם זרעו לירק גדל על מי שנה הבאה ואם לזרע גדל על מי שנה שעברה.

והביאור - שכשזורעין לזרע נהגין בו כמו בזרעים ומונעין מהם מים וגדלין על מי שנה שעברה, וכשזורעין לירק נהגין בו כמו בירק, וה"נ י"ל דכל שזורעין אותו לירק זורעין מהן ערוגות ולזרע זורעין אותן שדות – הרי שלמדנו שמוכרח מהרמב"ם שיש הבדל בעצם 'צורת הזריעה', האם זורעה בשדה או בערוגה, ועיין בהמשך הדברים במקד"ד [שם] מה שחידש בזה בורעו לירק ולזרע – וזה נוגע לחידוש במשנה הבאה.

משנה ט

[ט] הבצלים הסריסים ופול המיצרי שמנע מהם מים שלשים יום לפני ר"ה מתעשרין לשעבר ומותרים בשביעית ואם לאו אסורים בשביעית ומתעשרין לשנה הבאה, ושל בעל שמנע מהם מים שתי עונות דברי רבי מאיר וחכמים אומרים שלש:

רע"ב משנה ט

הבצלים הסריסים - שאין עושים זרע כשאר בצלים:

ופול המיצרי - שזרעו לירק, דאי זרעו לזרע הא תנן לעיל דאזלינן ביה בתר השרשה אפילו לא מנע מהן מים:

שמנע מהם מים שלשים יום - יצאו מתורת ירקות הגדלות על כל מים ונעשו כשדה בית הבעל שמספקת במי גשמים, הלכך מתעשרין לשעבר:

ושל בעל - שדה שהיא בעמק ומלוחלחת ואין צריך להשקותה, ומכל מקום לירק צריכה השקאה, משום הכי קתני שמנע מהם מים שתי עונות, זמן השקאתה שרגילין להשקותה קרי עונה. והלכה כחכמים:

ציונים והערות משנה ט'

הקדמה.

בירקות אזלינן בתר לקיטה, ונמצא דאף אי בתבואה שלקטתה בשביעית אבל הולכים בה בתר שליש, ודין שלה בשישית, אכן הירקות נידונים כשנת לקיטתן והיינו בשביעית, ונתחדש במשנה זו שבבצלים הסריסים ובפול המיצרי אף שדינם כירקות, אבל סו"ס יש אפשרות להפקיע מהם את הדין לקיטה כשאר ירקות, וחוזר דינם כתבואה, והדרך לזה בזה שהוא מונע מהם מים שלשים יום לפני ר"ה – זה ביאור המשנה, אלא שיש בזה כמה דרכים, ונחלקו בזה הראשונים.

פלוגת ר"י הגלילי ור"ע בדין ירק דאזלינן בתר לקיטה.

ונקדים - ביאור משנה זו תלוייה בביאור סוגי הגמרא בר"ה [י"ד]. ושם נחלקו בטעמא דאזלינן בירק בתר לקיטה, ומכח פלוגתא זו איכא נפ"מ בבצלים הסריסים ופול המיצרי אם יש אפשרות להפקיע דינם משאר ירקות במניעת המים מהם – ועיין בר"ש בקצרה, ויש ב' דרכים בראשונים בזה, וכדיבואר:

הגמרא הביאה את שיטת ר"י הגלילי: - "תניא רבי יוסי הגלילי אומר באספך מגרנך ומיקבך, מה גורן ויקב מיוחדין שגדילין על מי שנה שעברה, ומתעשרין לשנה שעברה, אף כל שגדילין על מי שנה שעברה מתעשרין לשנה שעברה, יצאו ירקות שגדילין על מי שנה הבאה ומתעשרין לשנה הבאה".

ופירש"י – "באספך מגרנך ומיקבך - מכאן סמכו חכמים לקבוע זמן מעשר ירק דבריהם אחר לקיטה לאסמכתא בעלמא, כל אסיף שלך יהא כתרומת גורן ויקב, שהלכה בהן תורה אחר שנה שהביאה שליש, הרי שהלכה בהן אחר שנה שגדלו במימיה, שהבאת שליש שלהן היא גדילתן, שמאותה שעה ראויה ליקצר בדוחק - אף כל כו' - לכך הלכו באילן אחר חנטה, שכל גדילת פירותיו על ידי ההעלאת שרף האילן לפני חנטה הוא", הרי שהגידול - דהיינו שליש בתבואה וחנטה באילן שייכא למים של השנה הקודמת ולכן מתעשרין לשנה הקודמת, לעומת ירקות שאינו כן – "יצאו ירקות שגדילין על מי שנה הבאה - והיינו שנת לקיטתן שהרי גוזזין אותה והיא חוזרת וגדילה", והיינו שכיון ששוב גדילה עוד הרי דשייכא לשנה הבאה.

שוב הביאה הגמרא את שיטת ר"ע: - "רבי עקיבא אומר באספך מגרנך ומיקבך מה גורן ויקב מיוחדין שגדילין על רוב מים, ומתעשרין לשנה שעברה, אף כל שגדילין על רוב מים מתעשרין לשנה שעברה, יצאו ירקות שגדילין על כל מים ומתעשרין לשנה הבאה".

ופירש"י – שתבואה ואילנות גדלים על "רוב מים" והכוונה למי גשמים, ומיקרי רוב מים כיון שרוב זרעים גדילים על ידם, לעומת ירקות שגדלים על "כל מים" שזה כולל גם שאובין, כיון שדולין ומשקין אותן תמיד, כמו שכתוב 'זה השקית ברגלך כגן הירק', והיינו שסתם גן הירק דרכו בהשקאה, עכ"ד רש"י.

דרכו של רש"י בפירוש הראשון שמשנה זו אולא כר"י הגלילי.

והגמרא הביא את המשנה הכא כנפ"מ בין הנך ב' שיטות – מאי בינייהו – אמר רבי אבהו בצלים הסריסין ופול המיצרי איכא בינייהו, דתנן בצלים הסריסין ופול המיצרי שמנע מהן מים שלשים יום לפני ראש השנה מתעשרין לשעבר ומותרין בשביעית, ואם לאו אסורין בשביעית, ומתעשרין לשנה הבאה". ופירוש רש"י בזה ב' פירושים – בפירוש הראשון פירש שהמשנה הולכת בשיטת רבי יוסי הגלילי – והיינו דכיון דמנע מים שלשים יום לפני ראש השנה שוב נמצא שהם באמת גדלין על מי שנה שעברה וכבר דמי לירקות דמתעשרין לשעבר, אולם לשיטת רבי עקיבא הרי הם כירק דסו"ס הרי הם גדלין על כל מים ומתעשרין להבא.

ועיין בריטב"א שהביא להקשות על פירוש זה ברש"י – וז"ל: – "והקשו עליו בתוספות מהאי טעמא דאתיא כר' יוסי למה לי שמנע מהם שלשים יום לפני ר"ה אפילו לא מנע מהם מים כלל לפני ר"ה כיון שמנעו מהם אחר ר"ה דהא גדלו על מי שנה שעברה כגורן ויקב", וצ"ע.

והתורה זרעים יישב בזה שמדויק ברש"י שאם השקן בתוך ל' יום א"כ לחלוותי המים עדיין נמצא בהם בשנה הבאה ונמצא שהיא גדילה על מים של השנה הבאה, ומתעשר להבא ודינו נמי כגדל בשביעית.

דרכו של רש"י בפירוש השני שמשנה זו אולא כר"ע, ותוספת ביאור מהריטב"א.

שוב הביא רש"י פירוש שני – בפירוש רומיים מפרש איפכא: רבי עקיבא אית ליה הא מתניתין, שמנע מהן מים שלשים יום לפני ראש השנה מתעשר לשעבר, ומפרש טעמיה בתלמוד ירושלמי, אמר רבי מנא, מכיון שמנע מהן מים שלשים יום לפני ראש השנה נעשו כבעל, כלומר זמן חיובן למעשר בראש השנה שהם לא נסתפקו מכל מים, שהן מים שאובין, זה שלשים יום כי אם ממי גשמים – יצאו מתורת ירקות הגדלין על כל מים ונכנסו בתורת שדה הבעל ומסתפק במי גשמים, ומתעשרין לשעבר".

ומוסיף רש"י בביאור האי מילתא שאינו במקרה שהוא מנע מהם מים אלא כך דרכן – וכלשונו – "דרכן של בצלים הסריסין ופול המיצרי למנוע מהן מים שאובין פרק אחד לפני לקיטתן כדי להקשותן, לפיכך חילקום חכמים משאר ירקות, אבל שאר ירקות שאין דרכן בכך, אפילו מנע מהן לא יצאו מדין ירק, ובטלה דעתו, בצלים הסריסים מסתפקין לשנה בהשקאה אחת לשלשים יום ויותר, לפיכך אם השקן בתוך שלשים יום לפני ראש השנה – נמצאת השקאה זאת מועלת להם בשביעית, לפיכך אסורין בשביעית, ולענין מעשר נמי הוה להו כגדלין על מי שנה הבאה, שעדיין לחלוותי השקאתן קיימת, אבל ירק שדרכו ליגזז – צריך להשקותו תמיד, ואפילו מנע ממנו שלשים יום לפני ראש השנה – בטלה דעתו אצל כל אדם, ולא נתנו בהן חכמים חילוק לפי שאין דרכן בכך, ומלתא דלא שכיחא היא".

והריטב"א הסיק כפירוש השני הזה של רש"י – וז"ל: "והנכון כפי" השר ז"ל בפי" מסכת זרעים דהא מתני' כר"ע דכיון דמנע מהם מים שלשים יום לפני ר"ה ונתקיימו הרי הוא כגורן שהוא גדל על מי גשמים והילכך דינן כמעשר ובשביעית כגורן, אבל לר' יוסי דאמר שגדלין על מי שנה שעברה יצאו ירקות שגדלין על מי שנה הבאה אף אלו שהחזיר להם מים אחר ר"ה וגדלו קצת ע"י אותן מים של שנה הבאה הרי אלו כירקות שגדלין על מי שנה הבאה, וכן נראה מן הירושלמי דגרס התם על הא מתני' א"ר מונא מכיון שמנע מהם מים שלשים יום לפני ר"ה נעשו כבעל כלומר יצאו מתורת ירקות שגדלין על כל מים דגשמים ודוולא ונעשה כשדה בית הבעל שמסתפקות במי גשמים ומתעשרות לשעבר, וכן הכריע הרשב"א נ"ר", עכ"ל.

למדנו מהריטב"א ביאור פשוט בפלוגת הנך ב' דרכים ברש"י, והיינו שבאמת יש להקשות שאי מנע מהם מים הרי ע"כ שאינו גדל על מים של השנה הבאה, וקשה דלמה לא אתיא כר"י הגלילי, ואף אי נתחדש בפירוש השני דאתיא כר"ע אכן סו"ס אכתי קשה דלמה לפירוש השני לא אתיא כר"י הגלילי, ומפורש בריטב"א שהם למדו פשוט במשנה דמייירי שאחרי ר"ה בשנה הבאה באמת החזיר להם מים, ולכן מיקרי גדל על מים של השנה הבאה, אלא דלפי ר"ע נקבע ברי"ה שזה זמן החיוב האם הוא שדה בעל או לא, וכיון שמנע ממנו ל' יום הרי נקבע כשדה הבעל, ופשוט.

ביאור שיטת ר"ע דלמה הדרא דינא בל' יום להיות כשדה בעל.

למדנו בדרך השניה ברש"י לשיטת ר"ע הדרא דינא להיות כשדה בעל במנע ממנו מים ל' יום, והסתפק בזה בתורת זרעים בטעמא דהנך ל' יום, דכפשוטו יש לומר שמיד שמפסיק להשקותה הרי כבר לא דומה לשדה ירק, אכן אין זה סגי להוציאו לגמרי מכלל ירקות, ולכן דווקא על ידי הזמן של ל' יום בלי מים שוב היא מוחזקת כשדה שלא משקים אותה, והיינו שזה שיעור של ל' יום להוציאו מכלל שדה ירקות, ומאידיך יש לומר דא"צ לזה ל' יום, אלא דכמו שלפי הפירוש הראשון נתחדש ברש"י שאם השקן אותם תוך ל' יום, דאז הלחלוותי עדיין קיימת בהם והרי זה כממשך להשקותן עד סוף הל' יום, ולכן בעינן מניעה של ל' יום.

ועיי"ש שהוכיח מהירושלמי כדרך הראשונה שמהשעה שהוא מפסיק להשקותה – דאז מיד הפסיק המים של השנה ההיא, אבל עדיין לא יצא מכלל ירקות עד שמוחקן כן בל' יום.



במה שיש לתמוה בחידוש התוס' דלקיטה בירק לא תלוי בלקיטה ממש אלא בראוי ללקיטה ולמד כן ממשנה זו בבצלים הסריסים.

מצאנו חידוש של התוס' בעיקר דין לקיטה בירק דלא תלוי בלקיטה ממש אלא בראוי ללקיטה – וכבר הבאנו כן לעיל [משנה ז], והבאנו שהרמב"ם חולק ותלוי בלקיטה ממש – עכ"פ עיקר חידוש זה של התוס' בנוי על הדין במשנה זו בבצלים הסריסים.

דהנה, עיין בתוס' [ר"ה י"ד: ד"ה ולשביעית – באמצע דבריו] – "ונראה לפרש דהא דאמר בירק בתר לקיטה היינו כשלא נגמר גדולם בשישית שרו בין לר"ע בין לר' יוסי הגלילי, מידי דהוה אבצלים הסריסים דלעיל שמנע מהם מים שלשים יום לפני ר"ה, דאפי' מאן דפליג התם הכא מודה דלר' יוסי הגלילי כיון דנגמר גדולם נמצאו גדילים על מי שנה שעברה ותו לא גדלי על מי שנה הבאה, ולר"ע נמי כיון דתו לא גדלי על כל מים יוצאין מתורת ירקות הגדילים על כל מים כדאמרי' בירושלמי כדמפרש לעיל גבי בצלים דנעשו כשדה הבעל שמסתפקת במי גשמים ומתעשרים לשעבר" – והיינו דאולי כפירוש השני של רש"י והירושלמי.

והקשה בתורת זרעים שהשיעור ל' יום במניעת המים היינו שיעור שבזה יצא מידי ירקות, ושיעור זה לא מתקיים בכל ירק שגמר בישולו לפני ר"ה, ולא משמע מהתוס' דכוונתו שגמר בישולו ל' יום לפני ר"ה, וצ"ע.

עוד תמה – הרי מה דרמיון בין הנך תרתי, הא בבצלים אמרינן דיצא מכלל ירקות כיון שהוא גדל על רוב מים – לא על כל מים, אכן הנך ירקות שנגמר בישולם לפי ר"ה, הא גדלו על כל מים לא על רוב מים והרי הם ממש כשאר ירקות ובמה יצאו מכלל ירקות, וצ"ע.

עוד תמה בשיטת ר"י הגלילי שהדין הוא אי גדלים על מים של שנה שעברה או לא, היינו דלכן דינם שונה מתבואה וזה דין חדש בירקות שאינם בכלל השנה של תבואה, ומעתה קשה – דא"כ מה שייך לזה שנגמר בישולם באותה שנה ובפועל הנך ירקות גדלו בשנה הקודמת, הא עיקר הכלל היינו לפרש למה ירקות באופן כללי שונים ולכן כבר דינים אותם בלקיטה בפועל, ודווקא בהנך דבצל וכו' שדרכן למנוע מים ל' יום קודם, הרי מה"ט יצאו מכלל ירקות, וצ"ע – עכ"פ דברי התוס' בזה צ"ע.

דברי הטורי אבן בעיקר הסוגי' דהאיך ילפינן אילנות בחנטה ממה שכתבואה השיעור הוא שלישי, ומוכרח דעיקר הסברא בלקיטה, ורק באו לאפוקי מהסברא.

אגב מצאנו חידוש בהאי סוגי' בדברי הטורי אבן [ר"ה שם].

דעיין בדבריו שתמה טובא בעיקר הילפותא לאילנות דאזלינן בתר חנטה, דהאיך ילפינן מתבואה בשלישי, והסיק במהלך חדש בילפותא לאילנות – וז"ל: "ונראה לי דר"י ור"ע לא נפקא להו מהאי קרא דהכל מתעשר לפי זמן שקבעו חכמים כמו באילן בתר חנטה דודאי א"א ללמוד זה מהאי קרא וכדפירשית, אלא דאי לאו קרא מן הסתם מסברא ראוי לילך אחר לקיטה שהוא גמר פירי [כדפי' לעיל בשם התוס'], ונפקא לן מהאי קרא דמה גורן ויקב כמו דבהא לא אזלינן אחר גמר פירי ה"ה לכל ויצאו ירקות שאין דומין לגורן ויקב אי משום דר"י ואי משום דר"ע ומתעשרין לשנה הבאה שהוא לקיטה וגמר פירי, ותדע דע"כ מסברא ראוי לילך אחר גמר פירי דאל"כ נהי דירקות ל"ד לגורן ויקב דקרא ואין זמן מעשרו' שלהם כמוהם אכתי מנ"ל דזמן מעשרות של ירקות הוא בתר לקיטה. אלא ודאי הא ממילא אתיא מסברא אלא הא דאזלינן באילן בתר חנטה טעם אחר הוא וכמ"ש בסמוך", וע"ע בטורי אבן מה שהוסיף בזה בהמשך בעיקר הילפותא, וע"ע לעיל [משנה ז] בדברי המקד"ד בגדר של חנטה ולקיטה – דגבולי' הוא בעיקר החיוב מעשרות – והדברים מתבארים עפ"י דברי הטור אבן, ודו"ק.

משנה י

[י] הדלועין שקיימן לזרע אם הקשו לפני ראש השנה ונפסלו מאוכל אדם מותר לקיימן בשביעית ואם לאו אסור לקיימן בשביעית התמרות שלהם אסורות בשביעית ומרביצין בעפר לבן דברי רבי שמעון רבי אליעזר בן יעקב אסור ממרסין באורז בשביעית ר"ש אומר אבל אין מכסחין:

רע"ב משנה י

הוקשו - נתיבשו ונעשו קשין:

אסור לקיימן בשביעית - שפירות שביעית אסור להניחן לזרע:

התמרות - הציץ קודם שיפתח דומה לתמרה, וכמוהו נקטם ראשו ועלתה בו כתמרה בפ' לולב הגזול [לג א] פירוש אחר תמרות כעין לולבי גפנים:

מרביצין בעפר לבן - כלומר משקים שדה לבן. וכן הלכה שמשקים שדה לבן ערב שביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית, ולא עוד אלא שמשקים אותו בשביעית כדי שיצאו ירקות למוצאי שביעית:

ממרסין באורז - משקין עפר האורז ומערבין אותו במים, כמו נתנו לממרס ביומא [מג ב]:

אבל לא מכסחין - שאין חותכים העלין של האורז, תרגום לא תזמור לא תכסח. והלכה כרבי שמעון:

ציונים והערות משנה י

בטעמא דלועין שהוקשו לפני ר"ה דמותר לקיימן בשביעית, דאחרי שייבשו הרי זה כלקטיה.

מבואר במשנה שהדלועין שקיימן לזרע אם הוקשו לפני ר"ה ונפסלו מאוכל אדם מותר לקיימן בשביעית כו', והוקשו היינו יבשו כמו שכתב בפירוש המשנה להרמב"ם, ואמרינן בירושלמי - מובא בר"ש - "כיצד הוא בודק, ריב"ח אומר עוקצו, אם מתאחה מותר ואם לאו אסור", פי' עוקץ בדלעת במחט אם מתאחה הנקב עדיין לח הוא ואסור ע"ש.

ועיין מקד"ד [סימן ס' ס"ג ד"ה אמרינן שביעית - עמוד 452] שביאר למה אם הוקשו לפני ר"ה מותרין, וכדלהלן:

והקדים לבאר עפ"י הסוגי' בחולין [קכ"ז]: בתאנים שצמקו באביהן מטמאין טומאת אוכלין דתלושין דמי, ואמרו שם - "לימא מסייע ליה ירקות שצמקו באביהן כגון הכרוב והדלעת אין מטמאין טומאת אוכלין. קצצן ויבשן טמאין טומאת אוכלין. קצצן ויבשן ס"ד עץ בעלמא הוא, ואמר ר"י בעל מנת ליבשן, טעמא דכרוב ודלעת הוא כיון דיבשו לאו בני אכילה נינהו הא שאר פירות מטמאין כו', משום כיון שיבשו חשיבי כתלושין" ע"ש.

ועפ"ז יש לומר שבירק אף דאזלינן בתר לקיטה ולפמ"ש הרמב"ם היינו לקיטה ממש ולא גמר פרי - עיין בזה לעיל [משנה ז] שהבאנו בזה את שיטתו, ומכל מקום כיון שהוקשו לפני ר"ה כיון שיבשו קודם חשיבי כתלושין לפני ר"ה ואזלינן בתר שנה העברה, והוסיף שכן נראה דעת הרמב"ם [פ"ד משמיטה הי"ח] - הדלועין שמקיימן לזרע אם הוקשו לפני ר"ה ונפסלו מלאכול לאדם מותר לקיימן בשביעית שהן מפירות שישית ע"ש, היינו דההיתר הוא משום דחשיבי "פירות שישית".

אולם העיר שם לפי מה שהביא הר"ש מהירושלמי "למה לי הוקשו אפילו לא הוקשו, מכיון שהוקשו נעשית כשאר זרעוני גנה שאין נאכלין" - ודייק מזה שההיתר הוא משום דנעשין כשאר זרעוני גנה שאין נאכלין.

וביאר בזה שנראה שהטעם הוא כדאמרינן בחולין [שם] דדלעת כשיבש עץ בעלמא הוא, וכתב רש"י ז"ל דדלעת שיבש אינו עומד למאכל אלא לעץ דלעת לעשות ממנו כלי ע"ש, וכיון דאין עומדין לא למאכל אדם ולא למאכל בהמה מותר לזרען כמו זרעוני גנה שאין נאכלין, כיון דאין עומדין לא למאכל אדם ולא למאכל בהמה מותר לזרען.

ולפי"ז ביאר דזה מה שכתב הרמב"ם הטעם "מפני שהן פירות שישית" - והיינו משום שהרמב"ם כתב שכל הירקות כולן שהוקשו לפני ר"ה מותר לקיימן בשביעית, והוא מהתוספתא, ושאר ירקות ראוין לאכילה כשהן יבשין כדאמרינן בחולין שם, וע"כ משום דחשיבי כפירות שישית דכיון שיבשו הוי כלקטיה, וזה דאמרינן במתני' בדלועין שהוקשו לפני ר"ה ונפסלו מאוכל אדם, אין זה הטעם משום דנפסלו מאוכל אדם רק הוי סימנא בעלמא בדלועין דכל שיבשו כ"כ שנפסלו מאוכל הוי כתלוש.

הוכחת המקד"ד למה כשיבש חשיב כמו לקיטה לענין שביעית.

והוסיף המקד"ד לבאר את המקור של הרמב"ם למה כשיבש חשיב כמו לקיטה לשביעית, ואף דבחולין שם מפלגינן בין טומאת אוכלין דיבש חשיב כתלוש ובין לענין שבת דהתולש מהן בשבת חייב חטאת, דלענין שבת לא חשיב להו כתלושין.

וביאר שזה משום דאמרינן בירושלמי שהביא הר"ש ז"ל [פ"ה מג] על מתני' דלוף שעבר עליו שביעית ר' אליעזר אומר אם לקטו העניים את עליו לקטו כו', דמירי שנטעו בשישית ועשה ביצה לפני שביעית ודיכנן בשביעית, ומספקא ליה בדין 'דיכנן' - והיינו אי דיכון כעיקור או לא, דאי דיכון כעיקור שפיר חשיבא כפירות שביעית דהוי כנלקטו בשביעית, ואי אין דיכון כעיקור הוא לבעה"ב כיון דלקטן בשמינית דבירק אזלינן בתר לקיטה.

והנה 'דיכון' היינו שדרך העלין במקום חיבורן כמו שכתב הר"ש - ופירש הפני משה [שם] שדיכנו - שכפל העלין למטה שלא יתגדלו יותר - ויש לומר א"כ שהרמב"ם ס"ל דכיון דמספקא לן אי דיכון כעיקור כיון דאינו יכול ליגדל עוד, אם כן היכא דיבשו לגמרי ודאי הוי כעיקור - ופשוט.

בדין מרביצין בעפר לבן.

כתוב במשנה "מרביצין בעפר לבן" ופירש הרע"ב "כלומר משקים שדה לבן, וכן הלכה שמשקים שדה לבן ערב שביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית, ולא עוד אלא שמשקים אותו בשביעית כדי שיצאו ירקות למוצאי שביעית", וכן הביא הר"ש "תניא בפ"ק דמו"ק [ו']: "מרביצין שדה לבן ערב שביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית ולא עוד אלא שמרביצין בשביעית כדי שיצאו למוצאי שביעית", ועיין היטב בכל הסוגי' שם ובמה שהאריך הר"ש כאן, וע"ע בחזו"א [ריש סימן ט"ז] בארוכה.

בשיטת הרמב"ם במשקין שדה אילן - פלוגתת החזו"א והתורת זרעים.

והרמב"ם בפירושו מתיר באילנות וז"ל: "מרביצין בעפר הלבן, מזלפין מים בעפר הלבן, ונקרא עפר הלבן המקום שאילניו מרוחקין עד שיהא כל עשרה מהן ביותר מבית סאה, אבל אם היו מקורבין הכל מודים שמותר לזלף עליהן מים ואין זה עבודה", וכן פסק בהלכותיו [פ"א ה"ח] "משקין בית השלחין בשביעית והיא שדה הזריעה שצמאה ביותר, וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין זה מזה יתר מעשר לבית סאה מושכין את המים מאילן לאילן, אבל לא ישקו את כל השדה, ואם היו מקורבין זה לזה עשר לבית סאה משקין כל השדה בשבילן, וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית בשביל האילנות שלא יפסדו".

ומלשון הרמב"ם היה נראה דהיינו דווקא בבית השלחין שצריך הרבה מים ולא סגי ליה במים גשמים, אולם בחזו"א - מובא בדרך אמונה [שם ס"ק ע'] - הביא שא"צ דווקא בית השלחין וכל שדה אילן מותר.

אולם עיין תורת זרעים שמתה דהאיך התירו י' נטיעות רק עד ר"ה ולמה לא התירו גם בשביעית עצמה וכמבואר הכא, וחילק בין בית השלחין דהתירו בשביעית עצמה לכל שדה אילן שאסור בשביעית, ורק בזה התירו ב' נטיעות עד ר"ה, ודייק דמשלשן הרמב"ם משמע כן, והביא דכן מבואר ברמב"ם בהלכות יו"ט [פרק ח'].

דרך חדשה מהמקד"ד.

אולם במקד"ד [סימן נ"ט ס"ק ו' ד"ה אמרינן מזהמין עמוד 442] למד באופן אחר - והקדים בקושי אחרת, דהנה, אמרינן לעיל [משנה ד'] "מזהמין את הנטיעות כו' ומשקין אותו עד ר"ה, ראב"צ אומר אף משקה הוא את הנוף בשביעית אבל לא את העיקר", וכתב בפירוש המשנה דאין הלכה כראב"צ, וכן פסק הרמב"ם ז"ל [פ"ג

ה"ט) דרך עד ר"ה מותר אבל בשביעית אסור, ומאידך - אמרינן במו"ק [ו':] דמושכין את המים מאילן לאילן ובלבד שלא ישקה את כל השדה כולה, והביאה הרמב"ם הנ"ל - וכתב "מוליכין את המים מאילן לאילן אבל לא ישקו את כל השדה, ואם היו מקורבין י' לבית סאה משקין כל השדה בשבילן" ומדוייק דאף בשביעית מותר להשקות האילנות, והביא שכבר עמדו בזה במשנה ראשונה ובתוספות אנשי שם.

וביאר בזה - "ונראה דב' מיני השקאות הן, דהא לכאורה קשה אמאי מושכין המים מאילן לאילן הא כל אילנות חוץ מאתרוג גדלין על רוב מים כדאמרינן בר"ה [י"ד.] ואין צריכות השקאה כלל, ועל כרחך זה דמושכין את המים מאילן לאילן היינו מי גשמים שירדו עליהן שצריך להמשיכן ממקום למקום, וזה מותר אף בשביעית, אבל ההיא דמשקין את הנטיעות עד ר"ה מיירי להשקותן ממעין, דמתוך שהן נטיעות צריכות השקאה וזה שרי רק עד ר"ה".



מילואים לפרק ב' משנה ה'

בסוגי' דסכין את הפגין, שיטת הר"ש והרא"ש, ובחילוקים בין המשנה לתוספתא

פרק א'

הקדמה וקושיות.

מביא את הדינים במשנה ובתוספתא בריני סכין את הפגין, ומביא את פלוגתת התנאים, ומביא את פלוגתת הרא"ש ור"ש

במשנה בשביעית [פ"ב מ"ה] שנינו כמה דינים בהלכות סכין את הפגין ומנקבין אותם, ונחלקו התנאים בהנך דינים, ונבארם א' דבר דבור על אופניו: לשיטת הת"ק נאמרו ג' דינים בסכין, א] סכין את הפגין עד ראש השנה, ב] אסור לסוך פגין של ערב שביעית שנכנסו לשביעית, ג] אסור לסוך פגין של שביעית שיצאו למוצאי שביעית.

השיטה השניה היא שיטת רבי יהודה שחולק בדין השני וסובר דסכין רק מיקרי עבודה במקום שיש מנהג לסוך, משא"כ במקום שאין מנהג לסוך דהתם לא מיקרי עבודה, והר"ש הביא בסוף דבריו את התוספתא שרבי יהודה מודה לדין השלישי ביוצאים למוצאי שביעית דהתם גם במקום שאין מנהג לסוך אסור, דאז "הכל שוין שאין סכין".

השיטה השלישית היא שיטת רבי שמעון שחידש שאין עבודת סיכה בגופו של אילן, וביאר הר"ש דלא מיירי באילן סתם דבאילן סתם כו"ע מודי דסיכה לאו מלאכה ועבודה היא, אלא דמיירי באילן מלא פירות שביעית, דבזה סובר ר"ש דמותר, וכוונת הר"ש דבכה"ג חכמים כבר אוסרים.

והנה נחלקו הראשונים באיזה אופן קאי הדין השני של המשנה ד"אין סכין פגין של ערב שביעית שנכנסו לשביעית", דעיינן בר"ש שכתב דע"כ מיירי דעדיין לא נכנסו לשביעית וקאי עדיין בשיטת אלא שיכנסו לשביעית, והוכיח כן, שהרי אי מיירי באופן דכבר נכנסו הא כבר שמענין כן מהרישא שברישא מדוייק שרק עד ר"ה מותר הא לאחר ר"ה אסור, וע"כ דהכא קאי לפני ר"ה, ולכאור' קשה שהרי באלו מבואר ברישא דעד ר"ה מותר, ומאי שנא דהכא כבר אסרינן, וביאר בזה הר"ש דהכא מיירי שיתבשלו בשביעית, והיינו דמה שהתירו ברישא עד ר"ה מיירי בנתבשלו כבר לפני שביעית, משא"כ הכא דבאו לאסור סיכה בערב שביעית הכא מיירי בפגין שיתבשלו בשביעית, ובאלו קאי רבי יהודה לומר שתלוי במנהג.

כל זה שיטת הר"ש, אבל הרא"ש כתב בהדי' דמיירי בשביעית, וכבר דייק המהר"י קורקוס דיותר משמע כן בלשון המשנה שכתוב "פגין של ערב שביעית שנכנסו לשביעית", דלשון 'נכנסו' משמע דכבר קאי בשביעית.

מביא כמה קושיות ותמיהות בסוגי' זו, ומעורר דאיכא כמה נפ"מ בין התוספתא למשנה אף דמבואר בראשונים דאין ביניהם מחלוקת.

ויש לעיין טובא בסוגי' זו, ויש כאן כמה קושיות והערות:

א] בשיטת הר"ש דאין סכין פגין של ערב שביעית שיתבשלו בשביעית, ע"כ האיסור בזה הוא רק מדין תוספת שביעית, וקשה דאין שייך תוספת שביעית בתולדה, ועיינן בזה בחזו"א [י"ז - כ"ז], ולכאור' מה"ט חולק הרא"ש, ושיטת הר"ש צ"ע בזה.

ב] בשיטת הר"ש נתחדש דינא דתוספת שביעית בערב שביעית בסכין הוא דוקא באלו שיתבשלו בשביעית, וקשה שהרי תוספת שביעית צריך תמיד להועיל לשביעית וכדמצאנו כן בחרישה שרק בזמן שחרישה כבר מועילה לשביעית הוא דאסור¹², וא"כ הכא קשה, שהרי אף שהבישול יהיה בשביעית אכן סו"ס פירות שישית הם שהרי החנטה שלהם היתה כבר בשיטת, ולמה אסרינן בישול בשביעית באופן שמועיל לפירות שישית, הרי סו"ס אין כאן שום תועלת לשביעית או לפירות שביעית.

ג] הרא"ש נטה מדרכו של הר"ש דלא קאי בערב שביעית, אכן לדידיה הדרא קושי' הר"ש לדוכתיה, דמאי קמ"ל המשנה, הא כבר למדנו מהרישא דרק עד ר"ה מותר ומדוייק דאחרי ר"ה אסור, ולמה נשנה דין זה ב' פעמים, וצ"ע.

ד] שיטת רבי יהודה בתוספתא תמוה לכו"ע, דאי בדינא דסכין נאמר תנאה דמנהג ולולי המנהג לא חיילא ביה תורת מלאכה, א"כ מאי שנא דבמוצאי שביעית מודה רבי יהודה דגם בלי מנהג אית ביה תורת מלאכה, ועיינן בחזו"א [סי' י"ז ס"ק כ"ז] דמרמז לקושי' זו.

ה] יש לדקדק דלמה המשנה הביאה את פלוגתת רבי יהודה ורבנן בלי להביא את החידוש של התוספתא, וכפשוטו משמע מהמשנה דרבי יהודה חולק גם בסיפא במוצאי שביעית, אף דבראשונים משמע דלא נחלקו בזה המשנה והתוספתא, וצ"ב השמטת המשנה לדין זה.

ו] עוד צ"ב דלמה אמרו בתוספתא ד"הכל שוין דאין סכין" בסיפא, הא ר"ש חולק בדין סכין על רבנן, שהם אוסרים גם באילן [וכדדייקנו מדברי הר"ש], ואיך אמרינן דהכל שוין, ועיינן בר"ש שכתב שבאמת ר"ש חולק, וקשה דא"כ למה התוספתא משמטו.

הרי לנו דמצד א' קשה דלמה המשנה משמטת את ה"הכל שוין" של התוספתא לומר דרבי יהודה מודה, ולמה התוספתא משמטת את שיטת ר"ש שחולק.

ז] עוד יש לדקדק בדברי הרא"ש שהוסיף על הר"ש ופירש דהפגין של ערב שביעית שנכנסו לשביעית מיירי שהם קטנים ואינם ראויים לסיכה בערב שביעית, וקשה דמאן יימר דהכא איירי, ועוד דמאי נפ"מ בזה שהרי ממילא מיירי שבשביעית הם כבר לא כ"כ קטנים, וראויים לסיכה, וזה מוכרח מהא דאסרינן ליה, ועוד מוכרח כן מדאיכא מקום שנהגו לסוך בכה"ג, וע"כ דמיירי שכבר גדולים, ומה כוונת הרא"ש, ולמה הוצרך הרא"ש לפרש למה הוא לא סך אותן ערב שביעית, ודברי הרא"ש צע"ג.

¹² דרק באופן שהחרישה היא לצורך שביעית אסורה, וכן מפורש ברש"י ר"ה [ט']. ובמכות [ח':]. וכן הוא ברמב"ם [ריש פ"ג פ"ג פ"ג פ"ג], ומוכרח כן ממה דמותר לעשות מלאכות בתוספת שביעית היכא שזה לצורך שישית, וכמפורש במשנה [פ"ב מ"ב] דמבלין ומעדיין במקשאות ובמלעות עד ראש השנה וכו' והטעם משום שמלאכות אלו מועילות לשנה השישית, ועיינן שם בירושלמי [מובא בר"ש שם] דמבואר שהוא הדין לחרישה שהיא מלאכה דאורייתא, ומוכרח א"כ שכל האיסור הוא רק מצד זה שמועיל לשביעית, ולכן היכא דלא מהני מותר.

חן יש לרקדק בסדר דברי הראשונים דנראה דחלוקין ניהו שיטת הר"ש ושיטת הרא"ש בדינו של התוספתא, שהרי הר"ש לא הביא את התוספתא בעיקר פירושו למשנה רק בסוף פירושו הביא את דברי התוספתא, אכן הרא"ש הביאו בעיקר דבריו, והיינו דכשבא לפרש את דברי רבי יהודה במשנה פירש דרק קאי על פגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית, ולא קאי על פירות שיצאו למוצאי שביעית דבכה"ג מבואר בתוספתא דר"י מודה, וצ"ע דבמה נחלקו.

פרק ב' דרכו של הר"ש בדיון סכין.

מבאר דלשיטת הר"ש איכא ב' דינים בסיכה, חזא מצד הדין עבודה ומלאכה בפירות, וחזא מדין קדושת פירות שביעית, ומבאר דיכא ד' נפ"מ בין הנך ב' דינים. ובביאור שיטת הר"ש נראה להקדים שיש להסתפק בעיקר דין סכין האם איכא ביה תורת מלאכה ואסור מצד התורת עבודה שבה, שמוסיף גידול וצמיחה בפרי וזו בכלל עבודת קרקע ואילנות, או מדמיני קדושת פירות שביעית הוא דאסרינן ליה בסיכה, [וזה כעין מה שחקרו האחרונים בדין קצירה]. ונראה שהר"ש למד ששני דינים נאמרו בסיכה, גם מצד התורת עבודה שבה וגם מצד קדושת שביעית, ואיכא ד' נפ"מ בין הנך ב' דינים, וכדיבואר: א) הדין עבודה הוא גם בפירות שישית דסו"ס איכא עבודה בקרקע ובאילן, אכן פשיטא דהדין מצד קדושת הפירות הוא אך רק בפירות שביעית, שרק בהם יש קדושה.

ב) ע"ד זה איכא לחלק נמי בפירות עכו"ם לשיטות דסברי דאין בהם קדושת שביעית, דאם האיסור הוא מצד עבודת קרקע ואילן אז גם בפירות עכו"ם אסור. ג) בשיטת רבי יהודה דהכל תלוי במנהג נראה פשוט דכל זה מצד התורת עבודה שבה, דרק בדאיכא מנהג אז הוא דחיילא ביה תורת מלאכה, דר"י סובר דבעי מעשה חשובה כדי שתחול עליו תורת מלאכה, אבל מצד הדין קדושה בפירות שביעית, הכא לא אכפת לן במה שאין מנהג.

ודברינו מדוייקים בלשון רבי יהודה שאמר מפורש דבמקום שנהגו אין סכין "מפני שהיא עבודה", הרי דבהדי' פירש דמצד הדין עבודה אתינן עלה ונראה דבא בזה לאפוקי מהדין מצד קדושת הפירות.

ד) בדין מצד קדושת הפירות ע"כ דרק בעושה כן בגופו של פרי איכא איסור, אבל בזה שאני הדין עבודה, דהכא יש מקום לדון דמלאכת סיכה באילן מלא פירות ג"כ מביא תועלת לפרי ושוב איכא בזה תורת מלאכה, שמוסיף גידול וצמיחה בפרי, וגם זו בכלל עבודת קרקע ואילנות ודו"ק.

מבאר דהתוספתא רק מיירי מצד הדין קדושת שביעית בפירות, והמשנה מיירי רק מצד הדין עבודה, ובוה מבואר כל החילוקים בין התוספתא למשנה.

ומעתה מבוארים דברי התוספתא דמה"ט מודה ר"י בסיפא, דבסיפא מיירי בפירות שביעית, וברישא מיירי בפגין של ערב שביעית שנכנסו לשביעית שכבר חנטו בשישית, ופירות שישית אין בהם קדושה, הלכך ע"כ דרק אסרינן מצד הדין עבודה ולכן זה תלוי במנהג, אבל בסיפא דמיירי שחנטו בשביעית, הרי דאית בהו קדושה, והכא כבר מיירי מצד הדין ששייך לקדושת הפירות, ובוה מודה רבי יהודה דלא תלוי במנהג, ודו"ק.

וממילא דא"ש כל החילוקים בין התוספתא למשנה, דנראה להקדים ולומר דהתוספתא מיירי מצד גוף הפירות, דהתוספתא חידשה הלכה נוספת בפירות מצד קדושת הפירות, חוץ מהדין עבודה, והתוספתא מיירי רק מצד הדין הזה, ומאידך, המשנה מיירי רק מצד הדין עבודה, וכאמור דין זה כולל גם אילן וגם פירות, ונראה דבחילוק זה יתיישב הכל.

והיינו דבוה א"ש למה התוספתא מביא דברי יהודה מודה בסיפא והמשנה השמיטה, שהרי בתוספתא נתחדש דין חדש וזה מצד קדושת הפירות, אבל המשנה רק מיירי בדין עבודה, וכדדייקנו מדברי רבי יהודה במשנה שאמר מפורש דבמקום שנהגו אין סכין "מפני שהיא עבודה", הרי דבהדי' דקדקה המשנה דמצד הדין עבודה אתינן עלה, ובא בזה לאפוקי מהדין מצד קדושת הפירות, הרי דמדוייק במשנה שיש דין נוסף שלא מצד עבודה, והכא מרומז הדין הנוסף של התוספתא בשיטת רבי יהודה עצמו אף דהמשנה לא מיירי בזה, ומה"ט המשנה לא הביאה את הדין שרבי יהודה מודה בסיפא אף דהתוספתא הביאה.

וע"ד זה נראה עוד, דמה"ט לא הביא התוספתא את פלוגתא ר"ש ורבנן בדין סכין אילן מלא פירות שביעית דר"ש מתיר וחכמים אסרים, דהנה הכא דקדק ר"ש בלשונו "מפני שהוא רשאי בעבודת האילן", והיינו דהכא לכו"ע כל הנדון הוא לחייבו רק מצד הדין עבודה, דרק הדין עבודה שייכא בעקיפין דרך עבודת האילן, לא כן הדין מצד קדושת הפירות שרק סיכה בגוף הפרי פוגעת בקדושתה, הלכך רבנן דאסרי מצד עבודה הוא דאסרינן, ועל זה קאי ר"ש להתייר "שרשאי בעבודת האילן", ונראה דמה"ט לא הביא התוספתא פלוגתא זו דהתוספתא רק מיירי בדין מצד קדושת הפירות.

ועיין בהגהת הגר"א דכתב בהדי' דר"ש לא חולק על התוספתא, אלא דהתוספתא קאי בפירות ור"ש קאי באילן, והן הן הדברים, דהתוספתא רק מיירי מצד הדין מצד קדושת הפירות, ובוה ליתא כלל לדינא דר"ש, דכל דברי ר"ש הם רק לגבי הדין עבודה, ופשוט.

ובאמת, דמה"ט פשיטא דר"ש מודה בפירות ורק פליג באילן, וכמבואר בהדי' התוס' אנשי שם דמודה בפירות, שהרי בפירות מלבד האיסור עבודה הרי אסור נמי מצד הקדושה, ופשוט.

מביא ב' דרכים בהא דאהני לן בישול בשביעית בפירות שישית.

והנה אף דיישבנו דמשכחת לה סיכה מדין עבודה ומלאכה בפירות שישית, אכן אכתי לא יישבנו איך משכחת לה מלאכה בשישית מדין תוספת היכא דהתועלת היא תועלת לפירות שישית, דתמיד מצאנו דרק חרישה שמועילה לשביעית אסורה בערב שביעית, והכא הסיכה מועילה לפירות שישית.

ונראה לומר, דאין הלכה בתוספת שביעית דהנהי לפירות שביעית, שהרי פשוט שחרישה בערב שביעית כדי ליטע שדה אילנות בשביעית דג"כ אסור אף דלא יצמחו פירות שביעית מהנך אילנות, וכל הדין בזה הוא רק דבעינן חרישה כזו שתהיה לה שייכות ותועלת לגידול וצמיחה בשביעית, אף דהנטיעות עצמן אינם נטיעות של שביעית, והגדר בזה, דרק חרישה דחיילא בה 'תורת מלאכת שביעית' נאסר בערב שביעית, ולזה סגי בשייכות ותועלת לגידול וצמיחה בשביעית.

וממילא נראה פשוט, דה"ה בסיכה בפירות שישית שיתבשלו בשביעית, דאהני לן הבישול בשביעית כדי שתתייחס הסיכה לשביעית, ובוה תחול בה 'תורת מלאכת שביעית' להאסר בתוספת שביעית.

ויסוד זה מדוייק בר"ש, דהנה כבר הבאנו שהמהר"י קורקוס דקדק דלשון המשנה משמע כהרא"ש דשנינו 'פירות ערב שביעית שנכנסו לשביעית', ומשמע דכבר נכנסו, ועיין היטב בר"ש שכבר עמד בזה שכתב "דאיירי בפגין שאין דרכן להתבשל עד תשרי ולכך קתני פגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית", וכונתו דלשון "שנכנסו" נופל גם על פגין בערב שביעית דכל בישולן רק יהיה בשביעית, והיינו דכל מצאותם מישך שייכא לשביעית, ודו"ק.

אכן סו"ס אכתי קשה דלמה הוצרך לכל זה, ומה אכפת לן מתי יהיה בשולן, ונראה דאדרבא, דמה"ט גופא הוצרך לזה, דכל מה דחיילא 'תורת מלאכת שביעית' על הך עבודה ומלאכה הוא רק מחמת זה שיש תועלת של בישול פירות בשנת השביעית, וכנתבאר לעיל.

שוב ראיתי במקד"ד [נ"ט ס"ק ז' ד"ה אמרינן בפ"ב מ"ה] באופן אחר, שחידש דכיון שהוא גרם למהר את הבישול בשביעית, אסור גם בלי לבא לדין תוספת שביעית שהרי זה כנוטע ערב שביעית באופן שיהיה קליטה בשביעית דאסור גם בלי לבא לדין תוספת, ומהירות הבישול דומה לקליטה דתרווייהו מלאכה, וכונתו דתרווייהו אסור מצד גורם מלאכה בשביעית, ולא דומה לכל גידול של פירות שנוצרו בערב שביעית וגדלו בשביעית, דהכא מהירות הבישול הוא מלאכה בפני עצמה כקליטה, עכתו"ד.

ונראה דעפ"י דבריו איכא ליישב נמי מה שהקשינו בריש דברינו דלא מצאנו תוספת שביעית בתולדה, וסכין אינו אלא תולדה בעלמא, ולפי הנ"ל א"ש, דהכא לאו מצד תוספת שביעית אתינן עלה, אלא מצד גורם מלאכה בשביעית.

פרק ג' דרכו של הרא"ש בדין סכין.

מקדים דהרא"ש למד מהנהגה לסוך תלוי בקטנותם של הפגין.

איכא דלרא"ש איכא דרך אחרת בזה, דנראה דהרא"ש למד דאין כאן שני דינים, והתוספתא והמשנה כולהו חדא נינהו ומשלימים זו את זו, ומה"ט הביא הרא"ש את התוספתא באמצע פירושו בשיטת רבי יהודה במשנה דלדידיה הכל חדא מילתא היא, ואין כאן שני דינים כלל, ולדידיה רק מצד דין עבודה אתינן עלה.

ונקדים בזה עוד דכבר הבאנו דהרא"ש פירש דהפגין של ערב שביעית שנכנסו לשביעית מיירי שהם קטנים ואינם ראויים לסיכה בערב שביעית, והקשינו בזה טובא, [א] מאן יימר דבהכא איירי, [ב] מאי נפ"מ בזה הרי ממילא מיירי שבשביעית הם כבר לא כ"כ קטנים וכבר ראויים לסיכה, [ומוכרח כן עיין בהערה 13], סוף דבר דברי הרא"ש תמוהין דלמה הוצרך הרא"ש לפרש למה הוא לא סך אותן בערב שביעית והמתין לשביעית, וצע"ג.

ונראה לחדש דהרא"ש למד דכל מה דאיכא מקומות דליכא מנהג לסוך הוא משום שכיון שבערב שביעית לא היו ראויים לסיכה כלל מחמת קטנותם, א"כ גם בתחילת שביעית אף דכבר גדלו קצת אבל סו"ס אכתי קטנים נינהו, ומצד קטנותם איכא מקומות שנוהגים בהם כאילו אכתי אינם ראויים כלל לסיכה.

הרי דבא בזה לחלוק על הר"ש, דהרא"ש למד דמקומות מקומות נינהו לענין עיקר מנהג סיכה, וחילוקי מנהגים בעלמא איכא בינייהו ותו לא, שיש שסכין ויש שאינם סכין, אבל הרא"ש למד דאינו כן, אלא דבאמת בכל המקומות איכא מנהג סיכה, אלא דבקטנים מאד איכא מקומות שבהם המנהג לדונם כאינם ראויים לסיכה מחמת קטנותם, והיינו דחסר בתועלת של הסיכה מחמת קטנותם, ובמקומות הללו אין בזה חשיבות סיכה, אף דבשאר המקומות נוהגים לסוך גם בדרגא כזו של תועלת לסוך, ודו"ק.

מבאר דלרא"ש רק מיירי מצד הדין עבודה ולא מצד הדין קדושה.

ומעתה נראה דלרא"ש איכא דרך אחרת לחלק בין מוצאי שביעית לערב שביעית בלי לבא לדין נוסף מצד קדושת שביעית, ונקדים במה שנתבאר לעיל בר"ש דאהני לן הבישול בשביעית להחיל 'תורת מלאכת שביעית' על הסיכה אף דהפירות הם פירות של שישית, וע"ד זה נראה לבאר נמי ברא"ש, דאף דלרא"ש מיירי בשנת השביעית, אכן סו"ס איירי בפירות שישית, וקשה דאיך תחול 'תורת מלאכת שביעית' על סיכה שנעשה בפירות שישית.

ונוסף ביאור בהאי קושי', הרי בכל מלאכה הנעשה בשביעית נאמרו שני תנאים, [א] רק בשנת השביעית נאסרה חך מלאכה, לא כן בשישית שאינו זמן האיסור, [ב] רק בשנת השביעית חיילא במלאכה 'תורת מלאכת שביעית', כיון שהמלאכה נעשית בקרקע ואילנות של שביעית, אולם בסיכה שהמלאכה נעשית בפירות של שישית, הרי איך תחול 'תורת מלאכת שביעית' עליו, והרי גם בשביעית עצמה מותרת בכה"ג דלא חיילא תורת שביעית על המלאכה, [ובדברינו לעיל ריש פרק קמא בדין תוספת שביעית הארכנו ביסוד זה מבעל האגרות משה דגם בשביעית נאמר תנאי זה].

ונראה דלזה אהני לן מה שהפירות יתבשלו בשביעית, דכיון דמכח חך סיכה יהיה תועלת של בישול בשביעית, שוב חיילא בסיכה 'תורת מלאכת שביעית', ודו"ק. ומעתה נראה דבזה מובן שיטת הרא"ש, דהחילוק בין ערב שביעית למוצאי שביעית הוא בזה, דלעולם הרא"ש מודה לר"ש דעיקר החילוק בזה הוא האם מיירי בפירות שישית או בפירות שביעית, אלא דלפי הרא"ש החילוק הוא כך, דרק בערב שביעית שהפירות הם של שישית, אז כל מה דחיילא בהם 'תורת מלאכת שביעית' הוא אך ורק מחמת התועלת מהסיכה, והיינו הבישול של שביעית מכח הסיכה, וסגי לן חך תועלת להחיל על המלאכה 'תורת מלאכת שביעית' אף דהמלאכה נעשה בפירות שישית, אולם במוצאי שביעית א"צ לזה, דהתם עצם זה שהמלאכה נעשה בפירות שביעית סגי להחיל 'תורת מלאכת שביעית' על המלאכה [כמו דכל המלאכות הנעשות בקרקע ובאילנות של שביעית], ודו"ק.

ביאור שיטת הרא"ש בשיטת רבי יהודה בתוספתא למה מודה דבמוצאי שביעית לא בעינן מנהג לסוך.

ואחרי הקדמה זו נחזור לשיטת רבי יהודה בתוספתא, דנראה דבסברא זו מחלק רבי יהודה לגבי מקום שנהגו לא לסוך, והרא"ש אזיל בזה לשיטתו, דכבר נתבאר דלשיטת הרא"ש כל מה שיש מקומות שלא נהגו היינו משום שהתועלת של בישול מהך סיכה הוא פחות מסיכה אחרת בפגין שכבר גדלו, וכל זה הוא רק חסרון בערב שביעית דאז כל 'תורת מלאכת שביעית' נקבע המלאכה בזה שיש תועלת של בישול בשביעית, אבל במוצאי שביעית דמיירי בפירות שביעית, התם לא בעינן בישול של שביעית לקבוע 'תורת מלאכת שביעית' במלאכה, הלכך לא אכפת לן מה שהתועלת של בישול היא פחות, והכא שפיר אזלינן בתר מקומות אחרים שנהגו לסוך גם בתועלת פחותה כזו, ודו"ק.

פרק ד'

דין סכין ועבודת פירות במוצאי שביעית

מוכח דלר"ש מיירי במוצאי שביעית, [ודלא כהחזו"א ברמב"ם], ומקשה דלכא"ו זה מדין קדושת הפירות.

הדרנא לשיטת הר"ש, דהנה, נתבאר לשיטת הר"ש דמתני' רק מיירי מצד הדין עבודה ולא מצד הדין קדושת פירות שביעית, ורק התוספתא מיירי בזה, ולהכי הביא התוספתא הא דמורה רבי יהודה במוצאי שביעית דאסור לסוך אף היכא דליכא מנהג, דהכא דמצד קדושת שביעית אתינן עלה כבר א"צ מנהג, והמשנה דלא מיירי בדין מצד קדושת שביעית לא הביאה חידוש זה.

אולם יש לעיין דסו"ס המשנה הביאה את הסיפא דאסור לסוך גמי שביעית במוצאי שביעית וע"כ דאין זה מצד עבודת שביעית שהרי במוצאי שביעית ליכא שום מלאכות, וע"כ דבהך סיפא קאי בדין מצד קדושת שביעית, וצע"ג, [ופשיטא דאין לומר כדרכו של המקד"ד, דזה רק מהני בערב שביעית והכא לאחריה קאי, וצע"ג]. אולם יש לדחות, דאולי כוונת המשנה לא שיצאו כבר אלא שיצאו בעתיד [והיינו מנוקד בצירי], וכן כתב החזו"א [סימן י"ז סו"ס ב'] בשיטת הרמב"ם, ולפי"ז לק"מ. אולם בר"ש מפורש דקאי במוצאי שביעית, וכן מוכרח נמי מהתו"כ שהביא הר"ש, שהביא מהתו"כ דהא דר' שמעון מתיר באילן מלא פירות, היינו משום דדריש בתו"כ "שנת שבתון יהיה לארץ", ודרשינן "כיון שיצאת שביעית אפ"י שפירותיה שמטה מותר אתה לעשות עבודה בגופו של אילן, אבל פירותיה אסורין עד ט"ו בשבט", וזה המקור לרבי שמעון להתיר עבודה באילן מלא פירות.

עכ"פ מוכרח דמיירי במוצאי שביעית, וזה גופא היתירא דרבי שמעון דליכא שום מלאכות במוצאי שביעית, וכן כתב הר"ש בהדי' דרבי שמעון קאי במוצאי שביעית, ומעתה פשוט דע"כ דת"ק אסור במוצאי שביעית, ומעתה הדרא הקושי' לדוכתא, דע"כ צ"ל דמצד קדושת שביעית אתינן עלה, ולא מצד עבודה שהרי ליכא עבודה במוצאי שביעית, הרי דגם במשנה מיירי מצד קדושת שביעית, ודו"ק.

מביא ב' דרכים מהחזו"א האם פלוגת ר"ש ות"ק תלויה בפלוגת ר"ע ור"י בתוספתא שביעית לאחריה.

איכא דהחזו"א [שם] פירש דפלוגת ת"ק ור"ש היא פלוגת ר"ע ור"י האם איכא תוספתא שביעית לאחריה, והתו"כ רק אזיל לר"ש ומפורש בתו"כ דליכא דין תוספתא שביעית לאחריה, ולפי"ז א"ש, דאדרבא, גם סברת הת"ק הוא בדין עבודה, הלכך תלוי בדין תוספתא שביעית, ודו"ק.

אלא דא"כ הדרא הקושי' דאיך יתכן תוספתא שביעית בתולדה דרבנן, וע"כ צ"ל כמוש"כ החזו"א דלאו בכל מלאכות דרבנן התיירו.

עכ"פ מדברי החזו"א מבואר דלפי מה דקיי"ל כרבי ישמעאל לגבי תוספתא שביעית, דשוב אין לפסוק כת"ק, רק כר"ש דאזיל בשיטת רבי ישמעאל.

איכא דלעיל מיניה בחזו"א [סימן י' ס"ק ג' ד"ה תוס' לקמן י"ב] מבואר דלמד באופן אחר, דכתב שם בהדי' דלשיטת הר"ש דנחלקו האם איכא עבודה במוצאי שביעית, א"כ כיון דקיי"ל כת"ק דרבי שמעון והתו"כ הוא רק לר' שמעון, אז להלכה אסורים מלאכה ועבודה באילנות שיש בהם פירות שביעית מה"ת [לשיטת הר"ש], הרי דהכא למד החזו"א דיתכן לאסור עבודה במוצאי שביעית מצד עבודה, גם בלי לבא לדין תוספתא שביעית, וזה חידוש.

ויש סמוכין לזה, דאי נתלה את פלוגתתם בפלוגתת ר"י ור"ע בדין תוספתא שביעית, א"כ היו צריכים לחלוק בדרשה דבחריש ובקציר תשבות, דר"ע יליף לה למוצאי שביעית, ולמה ליה לר' שמעון דרשה מהתו"כ להתיר, וע"כ דהכא שאני ואין זה שייך לפלוגתת ר"י ור"ע, והיינו כהחזו"א.

¹³ וזה מוכרח מתרת; [א] דאל"כ לא היינו אוסרים אותו, [ב] עוד מוכרח כן מדאיכא מקום שנהגו לסוך, וע"כ דמיירי שהם כבר גדולים.

ביאור פלוגתת ת"ק ור"ש דנחלקו בדרשה בתו"כ האם ממשיך השביתה של עבודת קרקע בפירות בסיכה ובקצירה, אף דבחרשה ועידור אינו ממשיך.

ונראה בביאור הדברים דאף דהתו"כ אזיל כרבי שמעון, אכן רבנן דחולקים ג"כ דייקו הך פסוק ודרשי לה באופן אחר. דהנה, בפסוק כתוב "שנת שבתון יהיה לארץ", ורבי שמעון דייק דרף בהך שנה נאסרה מלאכה ועבודה בקרקע ובארץ, ואחרי השנה נגמר הדין עבודה ומלאכה בקרקע ובארץ. וזוה דייק דרף בפירות ממשיך קדושת שביעית, ד"שנת שבתון" דקרא מתייחס אך רף לקרקע, דרף בקרקע נגמר השביתה. אולם נראה דרבנן ג"כ דייקו, ד"שנת שבתון" שהיא ה"שביתה מלאכה" של שנה זו שנגמר בסוף השנה, שביתה זו באמת רף מתייחסת לקרקע, והיינו לכל העבודות בקרקע ובארץ שיצאו לשמינית, דשביתה דידהו תלויה בשנת השביעית עצמה, ומהכא מדייקים רבנן שיש שביתה שעדיין ממשיכה, דמלאכה ועבודה בארץ שמתייחסת לפירות שיש בהם קדושת שביעית, השביתה מהך מלאכה לא נגמרה בסוף הך שנה, דרף מלאכה שמתייחסת "לארץ" נגמרה שביתה דידה בסוף שנת השביעית, ודו"ק.

ומעתה א"ש דבכל מלאכות דעלמא נחלקו ר"י ור"ע בדין תוספת שביעית, אבל הכא איכא דרשה מיוחדת דגם ר"ע מודה לזה, והיא, דאיתרבי מקרא דין שביתה ממלאכה ומעבודה באילנות שיש בהם פירות שביעית גם במוצאי שביעית, וזה הדין כסיפא, דגם במוצאי שביעית איכא מלאכה ועבודה בפירות שביעית, ולא מצד קדושת שביעית אתינן עלה, אלא מצד מלאכה ועבודה אתינן עלה, ודו"ק.

איברא, דאכתי צ"ע, דלא בכל המלאכות נחלקו ר"ע ור"י, דיעויין בתוס' בר"ה [סוף י"ב:]: דכתבו בדעת ר"ע דרף לגבי חורש קוצר ועודר לתועלת פירות שביעית הוא דאסינן בתוספת שביעית, הרי דגם הכא מייירי בעבודות בארץ שהם לצורך הפירות, ומאי שנא סיכה בארץ לצורך הפירות מהנך.

ונראה להקדים בדברי הרשב"א ור"ן בר"ה [ט']. דג"כ כתבו כהתוס' אלא דהשמיטו הך דקוצר, ורף הביאו חורש ועודר, וזה תמוה שהרי קרא מייירי ב"קציר", ולמה למדו דקאי דוקא על אידך מלאכות לא על קציר, וצ"ע.

והנראה בזה דחלוקין ניהו קצירה וסיכה בפירות מעידור חורש לצורך הפירות, דעידור וחורש עושה צמיחה וגידול בארץ עצמו, וממילא גם בפירות, אבל קוצר הוא מלאכה שהיא אף ורף בפירות וגם סיכה היא גם אף ורף בפירות וכמו שכתב החזו"א [סימן י"ז ס"ק ב'] לחלק בזה בין פיסול לסיכה, דסיכה הוא רף "להטיב את הפירות ולמזגן במזג טוב", לעומת פיסול שהוא מוסיף צמיחה בארץ.

ונראה דעל זה קאי התו"כ דלשיטת רבי שמעון גם אלו נתמעטו משביתה, אבל לת"ק אלו שעיקר פעולתם היא בפירות, הנך איתרבו, דרף שביתה בגוף הקרקע מסתיימת במוצאי שביעית, אבל שביתה בעבודה בפירות לא מסתיימת, וזה ילפינן בתו"כ, וזה גם לר"י דליכא דין תוספת שביעית, ודו"ק.



מילואים לפרק ב' משנה ו'

בדין שביתת הארץ אי הוי חובת קרקע או חובת גברא, ובדין זריעה וקליטה בשביעית, ובדין עבודת שביעית ע"י גרמא.

פרק א'

בדברי האחרונים בד' נידונים בחידוש של שביתת הארץ

ד' נידונים בחידוש דשביתה הארץ.

העשה של שביתת הארץ הוא עשה על הארץ, וכלישנא דקרא "ושבתה הארץ", ומבואר שזה מצות הארץ שתהא בה שביתה כמו שביתה בהמתו כשבת, וכן הפשטות בסוגי' בע"ז [ט'] דמדמינן שביתת הארץ בשביעית לשביתת בהמתו כשבת.

ואיכא בזה ד' נידונים וחידושים, א] גם עכו"ם שעובד בארץ איכא בזה עבירה של ושבחה הארץ, וכמו שביתה בהמתו דעבודת הבהמה הוא עבירה על הבעלים, ובנידון הזה מייירי בסוגי' בע"ז [שם], ב] גם בזריעה בערב שביעית וקליטה בשביעית איכא עבירה דשביתה הארץ, ג] גם נשים שאינם מצוות על מעשהז"ג מצוות על עשה דשביתה הארץ כיון דאין המצוה על גופם, וזה כמו שביתה בהמתו דגם נשים מצוות, ד] האם רף בעל השדה עובר על עשה זו, או דכל ישראל עוברים בעשה זו, ובעזה"י נבאר את הצדדים בכל הנ"ל.

בדברי האחרונים בעכו"ם שעובד דהבעלים עובר בעשה זו.

הנה במנ"ח [מצוה ק"ב אות ב'], מבואר דגם ע"י עבודה של עכו"ם בשדה ישראל עובר ישראל מצד שביתה הארץ, אכן מבואר שם דכל זה לענין העשה ולא לענין הלאו, והיינו משום דזה מצות הארץ כמו שביתה בהמתו, והביא כן מסוגי' בע"ז [ט'] וברש"י ותוס' [שם] דמדמינן לשביתת בהמתו לענין זה.

וע"ע בתורת הארץ [פרק ו' ס"ק א' - ה'] דהארץ בזה, והביא שיש לרדן מלשון התוס' [ע"ז שם] שכתב "ישראל אחר", ומשמע דבעכו"ם אינו כן, והביא [שם ס"ק ד' וה'] מספר שבת הארץ שדייק כן, אולם עיי"ש עוד מה שדחה בזה, והביא גם מהצ"ח הקודש לירות כן, ועיי"ש עוד [ס"ק ז'] שהוכיח נמי בשיטת הר"ש [פ"א מ"ד] דמשמע דלא משכחת לה תבואה של שביעית אלא בספיחין, ומשמע דגם ע"י עכו"ם אסור לזרוע, ועיי"ן חזו"א [סי' י"ז ס"ק כ"ה] שהסתפק האם זה כולל גם עבודה ע"י עכו"ם או דוקא ע"י ישראל, ובתורת הארץ [שם ס"ק ח'] הביא מספר צ"ח הקודש שהביא מפורש מהתוס' ר"ד [ע"ז שם] ומהמהרש"ל [ב"מ צ']. דגם ע"י עכו"ם הדין כן, ועיי"ן עוד בהערה ¹⁴ מה שיש להסתפק בנידון זה.

אולם אכתי יש לרדן בעיקר האי נידון האם מייירי דוקא ע"י אמירה לעכו"ם או עכ"פ במשכיר לעכו"ם לעבודה זו או לא, ועיי"ן בתורת הארץ [שם סוס"ק י'] דנקט מסבאר דנפשיה דגם בלי אמירה הדין כן, וברואה עכו"ם בשדהו שעובד חייב למונעו, והוכיח דכן הדין נמי בשביתה בהמתו, דגם בהמה שעושה מלאכה מעצמה חייב למונעה ¹⁵, וא"כ ה"ה הכא, שהרי מדמינן להתם.

אולם להלן [פרק ב'] יבואר דאין זה פשוט, ובאבי עזרי נקט דדוקא ע"י אמירה וכדומה אז הוא עובר באיסור שביתה הארץ, אבל עכו"ם שעובד בעצמו אין דין לעכבו, וכן דייק מהמהר"ט [מובא במנ"ח שכ"ט] ובוהו חלוק משביתה בהמתו, ועיי"ן להלן בזה.

¹⁴ דהנה, בתורת הארץ [שם ס"ק ט"ו] מביא "ספר שבת הארץ" דדעתו הוא שאינו עובר בעכו"ם, דאף דאיכא עשה דשביתה הארץ, דילפינן דכל העשה הוא רף כלפי הל"ת, וכיון דנאמר כאן בל"ת על ישראל דע"י עבודתו הוא פוגע בשביתה הארץ, וכיון שבגוי ליכא ל"ת שוב ליכא פגיעה בשביתה הארץ ע"י עבודת העכו"ם בשדה, וכמובן דכל זה הוא רף אחרי דנקטין דעבודה שהארץ עושה בעצמה ליכא בזה משום שביתה הארץ, ונידון זה יבואר בהמשך.

ובספר הנ"ל הביא מקור לדבריו מהירושלמי בכלאים, דמבואר שם דליכא עשה דחרישה מצד שביתה הארץ, דאף דכתיב סתמא "ושבתה הארץ", אכן הלאו מלמד על העשה, וכיון דבלאו ליכא חרישה, שוב ליכא נמי חרישה בעשה, ולשון הירושלמי הוא, דהא דכתיב עשה דושבתה הארץ, היינו "לענין הל"ת שבו", ומעתה, ה"ה דכיון דהלאו מייירי בישראל א"כ ה"ה דהעשה מייירי נמי בישראל, ודו"ק, עכתי"ד.

אולם בתורת הארץ [שם ס"ק ט"ו - כ"ה] האריך דאולי ליכא ראייה מהירושלמי, דיתכן דליכא לדמות תרי הנך נידונים אהדי, דבירושלמי רף נחלקו האם הלאו מגביל את העשה לענין איהו מלאכות נכללו בעשה, והוא למד מכאן דה"ה דהלאו מגביל את העשה לענין מיהו העובד ומיהו העושה מלאכה, ודו"ק, ויתכן דאלו שני נידונים נפרדים ניהו, ועיי"ש עוד שהארץ בעיקר הגדר בעשה ובל"ת א"י הוי כלל ופרט או לא, והביא בזה את סוגי' הירושלמי והסוגי' בבבלי בארוכה.

¹⁵ והוכיח כן משו"ע או"ח [סי' רמ"ו סעיף ג'] ומהסוגי' בשבת [קכ"ב], עיי"ש בארוכה.

בדברי המנ"ח בדין נשים דעוברות על העשה אף הדומן גרמא.

עיין במנ"ח [מצוה ק"ב אות ג' ובמצוה שכ"ו ס"ק א'] דכתב דאחרי דמבואר דהעשה הוא מצד שביתת הארץ, שוב ממילא פשיטא דנשים איכללו נמי בכלל העשה של שביתת הארץ אף שהוא מעשהו"ג.

וביאר בזה, דלגבי כל המלאכות שיש בהם לאו, הא פשיטא דאיכללו לענין זה בעשה שהרי כיון דאיכא לאו על כל המלאכות, בכה"ג הכלל הוא דמחויבות גם על העשה, אלא דזה תלוי בפלוגתת החינוך והתוס', דדעת החינוך לענין עשה דיו"ט דנשים מחויבות כיון דאית בהו לאו, אכן אין זה דעת התוס' בקידושין לענין מעקה, דדעתו דהעשה לחוד והלאו לחוד.

עכ"פ לענין חרישה בשביעית ליכא לאו רק עשה דבחריש ובקציר תשבות, והכא י"ל דלכו"ע אינם עוברות, אולם בחרישה יש סברא אחרת, דכיון שזה מצוה מצד הארץ, א"כ שוב דומה למילה דנשים היו מחויבות [לולי המיעוט] אף דהוי זמן גרמא כיון דאין זה מצוה בגופם [וכמבואר בריטב"א בקידושין כ"ט], וכמו כן הכא זה מצוה בארץ [דחייב גם ע"י נכרין] הלכך מחויבות בעשה זו.

איברא דיש לחלק, דאולי דכוונת הריטב"א אינו מצד זה שהעשה מתקיים בגוף אחר, אלא דבמילה התינוק מחוייב במילה רק דהאב מתחייב לקיים חיובו עבורו, ורק בכה"ג נשים חייבות כיון דעיקר החיוב לא רמי עליה, אולם בשביתת הארץ אינו כן, ודו"ק.

בדברי האחרונים האם כל כלל ישראל עוברים בזה או לא.

עוד דנו האחרונים האם כל כלל ישראל עוברים בזה או לא, ועיין בזה בתורת הארץ [שם ס"ק כ"ו כ"ז] שהביא מחלוקת וספק בזה, והביא מספר ציץ הקודש כשאחד עובד בארץ שיש לדון האם איכא בזה עשה על כלל ישראל או רק על הבעלים של הך שדה, ובי"שבת הארץ" סובר דבזה שאנו מניחים עכו"ם לעבוד את האדמה כל ישראל מבטלים בזה את העשה של שביתת הארץ, אולם בתורת הארץ שם דחה דא"א לומר כן, עיי"ש בארוכה.

בדין זריעה לפני שביעית כשהקליטה היא בשביעית.

והנה במנ"ח [מצוה רח"צ ס"ק ט"ו] דן לגבי קליטה, דמה הדין בורע לפני שביעית ונקלט בשביעית האם חייב עכ"פ בעשה אף דאינו חייב בלאו, ודן בזה לחייבו עפ"י מה שכתב לעיל [מצוה ק"ב] דחייבים גם ע"י עבודת עכו"ם, והיינו ענין שביתת כלים בע"ש לב"ש דלא נותנים כליו לעכו"ם לפני שת אם יעשה בהם מלאכה בשבת.

אולם להלן המנ"ח עצמו [מצוה שכ"ט] דחה דדילמא אין לדמות לשביתת כלים בע"ש לב"ש, דהכא תורה רק אסרה עבודה של זריעה וזמירה ובצירה וקצירה, וכל שאר מלאכות נתמעטו, וממילא דה"ה דיש לדון על קליטה והשרשה דלאו בכלל הנך ד' מלאכות ניהו, ובזה י"ל דלא אסרה תורה.

איברא דהמנ"ח [מצוה רח"צ ס"ק ט"ו] הוכיח שאסור בכה"ג, דמפורש במשנה דאסור ליטוע אילנות ל' יום לפני שביעית ואם נטע יעקור, [שביעית פ"ב מ"ו], והביא על זה את פלוגתת ר"ת ורש"י ברה"י [י] אי מיירי בשביעית או תוספת שביעית, ואף דבשבת כה"ג אינו חייב וע"כ צ"ל דהכא איכא איסור מצד שביתת הארץ, כמו בשביתת כלים לב"ש.

אולם בתורת הארץ [שם ס"ק י"ג] דחה את הוכחת המנ"ח, דתלוי בפלוגתא דרבוותא, שהרי מבואר בשנו"א [שביעית פ"ב מ"ו] דרק מטעמא דמונים אסור ולכן חייב לעקור, וכן הביא מהשיירי קרבן על הירושלמי [שבת פ"ג ה"א], וכן הביא מהפאה"ש שביעית [סי' כ' א"ק ג'] דמטעמא דמונין אסור, ומצד עבודת שביעית אין לאסור, ונפ"מ דבאילני סרק דאין בהם ערלה ואין בהם דין מונים, דלא יצטרך לעקור.

אלא דבתורת הארץ [שם] דייק דמרש"י ר"ה [י] דהקפיד על קליטה גם בתוס' שביעית משמע דאין זה מטעמא דמונין, וע"כ דמצד שביתת הקרקע אתינן עלה, והפנ"י [ר"ה שם] כבר עמד בדברי הרש"י הללו, דלא מצאנו חובת עקירה גם בנוטע בשביעית עצמה.

פרק ב'

עוד בדין זריעה בערב שביעית וקליטה בשביעית וגדר חדש בעיקר דין שביתת הארץ.

בפלוגתת החזו"א והמנחת שלמה בזה, ובטענת החזו"א דמסברא לא שייך לאסור קליטה בשביעית.

ובעיקר נידון זה מצאנו מחלוקת בין החזו"א למנחת שלמה, דיעויין בחזו"א [סי' י"ז ס"ק כ"ה] דכתב דלא שייך לדון בקליטה בשביעית מצד שביתת הקרקע עצמה, שהרי פשיטא דפעולת הקרקע שהוא כלי מעשה ודאי דגרע מתולדות, ותולדות מותרות, והיינו דאם מותר להשקות כש"כ בהצמחה ע"י הקרקע עצמה אינה כלום, והביא ראיה לזה ממה שאינו עוקר כל האילנות והספיחין בשביעית, וע"כ דאין לדון מצד עבודת הארץ עצמה, ובאמת דזו עומק טענת המנ"ח [מצוה שכ"ט] שהבאנו לעיל.

אולם הוסיף החזו"א שיש לדחות, דאולי עדיפא קליטה מכל התולדות, דאולי קליטה היא היא הזריעה עצמה, ולהכי חייב בה אף דפטורים בתולדות. איברא דשוב דחה החזו"א את עיקר הסברא דעבודת הארץ בעצמה אסורה, דקשה מהך מ"ד דסובר דכל התולדות אסור, וז"ל, "מיהו קשה למ"ד תולדות דאורי"י למה אינו עוקר האילנות והספיחין", והיינו דלדידיה כל צמיחה וגידול לא גרע משאר התולדות של האדם העובד בה.

ומכאן הוכיח החזו"א, וז"ל, "וע"כ שאין שביתת הארץ כשביתת בהמתו אלא שתהא שובתת ממלאכת האדם בה, אבל לנטוע קודם שביעית שתקלוט מותר מה"ת", והיינו דשביתת הארץ היא ע"כ רק ממלאכת האדם [נכרי או ישראל], אבל עבודת עצמה כקליטה אינה כלום, וזה מסקנת החזו"א שם, וכן הסיק להלן [סי' כ"ב ס"ק ה'], וכל האיסור נטיעה כשיקלוט בשביעית הוא רק מצד מונין ולכן התיר באילנות סרק למעשה, וכן הסיק נמי להלן [סי' כ"ו ס"ק ג'], ועיקר האי סברא והגדרה בשביתת הארץ מבואר נמי בתורת הארץ, ועיין בזה בהערה 16.

אולם עיין במנחת שלמה [סי' מ"ח] דהאריך לתמוה כנגד החזו"א בזה, ואוסר גם באילני סרק, והביא את לשונו של החזו"א "דכיון דלא נזכר בגמרא ובפסוקים לאסור, אין לנו לחדש איסורים", ותמה עליו דמפורש בראשונים בכמה דוכתי דאוסרים זריעה לפני שביעית באופן שהקליטה תהא בשביעית, דזה חשיב כזריעה בשביעית.

דהביא כן מהתוס' רי"ד ר"ה [ז'] ומו"ק [ג'] דמפורש דקליטה בשביעית אסור דהוי כנוטע בשביעית עצמה, וזה לכא' לשיטתו [בע"ז] דאיכא מצוה של שביתת הארץ, וכ"כ המהר"י קורקוס [סוף פ"ג דשביעית], וכן הביא מרש"י הנ"ל ברה"י שצריכים להיזהר שלא יהיה קליטה גם בתוספת שביעית, וביאר הרמב"ן ברה"י [בחידושי ריש ט']: דצריכים שתקלוט לפני זמן האיסור תוספת תוספת ילפינן לאיסורא מבחריש ובקציר, וכן ביאר הר"ן שם את רש"י דכיון דתוספת שביעית כשביעית שוב אסור שיהיה קליטה בתוספת שביעית, ועפי"ז כתב במנחת שלמה דכש"כ דבשביעית עצמה יהיה איסור קליטה אף דבזמן הזה ליכא איסור על תוספת שביעית מה"ת, דשביעית עצמה בזמנה"ז חמור טפי מתוספת שביעית בזמן המקדש, וכן הביא מהטורי אבן דקליטה אסור בשביעית.

איברא דאף דהמנחת שלמה הביא כמה ראשונים דסוברים כן, אולם אכתי לא נחית ליישב טענת החזו"א מסברא, דע"כ דלמ"ד תולדות אסורים דלמה לא אסרינן קליטה, דודאי דקליטה לא גרע מתולדה, וע"כ דכל המושג של עבודת הקרקע מצד עצמה אינה כלום, ושוב קשה דא"כ למה כל הנך ראשונים אוסרים קליטה בשביעית כנטיעה בשביעית.

¹⁶ בסברא זו האריך נמי בתורת הארץ [שם סוס"ק י'] דע"כ דצריכים לחלק בין שביתת הארץ לשביתת בהמתו, דמוכרח דאינו דומה לשביתת בהמתו, שהרי הארץ תמיד עובדת, דהאילנות גודלות שם משנה לשנה, וכמו דבבהמתו עושה מלאכה בשבת מעצמו הוא עובר כמו כן נימא דבשביעית הוא נמי עובר, אלא דשוב דחה ד"ל דגידול האילנות אינו עבודה כלל. אלא שהוסיף, דבזרע ולא נקלט, התם הקליטה היא עבודה ויתחייב למונעו מלהקלט בשביעית כמו שחייב למונעו את בהמתו מלעבוד מלאכה מעצמה, ועל זה דחה ע"ד סברת החזו"א, "דבהמה עכ"פ היא עושה, משא"כ בקרקע דאין הקרקע בר מעשה, והיא אינה עושה כלום, רק נעשה מעצמו, מ"מ באם בא אדם לעבוד בקרקע אף שהוא גוי נראה דחייב למונע אותו, כדי שהארץ תשבות ולא תעבד ע"י שום אדם", עכ"ל.

גדר חדש בעיקר הדין שביתת הארץ מבעל האבי עזרי, דאיכא חילוק בין עבודת נכרי ע"י אמירה לעכו"ם לנכרי שעובד מעצמו ליישב שיטת המב"ט ומהר"ט בשוכר ע"י הבלעה, ומחדש דעובר גם "לאור" באמירה לעכו"ם, ומחדש דה"ה דבשדה של אחרים איכא נמי לאו ועשה.

ואשר נראה בכל זה, הדנה, בדברינו לעיל הבאנו מהמנ"ח ותורת הארץ דמחלקין בין העשה ללאו לענין דין שביתת הארץ, וכן כתב נמי המקד"ד [סי' נ"ט ריש ס"ק ז'] לחלק בזה בין שביעית לתוספת שביעית, דרק קליטה בשביעית אסור ולא בתוספת שביעית, כיון דבתוספת שביעית איכא לאו וליכא עשה, והקליטה אסורה רק מצד שביתת הארץ שזה העשה, וזה לא שייך בתוספת שביעית.

אולם, מרן בעל האבי עזרי סלל לעצמו הגדרה חדשה בעיקר הדין שביתת הארץ, ולדידה ליכא נפ"מ בין הלאו לעשה, וגם בלאו איכא אסור ע"י עכו"ם, וזה חידוש גדול, ומאידך גיסא חידש עוד דנכרי דעובד מעצמו בקרקע של ישראל דבזה ליכא פגיעה בשביתת הארץ, ורק בשוכרו או באמירה לעכו"ם הוא דאסרינן, וחידוש זה בנוי על קושי גדולה בשיטת המהר"ט [ח"ב סי' נ"ג] והמב"ט [ח"ב סי' ס"ד] התיירו עבודת עכו"ם בשדה ישראל אי שוכרו בהבלעה בשנים בכמה שנים, וכבר תמהו האחרונים בה דסו"ס איכא בזה משום שביתת הארץ, דהעכו"ם עובד בשדהו, ועיין בזה במנ"ח [שכ"ט ס"ק י'] ובשו"ת משיב דבר [ח"ב סי' נ"ו קונטרס דבר השמיטה] שכבר העירו בזה, ובפרט דבריהם בנויים על התוס' ר"ד דמדמה לשביתת בהמתו וזה דואי אסור בהבלעה, ועיין במעדני ארץ שביעית [סי' י"ג] מה שכתב בכל זה, וליישב כל זה חידש האבי עזרי מהלך חדש בדין שביתת הארץ, ורק בשוכרו מפורש לשנת השביעית או באמירה לעכו"ם לשנה זו הוא דאסרינן, משא"כ בהבלעה שמעצמו עובד בשנה זו, ודו"ק, ובעוה"ת נבאר את הדרכו בזה, ונוסיף על דבריו עוד.

דהנה, עיין באבי עזרי [תניינא שמיטה ויובל פ"ג ה"ח אות ב'] דגם הוכיח דע"כ אין שביתת הארץ כשביתת בהמתו, כיון דהבהמה עושה מעשה ומאידך הארץ לא עושה כלום, וע"ז ביאר החזו"א והתורת הארץ דע"כ דאף דהשביתה בארץ עצמה אסורה כמו בהמתו, אכן כל התורה שביתה אינה אלא מעבודת האדם בה, ולא מעבודת הארץ עצמה.

אולם מכח האי קושי חידש האבי עזרי דע"כ דחלוקין לגמרי שביתת הארץ משביתת בהמתו, וליכא שום אסור שביתה מצד הארץ עצמה [גם ביחס לעבודת האדם בה], דחלוק לגמרי מבהמה, אלא דברין שביתת הארץ נאמר דילפינן ממה דהתורה רוצה שביתה בארץ דע"כ דגדרי איסורי שביעית הם עפ"י הגדרים של שביתת הארץ.

והיינו דכל השביתה היא אך ורק על האדם עצמו, רק דהגדר באיסור על האדם התרחב, דלא רק שמוזהר לא לעבוד עבודה בידים, אלא דהדין בזה הוא שגם ע"י אחר לא יעשה עבודה גם שלא בתורת שליחות, אלא דמאחר שהוא הבעלים של השדה ותל"י בדידה ועובדים לפי דעתו ורצונו, ממילא הוא גם עובר על "שדך לא תזרע" ולא רק על העשה, דגם הלאו של "שדך לא תזרע" מוגדר לפי העשה, אלא דבזרע ע"י עכו"ם ליכא מלקות כיון שהוא לאו שאין בו מעשה, והיינו דקרא ד"ושבתה הארץ" גילתה דשביעית אינה כמו שבת, אלא דהכא אף בלא נעשה בידים אלא ע"פ דעתו ורצונו, גם בלי שליחות ע"י עכו"ם עובר, וזהו הסוגי' בע"ז.

ונראה לחדש דאיכא חומרא נוספת לפי דרכו של האבי עזרי, דכפשוטו נראה דלדרכם של האחרונים נקטינן דליכא דין שביתת הארץ אלא בשדה ידידה, גם באופן של אמירה לעכו"ם שאומר לעכו"ם לעבוד בשדה חבירו, אבל לפי דרכו של האבי עזרי אינו כן, דכמו דלאו דלא תזרע, דפשיטא דעובר בלא תזרע גם בזרע בשדה של אחר, כמו כן באומר לעכו"ם לזרוע בשדה חבירו דג"כ עובר.

והאבי עזרי הוכיח שיטתו מהמהר"ט ומב"ט הנ"ל דמותר להשכיר עכו"ם לעבוד אצלו בשביעית ע"י הבלעה, וקשה דסו"ס איכא עבודת הארץ בשביעית, ולפי המנ"ח וחזו"א ותורת הארץ ודאי דאסור ככה"ג שהרי סו"ס אין הארץ שובתת מעבודת האדם בה, אולם עפ"י דרכו ביאר באבי עזרי שהמהר"ט לא חולק על התוס' ר"ד וחכמת שלמה שהבאנו דסוכרים דגם ע"י עכו"ם איכא פגיעה בשביתת הארץ, אלא דסוכר דהתוס' ר"ד וחכמת שלמה מיירי ע"י אמירה לעכו"ם או ששוכרו לזה, אולם המהר"ט מיירי בהבלעה, וכיון שהיה בהבלעה שוב לא דיינינן ליה שעבודתו בשביעית עצמה הוא על ידי הישראל אלא ע"ד עצמו, דדמי השכירות הם לשאר השנים, עכ"ל.

מחדש עפ"י דבריו דגם בעבודה ע"י גרמא אכתי עוברים על הלאו, ומחדש עוד, דגם באומר לעכו"ם לפני שביעית ועבד בשביעית דשפיר קעבר על הלאו של "לא תזרע" בזה שהוא לא מעכבו.

ונראה להוסיף בזה, דבספר הר צבי [ח"ב עמוד קל"א, ע"ה-ע"ו, פ'] רצה לדון לאסור מלאכת שביעית ע"י גרמא מצד העשה דשביתת הארץ, דסו"ס איכא בזה פגיעה בשביתת הארץ, ולא מצד הלאו דקאי על הגברא, אכן הביא שם [עמוד פ'] מהגר"י פורת [אב"ד בקליבלאנד] דהשיג עליו דה"ה דעובר בלאו גם ע"י גרמא, דהלאו מתפרש ע"י העשה, ובהר צבי טוען כנגדו לאידך גיסא, דהלאו מגביל את העשה ואין העשה מרחיב את הלאו, כמו דלגבי כל המלאכות הלאו מגביל את העשה, ואיך א"כ איכא דין שביתת הארץ גם בלאו.

איברא דנראה דעל פי דרכו של האבי עזרי א"ש, דהלאו עצמה כבר כולל גרמא, דהעשה גילתה כן על הלאו דגדרי הלאו הם לפי גדרי שביתת הארץ. עכ"פ בהר צבי פשוט לו לחלק בזה בין הלאו לעשה, וזה עפ"י דרכם של כל האחרונים דשביתת הארץ איכא רק בעשה ולא בלאו, ולדרכו של האבי עזרי לא מחלקינן ועובר גם בלאו וגם בעשה, אכן נראה דגם החזו"א יחלוק בזה על ההר צבי ולאידך גיסא לקולא.

דנראה לפי החזו"א דכל השביתה היא אך ורק ממלאכת האדם בארץ, א"כ אם גרמא לא מיקרי מלאכת האדם שוב לא חייבים בה גם בעשה, [ורק בעבודת עכו"ם שהוא מלאכת האדם מיקרי שיש כאן חסרון שביתה עכ"פ כלפי העשה].

ובעיקר הך נידון האם איכא אסור תורה בגרמא, נראה להביא ראיה לדרכו של האבי עזרי דמבואר מדברי רש"י בגיטין [מ"ד: דנדיירא הוא זיבול וזה מה"ת ולכן קנסו לעומת נטילת קוצים מהארץ, ועיין בתוס' דלא קנסו בנוטל קוצים כיון דמיירי בתלושים שזה מדרבנן, אבל במחזירין שזה מה"ת שפיר קנסו, כן דייק מרש"י וכן מפורש ברש"י בכורות [ל"ד] דמיירי בתלושין.

ועיין חזו"א [ריש סי' י"ט] דע"כ אזיל התם למ"ד דהחזו"א [סי' י"ט ס"ק ט"ז] כבר העיר ד"נדיירא היינו זיבול ע"י העמדת צאן, והקשה דזה ודאי אינו מה"ת, שאינו אלא גרמא, ונראה דע"כ כנ"ל, דגם בגרמא איכא מלאכת שביעית מה"ת, ודו"ק, ועיין בהערה ¹⁷ מה שיש לדון ולדחות ראיה זו.

ונראה לחדש עוד לפי דרך זו של האבי עזרי, גם באומר לעכו"ם לפני שביעית לעבוד בשביעית דודאי דקעבר על לאו זה, דבזה שהוא לא מעכבו בשביעית הרי הוא גורם לזריעה בשביעית, דאף דבזרע ע"י שביעית ונזרעו בשביעית דודאי דאין בזה חיוב, שהרי כל המלאכה נעשית לפני שביעית, דבכה"ג אמרינן דבתר מעיקרא אזלינן, [וזה כעין סברת הגמ"י בכיצד הרגל דבמדליק נר לפני שבת דאף דמעשיו ממשיכים בשבת אבל הוא כבר גמר לעשות מעשיו לפני שבת, וה"ה דבשביעית הוא כן], אכן אי אמר לעכו"ם לפני שביעית, הא בזה איכא גורם, והוא ממשך להיות גורם גם בשביעית עצמה, דבזה שהוא לא מעכבו לעכו"ם בשביעית עצמה מלכת לזרוע כציוויו, הרי דבזה הוא גורם, ובזה הוא עובר בשביעית על הלאו של לא תזרע, ודו"ק.

¹⁷ אולם יש לדחות, דיתכן דאין עיקר כוונת רש"י לחלק בין דאורי' לדרבנן אלא בין עבודות שהם בגוף הקרקע ועבודות שאינם בגוף הקרקע, דהנה, בדעת רש"י מצאנו תוספת דברים, דמזה היה נראה דאין עיקר החילוק מצד דאורי' ודרבנן, שהרי במ"ק [י"ג] פירש רש"י ד"כל הני מדרבנן ניהו, ואף על פי כן קנסו", וכתב החזו"א [ריש סי' י"ט] דלכא' סותר משנתו, וכתב דע"כ צ"ל דבגיטין [דס"ל דהנך דאורי'] התם אזיל למ"ד דאסר תולדות מה"ת, ובמ"ק [דס"ל דכולהו מדרבנן] אזיל למ"ד דאסר תולדות מדרבנן.

ע"פ מבואר ברש"י דאף בדרבנן איכא ביניהם חילוק, וכן מבואר נמי בתוס' שם, שכתבו "פי' בקונטרס היינו מלאכה שבקרקע מדרבנן אבל נטלו קוצים אין זו עבודת קרקע", ואין כוונתו דנטילת קוצים מותר דאל"כ מה החידוש דלא קנסו, וביאר החזו"א [שם] דודאי דנטילת קוצים "אסור מדרבנן אלא דאיסורו קל", סתם ולא פירש, ונראה דהכוונה בזה דאין זו עבודה בגוף הקרקע עצמה, [וכבר מצאנו חילוק כעין זה מהמבואר במשניות [ריש פ"ב] דאיכא חילוק בין מובל עוור וחורש למסקל לגבי תוספת שביעית, דעיין בתוס' יו"ט [מ"ב] דחילוק כן בדעת הרמב"ם דזיבול אינו בגוף הקרקע ועודר וחורש הם בגוף הקרקע, אכן כבר דייקו [בתו' אנשי שם] מהר"ש [שם] וכן הוא בחזו"א [שם] בשיטת הרמב"ם לחלק בין מובל עוור וחורש למסקל, וע"כ החילוק דכולהו חשיבי כעבודות בגוף הקרקע לעומת מסקל בתלוש שאינו בגוף הקרקע].

ובזה יש יישב את הערת החזו"א ד"נדיירא ע"י העמדת צאן דודאי דאינו מה"ת, שאינו אלא גרמא, ואעפ"י כן קונסים, ואיך קאמר רש"י דהנך מה"ת ולכן קנסו, ובישוב הך קושי י"ל דכוונתו דכיון דזיבול עצמו הוא מה"ת, א"כ אף שהוא עשאה באופן שהוא רק מדרבנן [דעשאה בגרמא], אכן כיון דתמיד זה דאורי' הרי מזה ראיה דעבודה זו היא עבודה בגוף הקרקע וא"כ גם כשאסורוהו מדרבנן דנו אתו כאיסור תורה.

וע"ד זה העיר החזו"א [ריש סי' י"ט] בגוף דברי רש"י בגיטין שכתב דהנך דאורי', דיתכן דאין כוונתו שזה ממש מה"ת בשביעית, [ואז נצטרך לומר דאזיל למ"ד שתולדות מה"ת, דלא כהלכה], אלא כוונתו, דכיון שזה מה"ת בשבת לכן קנסו בשביעית, אלא דהסברא בזה צ"ע דמה השייכות בין בשבת לשביעית, וצ"ל דזה רק הוכחה שזה עבודה ומלאכה בגוף הקרקע ולכן אסור מה"ת בשבת, ודו"ק.

מביא דעפ"י דרך הנ"ל מובן חידושו של האגלי טל דמחלק בין זריעה דשביעית לזריעה דשבת וכלאים, דבשביעית הכל תלוי בקליטה.

ונראה דאיכא נפ"מ גדולה בהלכות זריעה דשביעית לפי דרך הנ"ל של האבי עזרי בגדרי שביתת הארץ, דהנה, מצאנו חידוש באגלי טל [זורע סעיף ב' אות ח' ס"ק ב'] דחלוקין ניהו זריעה דשביעית מזריעה דשבת וכלאים, דבשביעית הכל תלוי בקליטה ותו לא, דאף דבשבת וכלאים מי שזרע ועקר לפני קליטה דעובר בלאו דזריעה, וכמבואר במנ"ח, אכן בשביעית מי שזרע ועקר לפני קליטה לא עבר על לאו דזריעה בשביעית, דכיון דשביעית הכל תלוי בשביתת הארץ, שוב ליכא לחייבו על זריעה כזו דאינה פוגעת בשביתת הארץ.

והוסיף בזה עוד לבאר את שיטת הרשב"א ור"ן בטומן לפת באדמה ולא נתכוין לזריעה דלא עובר משום שביעית אף אי נשרש בסוף כיון דלא נתכוין לכך, דגם מדבריהם מוכרח כיסוד הנ"ל, ועיין בהערה 18 בזה, ומה שהוסיף בזה בשו"ת הר צבי.

והנה לפי דרכו של המנ"ח ותורת הארץ וחזו"א דכל הנידון מצד שביתת הארץ הוא אך ורק בעשה, א"כ אף אי נודה דרך קליטה היא פגיעה בשביתת הארץ, אכן כל זה נוגע רק ללאו, ואיך חידש האגלי טל דגם הלאו משתנה בזה, וע"כ דלמד עפ"י דרכו של האבי עזרי, ודו"ק.

אולם פשוט שאין הכרח לחידוש זה, דיתכן לומר דזריעה עצמה בלי קליטה גם פוגעת בשביתת הארץ, וכבר עובר בלאו לפני הקליטה, ופשוט, דכפשוטו עצם זה שהארץ עשה מלאכה בקרקע היא היא עצם הפגיעה בשביתת הארץ, וכמו בחורש, וא"כ שגם מצד הקרקע עצמה תהיה מלאכה [כעין קליטה], ובמק"א ביארנו עוד עפ"י יסוד דברי האגלי טל, עכ"פ זה פשוט דעיקר סברת האגלי טל ודאי רק מובן עפ"י דרך זה.

מחדש דלפי האבי עזרי איכא סברא חדשה לאסור קליטה בשביעית כשזרע לפני שביעית, דחמדי אנו דנים אותו על קליטה כגורם בזריעה.

ונראה לחדש דלפי הגדרתו של האבי עזרי יש לדון לענין קליטה בשביעית דיתכן לחייבו כיון דזה בכלל גורם זריעה בשביעית, [והיינו דמטעם אחר נוכל לחייבו ולא מצד עבודת האדמה עצמה, דמצד זה הבאנו את טענת החזו"א דה"ה דבכל גידול האילנות אסור ככל התולדות], ובזה יבואר שיטת כל הראשונים שהזכיר המנחת שלמה, ודו"ק.

ונקדים בזה, דמצאנו חידוש במנ"ח [רח"צ] לגבי זריעה וקליטה בשבת וכלאים דמשכחת לה תרי מלקות, חדא על המעשה זריעה עצמה וחדא על מה שאינו מעבב ועוקר את הקליטה, ולהלן [פרק ג'] הבאנו את דבריו, וביארנו דאין דבריו מוכרחים לגבי מלקות, אכן הא מיהת שמעינן מיניה דבכל זריעה איכא תרתי, א] מעשה בידים של זריעה שנעשה בנוף הזריעה עצמה, ב] בנוסף לזה איכא גם "גורם לזריעה" וזה בקליטה, [אלא שהוא הוסיף דאינו גורם אלא שגם זה חשיב כמעשה בידים].

ונמצא דבכל זורע בשביעית באמת עובר שנים, דעובר גם על המעשה זריעה וגם על הגורם של קליטה, אולם חלוקין ניהו, שהרי הוא עובר על הזריעה מיד במעשה הראשונה, ואח"כ הוא ממשיך כסדר להיות גורם על הקליטה בזה שהוא לא עוקר את הזריעה לעכב את הקליטה.

ומעתה נראה דגם בזריעה לפני שביעית שנקלט בשביעית י"ל כן, דסו"ס הרי הוא גורם בשביעית עצמה שיהיה קליטה של שביעית, והיינו דכמו דנתחדש דבזה שהוא לא מעכב את העכו"ם בשביעית עצמה מלזרוע עפ"י הציווי של לפני שביעית, דבזה הוא גורם ועובר על הלאו, א"כ ה"ה דבזה שהוא לא מעכב את הקליטה מהמעשה זריעה דידיה הוא ג"כ מיקרי גורם.

ואין לדחות, דכמו דהזריעה עצמה היתה בהיתר לפני שביעית, א"כ ה"ה דגם הגורם היה בהיתר דהכל מתוך מעשה א', דפשוט דאינו כן, דשאני הגורם בקליטה שהגורם ממשיך בשביעית עצמה, ודו"ק, וע"ד זה נראה דה"ה דבקליטה הדין כן.

ונראה דזהו ההסבר בראשונים שאוסרים זריעה לפני שביעית כשהיה קליטה בשביעית, ומיושב קושיות החזו"א, ודו"ק.

מחדש עפ"י דה"ה דמשכחת לה אופנים אחרים של זריעה דכלפי זריעה דכה"ת כולה הרי הם בכלל זריעה ורק בשביעית אינם בכלל זריעה.

ונראה דעפ"י כל הנ"ל אפשר לחדש דה"ה דמשכחת לה אופנים אחרים של זריעה דכלפי זריעה דכה"ת כולה הרי הם בכלל זריעה ורק בשביעית אינם בכלל לאו דזריעה, דלפי דרך הנ"ל למדנו דהלאו דזריעה מוגדר לפי העשה דשביתת הארץ, וכלל יותר אופנים בלאו מחמת העשה דשביתת הארץ, ונראה דה"ה דיתכן לומר איפכא, דאיכא אופנים דלא נכללו בלאו כיון דאין בהם פגיעה בשביתת הארץ, וזה כעין סברת האגלי טל בזריעה בלי קליטה, ודו"ק, ועיין בהערה 19.

מביא דלפי מהלך הנ"ל מבואר עיקר הגדר בתולדות בשביעית, דהוי כעין תולדות בכלאים, ומיישב בזה את סתירת הרמב"ם ברמזים להלכות בגדר דין שביתת הארץ.

ונראה, דלפי המהלך הנ"ל יש מקום לבאר את הסוגי' בריש מו"ק במקור לדין תולדות בשביעית, וליישב בזה את קושית הקרן אורה שם, ולבאר דכל הגדר בתולדות בשביעית הוא כעין מה שנתבאר בכלאים, ולפי המהלך הזה יש ליישב נמי את סתירת הרמב"ם בין הרמזים לעיקר הלכות בדין שביתת הארץ, דכבר עמד בזה הגרי"פ בספרו על הר"ס ג', והארכנו בזה במק"א.

פרק ג'

בדברי המנ"ח בזריעה וקליטה בשבת כלאים ושביעית.

מביא את דברי המנ"ח דמחדש ג' חידושים בדין קליטה בזריעה בשבת וכלאים.

נראה להביא מקור לכל דברינו - ונקדים בזה בדברי המנ"ח, דהנה המנ"ח [מצוה רח"צ] הביא כמה דינים בענין זריעה וקליטה, ודבריו נראים כסותרים זה את זה, ובצורה"ת נבאר את כל דבריו, ומזה נביא מקור לדברינו.

המנ"ח [שם ס"ק י"ד] חידש דזריעה בלי קליטה נמי זריעה היא, גם בשבת גם בכלאים, דהנה אי נימא דקליטה היא סוף הזריעה וכלי בקליטה אין כאן זריעה כלל, והוי כמו אופה דאינו חייב על ההדבקה בתנור בלי האפייה עצמה, א"כ לא משכחת לה זריעה בשבת, דהדביק בתנור בחול ונאפה בשבת לא עבר על מלאכת שבת, וגם הדביק בתנור בשבת ונאפה בחול לא עבר על מלאכת שבת, ורק הדביק בתנור בשבת ונאפה בשבת הוא דקעבר על מלאכת שבת, וממילא דתו לא משכחת לה זריעה בשבת, דכבר נחלקו בקליטה אי הוי ל' יום או י"ד יום או ג' ימים, וממנפ"ש לא משכחת לה זריעה וקליטה בשבת, והביא המנ"ח מהחינוך דגם בכלאים מצאנו דזריעה בלי קליטה חשיב זריעה, [ורק לענין איסור דחייילא בכרם וזרעים הוא דבעינן קליטה], ומסברא נקט המנ"ח דה"ה דבשביעית הדין כן, [ודלא כהאגלי טל שהבאנו לעיל], זה החידוש הראשון.

עוד חידש המנ"ח [שם ס"ק ט"ו] דמי שזרע ערב שביעית ונקלט בשביעית דודאי דעובר על העשה כיון דחסר בשביתת הארץ, אף דלא קעבר על הלאו, דהלאו לגברא והעשה לארץ.

ועפ"י חידש המנ"ח חידוש שלישי, דמי שזרע בשביעית אף דבנקלט במוצאי שביעית פשיטא דחייב, [וכנתבאר לעיל בחידוש הראשון], אכן אי גם נקלט בשביעית והתרו בו עוד גם על הקליטה שיעקור אז הדין דלוקה תרתי, וכמו בלובש כלאים שהתרו בו והא אינו פושט, עיי"ש.

מביא דכבר תמהו על דבריו, ומיישב דשני חידושים נפרדים ותחדשו לדון מעשה קליטה למעשה זריעה, א] לענין שביעית ב] לענין כל התורה.

והק' בשו"ת הר צבי [זרעים ח"ב עמוד צ"ב], דלמה הוא לוקה הא לעיל מיניה כבר כתב המנ"ח דליכא לאו מצד שביתת הארץ, רק עשה, דקליטה אתינן עלה רק מצד שביתת הארץ ולא מצד הלאו דזריעה, וסותר משנתו, וצע"ג.

איברא דלא דק בזה ולא ירד לעומק כוונת המנ"ח, דבאמת החידוש דחידש המנ"ח לחייבו תרתי, חידוש זה נאמר גם לענין שבת ויו"ט עצמו באופן דהושרש ונקלט בתוך השבת ויו"ט עצמו, דאי היה יכול לעוקרו בין זריעה לקליטה דעובר שוב ואי התרו בו לוקה שנים, וה"ה בכלאים הדין כן, עיי"ש.

¹⁸ דלכא' קשה שהרי איכא פס"ר בזריעה ראשונה עוד לפני ההשרשה, והוכיח מדבריהם דבלי השרשה ליכא שום איסור בשביעית כלל, כיון דכל האיסור הוא רק מצד שביתת הארץ, אלא דעיי"ש בהמשך דבריו [ס"ק ד'] דדחה ראייה זו מלפת דאין זה זריעה כלל.

¹⁹ ובשו"ת הר צבי [זרעים ח"ב עמוד צ"ב] דן בביאור דברי התוס' בשבת [נ']. האם מוכרח שם דבעי קליטה להיות חייב בשביעית, והיינו כחידושו של האגלי טל הנ"ל, עיי"ש בזה. ובמק"א יצאנו לדון בענין זרוע ומחפה בשביעית, וביארנו עפ"י יסוד זה את שיטת הרמב"ם ושיטת רש"י בדין מחפה בשביעית, דמצד א' יתכן דבכל התורה מחפה חשיבא כאב ומאידך מצד שביתת הארץ ליכא מלאכה כלל, ופסטר, ומאידך, יתכן דבכה"ת כולה הוי תולדה מצד הגברא, אכן מצד שביתת הארץ הוי כמו האב.

ומזה מוכרח דאף דהמנ"ח חידש דקליטה עצמה היא זריעה, אכן מבואר מדבריו דתרי נידונים שונים נאמרו בדין קליטה, דין א' לגבי שביעית, ודין א' לגבי כל התורה, ונבאר את הדברים.

דהנה, הנידון הראשונה לגבי שביעית עצמה, התם הנידון הוא דמי שזרע בהיתר לפני שביעית, הרי דיש לדון הכא עכ"פ כלפי הארץ, דיתכן דכלפי הארץ איכא זריעה נוספת, ויהיה בזה נפ"מ לגבי העשה, דלא שייך כאן לאו כיון דהכל נעשה לפני שביעית, אולם איכא בזה נידון נוסף במי שזרע בשביעית עצמה, וכן בכלאים ושבת שהזריעה עצמה אסורה, התם נתחדש דבכל זריעה איכא תרי מעשים, א] גוף הזריעה להניחה בקרקע, ב] מה שבתוך מעשיו מונח גם קליטה של אה"כ. אלא דאכתי קשה, דאין שייך להתרות בו שוב, הרי לא עשה מעשה נוספת, ועל זה חידש המנ"ח, דאפשר לדמות דין זה ללובש כלאים דלוקה שוב בהתראה נוספת בזה שאינו פושטו, ודו"ק.

דן בחידושו של המנ"ח דמדמה לובש כלאים דאיכא מעשה בזה שאינו פושטו למי שלא עוקר זרע לפני קליטה, ומבאר דלפי חידושו של האבי עזרי [בגדר שביעת הארץ] יתכן לחייבו עכ"פ בשביעית.

אולם, בעיקר סברת המנ"ח דמדמה ללובש כלאים דלוקה שוב, בחידושו זה מסתפק המנ"ח עצמו וכתב "מ"מ אפשר לחלק בזה אם תעיין בשכלך, ומ"מ צ"ע דאפשר דאין הכי נמי דחייב".

איברא דמסברא נראה דאינו דומה, דאף דהאיסור עצמו ממשך בקליטה, אכן אין זה מעשיו כמו בבגד שאינו פושטו מגופו, וכעין חילוק זה מבואר בישועות מלכו לענין מדליק גדיש ולענין מקיים כלאים, ועיין בזה בהערה²⁰ שהבאנו דבריו, וה"ה הכא בנד"ד דלא שייך לדון דהמעשה עצמה ממשכה.

איברא, דעפ"י מה שחידש האבי עזרי דלענין שביעית גם גורם דזריעה בכלל זריעה היא, א"כ אכתי יש נפ"מ בחידושו זה של המנ"ח, דזה מבואר בדבריו דבכל בזריעה איכא תרתי, א] מעשה בידיים של זריעה בזריעה עצמה, ב] מעשה זריעה של קליטה, וזה נעשה במה שהוא לא עוקר את הקליטה, [כמי שאינו פשוט בגד של כלאים], ומעתה נראה, דאף אי ליכא מעשה זריעה במה שהוא לא עוקר את הקליטה, אכן זה אכתי פשוט דאיכא עכ"פ תרתי, א] מעשה בידיים של זריעה בזריעה עצמה, ב] גורם דזריעה של קליטה במה שהוא לא עוקר את הקליטה, וממילא דבכל זרע בשביעית באמת עובר שנים, על המעשה זריעה ועל הגורם של קליטה, ודו"ק.

ועפ"י ביארנו דגם בזריעה לפני שביעית שנקלט בשביעית י"ל כן, דסו"ס הרי הוא גורם בשביעית עצמה שיהיה קליטה של שביעית, ואין לדחות, דכמו דהזריעה עצמה היתה בהיתר לפני שביעית, א"כ ה"ה דגם הגורם היה בהיתר דהכל מתוך מעשה א', דפשוט דאינו כן, דשאני הגורם בקליטה שהגורם ממשך בשביעית עצמה, ודו"ק.

אולם כל זה לדברינו, אכן המנ"ח עצמו בדין זה רק מחייבו בעשה, ולא בלאו, ולשיטתו אזיל, דלדידיה ליכא חיוב של גרמא בלאו, רק דחשיב כעושה בידיים בזה שאינו עוקר את המעשה הראשונה, דדנים אותו כעושה וחוזר ועושה במעשה הראשונה, וכל זה הוא רק אי המעשה הראשונה היתה באיסור, ודו"ק, ולכן בערב שביעית דמעשה הראשונה היתה בהיתר שוב ליכא לחייבו בזה.

מסכתא שביעית פרק ג

ציונים והערות למשניות הבאות יבואו בחוברת הבאה

משנה א

[א] מאימתי מוציאין זבלים לאשפות משיפסקו עובדי עבודה דברי רבי מאיר רבי יהודה אומר משייבש המתוק רבי יוסי אומר משיקשור:

רע"ב משנה א

מאימתי מוציאין זבלים לאשפות - דרך עובדי אדמה לכנוס הזבל למקום אחד בשדה ועושה שם אשפה גדולה עד שהוא מפזרו בשדה לזבלה:

משיפסקו עובדי עבירה - לעבוד את הארץ בשנה השביעית, וקודם שיפסקו עובדי עבירה אסור שלא יאמרו מעוברי עבירה הוא ולזבל שדהו הוא מוציא. ויש ספרים שכתוב בהם עובדי עבודה והיא היא:

משיבש המתוק - משיהיה יבש הזבל שנותן מתיקה לפירות:

משיקשור - כשמתחיל להתיבש מתעבה ונעשה קשרים, וקרובים דבריהם להיות שוים. ובירושלמי מפרש משיבש המתוק סדקין שבבקעה כשהמטר יורד מתמלאים מים ואינם מתיבשים אלא לאחר זמן, ונקראים מתוק על שם מתקו לו רגבי נחל (איוב כא):

²⁰ דהנה, מצאנו מהלך מחודש מהגאון מקוטנא [ישועות מלכו, כלאים א' - ג'] בגדר האיסור מקיים כלאים לרבנן דר"ע בשיטת הרמב"ם דאסור מה"ת. דביאר עפ"י מה שמצאנו בירושלמי במדליק גדיש של חבירו בשבת דחייב מיתה על השיבולת הראשונה וקלב"מ, ולא אמרינן דיתחייב ממון על השאר, דעל כל שיבולת ושיבולת איכא חיוב מיתה, ולכא"ו היה אפשר לדמותו ללובש כלאים דלובשו פעם א' ולוקה על כל לבישה ולבישה, וה"ה כאן.

אמנם אינו כן, דבלבישה הרי הגברא בגופו קעבדי מעשה להמשיך את הלבישה הראשונה בזה שאינו פושטו ולכן יש מלקות נפרדות על כל התראה והתראה, אבל בגדיש הרי הדליק רק פעם א' והכל ממשך מעצמו בלי שייכות לגברא, ולא שייך חיוב מיתה חדש בכל התראה, ואעפ"י"כ אמרינן בירושלמי שיש המשך למיתה בכל שיבולת ושיבולת.

והגדר בזה הוא, דהדלקה הראשונה של חילול שבת הולך ומחמיר וניתוסף בו יותר ויותר איסור, שיותר ויותר מלאכת שבת טמון בו בשריפה של כל שיבולת ושיבולת, וכמו"כ במחמץ עיסה בפסח, אף דאין כאן מעשה נוסף, אבל האיסור ניתוסף בו עוד ועוד.

וסברא זו היא האיסור במקיים כלאים, דמי שזרע כלאים, כל מה שגדל עוד ועוד, הרי ממשך וניתוסף יותר ויותר איסור בזריעה הראשונה, ומה"ת הוא מהחייב לעוקרו כדי שלא יתוסף עוד איסור בזריעתו הראשונה, וגם בישראל אחר שזרעו, הרי מצווה להפרישו, וזה מחייבו לעוקרו, ואם מקיימו עובר בזה באיסור.

ולפי"ז בשדה עכו"ם, או בעלו הכלאים מאלהין, הרי ליכא איסור בזריעה ראשונה, והכא יודה הרמב"ם שאין איסור מקיים מה"ת, וזוהי סוגיא דע"ז דאיירי בשדה עכו"ם, ומה"ט נמי כ' הרמב"ם [בפ"ב דכלאים ה"ז] דהאיסור מקיים הוא מפני החשד, שהרי שם מיירי שלא זרעם בכוננה, ולא חייב בזריעה ראשונה, עכתו"ד הגאון מקוטנא זצ"ל, ועיין בורעא קיימא כלאים [קונטרס י"א פרק ו'] מה שהערנו בכל דבריו.

עכ"פ לפי"ז ה"ה דלדבריו ליכא מלקות נוספות בזה שהוא לא עוקר ונותן לזרע לעשות קליטה בשביעית ובשבת ובכלאים, דפשוט דלא עדיף מקיום כלאים, ודו"ק.

משנה ב

[ב] עד כמה מזבלין עד שלש שלש אשפות לבית סאה של עשר עשר משפלות של לתך לתך מוסיפין על המשפלות ואין מוסיפין על האשפות רבי שמעון אומר אף על האשפות:

רע"ב משנה ב

משפלות - קופות שמוציאין בהם זבלים שכל משפל מחזיק לתך שהוא משאוי של חמור, והלתך חצי כור ט"ו סאין: מוסיפין על המשפלות - נותן באשפה אחת משפלות כמו שהוא רוצה: ואין מוסיפין על האשפות - לעשות יותר משלש אשפות בבית סאה שלא יראה כמזבל את השדה: רבי שמעון אומר אף על האשפות - מוסיפין, כיון שיש צבור גדול במקום אחד לא מיחזי כמזבל. ואין הלכה כר' שמעון:

משנה ג

[ג] עושה אדם את שדהו שלש שלש אשפות לבית סאה יתר מכאן מחציב דברי רבי שמעון וחכמים אוסרין עד שיעמיק שלשה או עד שיגביה שלשה עושה אדם את זבלו אוצר רבי מאיר אוסר עד שיעמיק שלשה או עד שיגביה שלשה היה לו דבר מועט מוסיף עליו והולך רבי אלעזר בן עזריה אוסר עד שיעמיק שלשה או עד שיגביה שלשה או עד שיתן על הסלע:

רע"ב משנה ג

יתר מכאן - מג' [אשפות] מותר. והיינו דרבי שמעון דרישא, והשתא אתא לאשמעינן דשרי ר' שמעון אפילו אין י' משפלות ובלבד שלא יהיה בה פחות משלש, דאף על פי שיש מעט זבל באשפה וסד"א דמודה רבי שמעון דאם מוסיף האשפות נראה כמזבל, קמ"ל דלא מיחזי כמזבל הואיל ואינו מפזרו: עד שיעמיק שלשה - שיעמיק מקום האשפה או יגביה משאר הקרקע ג' טפחים, שיהיה ניכר דלכנוס הזבל למקום א' הוא עושה ולא לזבל את השדה: עושה אדם את זבלו אוצר - אותם ג' אשפות של שלשים משפלות יכול לעשות אותם אשפה אחת ולהוסיף עליהם כמו שירצה, דלא תימא כי היכי דאסור יותר מג' אשפות לבית סאה הכי נמי אסור יותר משיעור ג' אשפות במקום א': ר"מ אוסר - בירושלמי מוכח דביותר מכשיעור בלבד אסר ר"מ. אבל בכשיעור, השתא בג' מקומות מותר במקום א' לא כ"ש. ואין הלכה כר"מ: היה לו דבר מועט - שאין לו להוציא בפעם א' כשיעור המפורש לעיל מוציא אותו מעט ומוסיף עליו והולך: ר"א בן עזריה אוסר - שמא לא יהיה לו זבל יותר ונראה כמזבל שדהו עד שיוציא עשר משפלות כאחת או עד שיעמיק ג' או יגביה ג' - שכיון שאותו מקום משונה משאר השדה לא מיחזי כמזבל וכן אם נתנו על הסלע שאינו ראוי לזריעה:

משנה ד

[ד] המדייר את שדהו עושה סהר לבית סאתים עוקר שלש רוחות ומניח את האמצעית נמצא מדייר בית ארבעה סאין רשב"ג אומר בית שמנת סאין היתה כל שדהו בית ארבעת סאין משייר ממנה מקצת מפני מראית העין ומוציא מן הסהר ונותן לתוך שדהו כדרך המזבלין:

רע"ב משנה ד

המדייר שדהו - לשון דיר של בהמות, שאין לו מקום פנוי להעמיד בהמותיו אלא שם ואינו מתכוין לזבל שדהו בענין זה ודעתו להכניס הזבל לאשפות אח"כ: סהר - כמו סחר, היקף של מחיצה סביב הצאן: עוקר ג' רוחות - כשנתמלאת הסחר זבל עוקר מן הסחר שלש רוחות וזוקפן לצד [אחר] של אמצעית ומדייר שם כמו כן בית סאתים, ועושה אשפות בתוך שדהו ג' אשפות לבית סאה כדאמרן: נמצא מדייר בית ארבעת סאים - סאתים מצד זה של מחיצה אמצעית וסאתים מצד [אחר]. ואשמעינן מתניתין דשרי לדיר בית ד' סאין קודם שיעשה ממנה אשפות, אבל טפי לא שלא יאמרו לדיר שדהו מתכוין: מפני מראית העין - שלא יאה נראה כמתכוין לזבל שדהו אם עושה את כולה סחר: כדרך המזבלין - ג' אשפות לכל בית סאה. ואין הלכה כרשב"ג:

ציונים והערות משנה ד

הקדמה.

מדייר – היינו העמדת הצאן בשדה באופן שהם מזבלים את השדה ממילא, ומותר לעשות כן בהגבלות המסויימות במשנה, ובסיפא של המשנה סיימו - "ומוציא מן הסהר ונותן לתוך שדהו כדרך המזבלין" – והיינו שהוא מעמיד אשפות מהזבל הזה שנמצא בשדה על ידי הצאן, ונחלקו הראשונים אי הסיפא הוא תנאי בהיתר של הרישא או לא - וכדיבואר.

שיטת הר"ש והראב"ד בביאור המשנה – דאיירי בהעמדת הצאן מרעתו שלא ככוונת זיבול, ובסוף מוציא לאשפתות והסיפא הוא תנאי בהיתר של הרישא.
עיין ר"ש שהביא שהקשו בירושלמי מהמשנה להלן "תנינן שדה שנתקוצה תורע במוצאי שביעית נטייה או נדירה לא תורע למוצאי שביעית", והיינו שמבואר שיש איסור ב"נדירה", "ומשני א"ר יונה כיני מתני' הרוצה להעמיד צאן בתוך שדהו".

ופירש הר"ש "כלומר הא דנקט לישנא דמדייר לא שיעשה להניח כן השדה מזובלת דלא נקט מדייר אלא בלשון 'העמדה בעלמא', שלאחר כך מאסף כל הזבל ועושה ממנו שלש אשפתות לבית סאה כשיעור של מעלה" – והיינו שאם עשאה כן כדי לזבל ודאי אסור וזוהו איירי להלן והכא עשה כן להעמיד את הצאן בשדה ותו לא, והרי אח"כ הוא אוסף את כל הזבל כדרך שאוספין באשפתות.

וז"ל הראב"ד [פ"ב ה"ד] "פירוש לא לזבל אלא להעמיד שם צאנו לחלוב ולגזוז עושה מחיצות לסהר וכו' וכשיתמלא זבל מוציאו לשדה כדרך המזבלין פירוש כמו שפירשתי למעלה".

הרי שהראב"ד והר"ש פירשו את הרישא והסיפא כמשלימים אז"ז – והיינו שמה שכתוב בסיפא של המשנה "ומוציא מן הסהר ונותן לתוך שדהו כדרך המזבלין", היינו השלמה ותנאי להיתר ברישא דכל ההיתר ברישא הוא באופן שאין כאן כוונת זיבול, והיינו דכוונתו מתחילה להעמיד את הזבל באשפתות.

וכן מבואר בחזו"א [סימן י"ט ס"ק י"ג] שכתב שיעקר החידוש במשנה שלא הטריחו להניח עצים ואבנים מתחת לבהמות שלו כדי שלא יזבלו את האדמה שמתחתיהם, ומותר להניחם שם באופן שהזיבול יקרה מעצמו, אלא שהוסף החזו"א דמותר לדייר אעפ"י דניחא ליה בזיבול זה דנהנה גם בקרקע ע"י הדייר, וטעם ההיתר כיון דעיקרו להעמדת הצאן מותר שאין העמדת הצאן עבודה ממש, אבל פשוט שלהעמיד לשם זיבול ממש דאסור.

תוספת ביאור – דמצד מראית העין אתיני עלה.

ויש להוסיף כאן ביאור – הרי איירי בלי כוונה ובלוי כוונה חשיב כפס"ד ולכמה ראשונים מותר בשביעית – וכנתבאר בארוכה בהקדמה לפרק זה, וזה ההיתר בעמדת אשפתות דלמה ליכא זיבול תחת האשפה, וע"כ דפס"ק מותר וסגי לן במה שלא נתכוין לזיבול, וא"כ למה צריכים להוציא אח"כ לאשפתות, הא מותר לזבל ע"י בהמות ככה"ג שלא נתכוין.

וצ"ל דאה"נ אבל חיישינן למראית העין, שיאמרו שהוא מזבל – והיינו שיאמרו שכוונתו בהעמדת הבהמות לשם זיבול ויאמרו דמתחילה לא העמידם כאן לצורך עצמן, הלכך מעמיד באשפתות והכא לא חיישינן שיאמרו שכוונתו לזיבול שאין זו דרך זיבול – ופשוט.

שיטת הרמב"ם שלא מיירי שבסוף הוא מוציא לאשפתות והסיפא הוא דין בפני עצמו ואינו תנאי בהיתר של הרישא, ומיירי ככוונת זיבול וגם זה התיור.

כל זה לדרכו של הר"ש והראב"ד – אולם הרמב"ם [פ"ב ה"ד] החליף את הסדר של המשנה – שהקדים את הסיפא ושוב הביא את הרישא, וז"ל:

"מותר לאדם להוציא זבל מן הסהר של צאן ונותן לתוך שדהו כדרך כל מניסי זבל" והיינו סיפא של המשנה, וממשיך הרמב"ם, "והעושה דיי בתוך שדהו בשביעית לא יעשהו יתר על בית סאתים ויכניס הצאן לתוכו, וכשיזבלו את כל הדייר מניח דופן אחד מדפני הדייר ועושה דיר אחר בצדו נמצא מזבל בתוך שדהו בית ארבעת סאין" והראב"ד כבר תמה עליו למה החליף את הסדר.

ועיין בתוס' יו"ט ובמהר"ם קורקוס ובפאת השולחן [סימן כ"א ס"ק ז'] שלמדו שהרמב"ם באמת למד שהרישא והסיפא שני דינים ניהו ולא שייכי זל"ז – והיינו שבסיפא באו להתיר הוצאת זבלים מהדייר [סהר] לשדה באופן של אשפתות כמו שהתירו במשניות הקודמות במוצאי מרשה"ר לשדה, וזה דין בפני עצמו שהוא המשך של הדינים במשניות הקודמות.

ומזה מוכרח שההיתר לדייר לא שייך להוצאת זבלים לאשפתות, וא"כ אדרבא, יהיה היתר לדייר באופן זה גם בלי לעשותו לאשפתות, והסיפא כבר אינו תנאי בהיתר של הרישא, וע"כ דמיירי במעמיד את הצאן ככוונת זיבול, ושוב צריכים להבין דמה החילוק בין הנך ב' משניות ולמה מותר לדייר הכא והתם אסור.

ופירוש שלשיטת הרמב"ם אף שבשתי המשניות מיירי ככוונת זיבול, ולא מיירי כשיוציא אח"כ לאשפתות, אלא דהכא עשה כן ע"י הבהמה והתם עשה כן בידיים ולכן התם אסור והכא מותר.

וכן מפורש ברמב"ם בפירוש המשנה – "מדייר את שדהו, עושה בה דיר 'כדי לזבל שדהו'. וסהר, הוא המקום שהצאן נקבצין בו. אמר ש'הרוצה לזבל שדהו' בשנה שביעית מקיף מקום שיעור בית סאתים ומכניס בו את הצאן והרי הם מטילין בו זבלם וכו'".

הרי דאיירי בהדי' בעושה כן 'כדי לזבל שדהו' ומיירי ש'רוצה לזבל שדהו' – דברים מפורשים.

והמהר"ם קורקוס הוסיף שהרמב"ם והר"ש נחלקו לשיטתייהו במשנה להלן ד'נדירה" אי מיירי במזבל בידיים או במזבל על ידי בהמות, ועיין במשנה ראשונה מה שהוסיף לבאר שהפשוט כהרמב"ם.

ב' תמיהות על הרמב"ם.

ובספר דבר השמיטה [סוד"ה ויראה] תמה על הרמב"ם בתרתי דמבואר בירושלמי בשבת דמדיירי ומזבל ב' מלאכות בשבת ניהו וחייבים עליהם, ומוכרח דמזבל ומדייר תרתי ניהו, ולפי הרמב"ם מדייר שאסור בשביעית היינו דווקא במזבל בידיים, וע"י בהמתו מותר ולמה בשבת אסור מה"ת ובשביעית מותר לכתחילה [וכן תמה בזה בכחבי מעדני ארץ כאן], עוד הקשה דאי מותר לזבל על ידי בהמתו א"כ למה הוצרכו לסהר בית סאתים, וצ"ע.

בעיקר ההיתר של "עוקר שלש רוחות ומניח את האמצעית".

כתב החזו"א [שם] בעיקר ההיתר של "עוקר שלש רוחות ומניח את האמצעית", דכל זה כשהוא מעביר את הבהמות למקום השני לטובת הבהמות אבל פשיטא שאם מכוין לדייר דפשיטא דאסור.

במה שיש לדון מצד שביית הארץ.

במה שיש לתמוה דלמה ליכא חסרון של שביית הארץ במדייר, ויש מקום לחדש שאין דין שביית הארץ בתולדות דרבנן.

בספר 'אשר לשלמה' תמה בעיקר היתירא זו של מדייר – שהוא מעמיד שם את הצאן לזבל – בלי כוונת זיבול, והיינו גם לחולקים על הרמב"ם, דסו"ס להנך שאוסרים מלאכה על ידי עכו"ם מדין שביית הארץ דלמה מותר, דאי מצווה להפריש עכו"ם דעושה מעצמו כש"כ דמצווה להפריש את הצאן שעושים מחמתו, ועוד הקשה דאף אי עכו"ם שעושה מעצמו מותר, אבל באומר לעכו"ם לעשות הרי ודאי דאסור ומה שמעמיד את הבהמות ודאי דגרע טפי מאמר לעכו"ם.

ומכאן זה רצה לחדש שיש לומר שכל הדין שביית הארץ, אינו אלא במלאכות דאורייתא, והכא מדייר הוא תולדה ואין בו אלא איסור מלאכה בגברא וליכא בזה מצד שביית הארץ.

ובאמת דעיקר קושי' זו קשה בכל פס"ד שהתירו בשביעית – והיינו דמלבד גוף המדייר עצמו – הרי יש היתר של העמדת אשפתות, וגם הכא קשה דסו"ס איכא זיבול במקום האשפה, ותיירצו שפס"ד מותר בשביעית.

אולם סו"ס קשה, שהרי איכא הכא איסור מצד שביית הארץ, ומה לי מה שהוא לא עבר עלהמעשה בידיים דחשיבא ליה כדבר שאינו מתכוין ולא אכפת לן בפס"ד, הא סו"ס הארץ לא שובתת, וצ"ל כנ"ל.

דן בקושי' הנ"ל מצד שביית הארץ לפי הגדרים השונים בזה.

אולם עיקר קושי' זו תלויה במה שנתבאר לעיל [מילואים פרק שני משנה ו'] בפלוגתת האחרונים בגדר האיסור של שביית הארץ והבאנו בזה ג' דרכים.

[א] המניח והרבה אחרונים נקטו דנטיעה בערב שביעית וקליטה בשביעית – אף דאין כאן מלאכת האדם כלל אכן אכתי אסור מצד שביית הארץ שהארץ לא מושבתת במה שנעשה בה מלאכה בשביעית אף בלי מעשה האדם, ובככה"ג איכא איסור עשה מצד שביית הארץ אבל ליכא לאו דהלאו אינו אלא במעשה האדם.

[ב] החזו"א [סי' י"ז ס"ק כ"ה] חולק דלא שייך לדון בקליטה בשביעית מצד שביית הקרקע עצמה, שהרי פשיטא דפעולת הקרקע שהוא בלי מעשה ודאי דגרע מתולדות, ותולדות מותרות, והיינו דאם מותר להשקות כש"כ דהצמחה ע"י הקרקע עצמה אינה כלום, וז"ל, "מיהו קשה למ"ד תולדות דאורייתא למה אינו עוקר האילנות והספיחין", והיינו דלדידיה כל צמיחה וגידול לא גרע משאר התולדות של האדם העובד בה, ומכאן הוכיח החזו"א, וז"ל, "וע"כ שאין שביית הארץ כשביית בהמתו אלא שתהא שובתת ממלאכת האדם בה, אבל לנטוע קודם שביעית שתקלוט מותר מה"ת" – והיינו דלא התחדש כלום באיסור שביית הארץ.

ג] דרכו של האבי עזרי דאף השביתה בארץ עצמה אסורה כמו בהמתו, אכן כל התורה שביתה אינה אלא מעבודת האדם בה, ולא מעבודת הארץ עצמה, והיינו דחלוקין שביתה הארץ משביתה בהמתו, וליכא שום איסור שביתה מצד הארץ עצמה [גם ביחס לעבודת האדם בה], דחלוק לגמרי מבהמה, אלא דברין שביתה הארץ נאמר דילפינן ממה דהתורה רוצה שביתה בארץ דע"כ דגדרי איסורי שביעית הם עפ"י הגדרים של שביתה הארץ. והיינו דכל השביתה היא אך ורק על האדם עצמו, רק דהגדר באיסור על האדם התרחב, דלא רק שמוזהר לא לעבוד עבודה בידים, אלא להדין בזה הוא שגם ע"י אחר לא יעשה עבודה גם שלא בתורת שליחות, אלא דמאחר שהוא הבעלים של השדה ותל"י בדידיה ועובדים לפי דעתו ורצונו, ממילא הוא גם עובר על "שךך לא תזרע" ולא רק על העשה, דגם הלאו של "שךך לא תזרע" מוגדר לפי העשה, אלא דבזרוע ע"י עכו"ם ליכא מלקות כיון שהוא לאו שאין בו מעשה. ובקצרה - קרא ד'ושבתה הארץ' גילתה דשביעית אינה כמו שבת, אלא דהכא אף בלא נעשה בידים אלא ע"פ דעתו ורצונו, גם בלי שליחות ע"י עכו"ם עובר ומה"ט א"ש

ומעתה - לפי החזו"א לא קשה מידי ופשוט, ולפי המנ"ח תמוה טובא - אולם לפי דרכו של האבי עזרי יש לדון ולומר דכל זה בעכו"ם שעובר על פיו - מרצונו ומדעתו, שכל זה נכלל בכלל מעשיו, אבל במעמיד בהמותיו בלי כוונת זיכור - הכא לא נכלל מעשיו שמעשיו הם להעמיד את הבהמה לענינים אחרים ומה שיש ממעשיו תוצאה שו"ס הארץ עוברת - הא אין זה אלא מעצמה ואין זה כלום - ודו"ק.

הוספת דברים - דעיקר היתירא דפס"ר בשביעית הוא מחמת הגדר של שביתה הארץ - דהיינו לא לסתור את ה"כי לי הארץ".

ונסיף בזה ביאור - דיעויין להלן [מילואים סוף פירקין] ושם ביארנו עיקר היסוד דליכא חיובא דפס"ר בשביעית - דתמוה דמאי שנא מכל התורה שהאדם חייב על מעשיו גם בדברי שאינו מתכוין היכא דאיכא פס"ר, והיינו דמלבד מה שקשה דבכל פס"ר צריכים לאסור מצד שביתה הארץ שהארץ עוברת וכו"ל, הא גם עיקר הדבר תמוה דלמה פוטרים את הגברא על הפס"ר שיש במעשיו - הרי כבר נתבאר דעיקר הקושי' על מדיר קשה נמי בכל פס"ר בשביעית דסו"ס הארץ לא שובתת. ויישבנו [שם] את הדברים עפ"י ב' יסודות, א] דרכו של האבי עזרי שהלאו של הגברא נמדד ומוגדר עפ"י גדרי העשה של שביתה הארץ, וכו"ל, ב] היסוד של איסור שביתה הארץ הוא לא לסתור את המציאות של "כי לי הארץ" בזה שהוא מראה שהוא בעלים בעשיית מלאכה כדרך בעלים - עיי"ש שהארכנו להוכיח את הדברים. ונמצא שגם הלאו של מלאכות וגם העשה של שביתה הארץ [שמוגדרים כהגדרה אחת כהדרי - וכו"ל], בשניהם יש יסוד שתחילת האיסור הוא בזה שהוא מראה שהוא בעלים ובזה הוא סותר את המציאות של "כי לי הארץ".

וכל זה הוא דווקא כשהוא עשה בכוונה, אבל כשהוא עשה שלא בכוונה שוב אין כאן ביטוי של הוראת בעלות בארץ, וממילא שאין כאן סתירה למציאות של "כי לי הארץ", וממילא דה"ה דבפס"ר מותר - למדנו יסוד שכל שלא בכוונה חסר בעיקר האיסור של שביעית.

וממילא פשוט - שכמו שלא קשה על עיקר הדין פס"ר למה ליכא עשה של שביתה הארץ ולמה ליכא לאו של מלאכת שביעית, דכל שאין כאן כוונה אין כאן סתירה למציאות של "כי לי הארץ", כמו כן לא קשה במדיר שלא בכוונה, דמה שהוא מעמיד בהמותיו בלי כוונת זיכור ליכא סתירה למציאות של "כי לי הארץ", ולכן מותר גם מצד הלאו וגם מצד העשה.

וע"ע בהערה ²¹ במה שיש לדון עפ"י הנ"ל לגבי מלאכת שביעית על ידי גרמא.

הקדמה למשניות הבאות עד סוף משנה ט'

הקדמה - ה' אופנים של חילוקי דינים בנטילת אבנים.

המשניות הבאות מתעסקות בנטילת אבנים משדהו לצורך האבנים - לבנייה וכדומה, אכן יש מראית העין שנראה כמתקן שדהו, ויש תנאים מסויימים מתי כבר לא נראה כמתקן שדהו, ויש בזה ה' חילוקי דינים בנטילת אבנים והכל משתנה כפי המצב שבו נמצאים האבנים, והדין משתנה ככל מצב - עייין בזה בתפארת ישראל [ס"ק ג' וס"ק ל"ח].

א] נטילת אבנים שנמצאים במחצב שהמחצב מחובר ממעשה בראשית ושם יש שיעור במחצב כמה אבנים ראוי ליטול ממנו - [משנה ה', ב] נטילת אבנים שנמצאים בתוך גדר שהגדר היה תלוש ושוב חיברו, וגם הכא יש שיעור בגובה הגדר ובכמות וסוג האבנים - [משנה ו', ג] אכן תלוש שנתחבר לאדמה ממילא - ובלשון המשנה הם נקראים אבנים שזעזעתן המחרישה או שהיו מכוסות ונתגלו - [משנה ז', ד] אבנים שהם מטולטלין לגמרי שנוטל עליונות ומניח תחתונות - המסקל שדהו - [המשך משנה ז', ה] אבני כתף - והיינו אבנים כבדות שנושאין בכתף [משנה ט'].
בתוך דברי התפא"ר מתבאר שהתנא איל בזה מן הכבוד אל הקל, מהיותר מחובר לפחות מחובר, דבמחצב השיעור של גודל האבנים הוא שצריך ג' מורביות, ובגדר י' טפחים של י' אבנים שיש בהן משוי ב' ב', ובאבנים שזעזעתן מחרישה די שתיים, ובמסקל הוא הקל שדי במניח את התחתונות או אבני כתף שהן קטנים מאבנים שיש בהן משוי ב' ב', וכתב שהטעם בכל זה הוא שכל שמחובר יותר חמור יותר.

ולכן מחצב חמיר טובא כיון שמחובר מששת ימי בראשית, וגדר קל הימנו כיון שהיה תלוש וחיברו בבנין, ואבנים שזעזעתן מחרישה קיל יותר דהוי אבן תלוש שנתחבר מאיליו, ומסקל היינו אבן מטולטל לגמרי.
סיכום השיטות בנטילת אבנים גדולות ואבנים קטנות.

והנה - כשמקפיד ליטול דווקא גדולות אז יותר ניכר שהוא עושה כן לבנייה וכדומה ולא לצורך השדה, ולכן יש לדון בכל מקרה ומקרה האם רק התירו גדולות או גם קטנות [באופן שנתמלאו כל התנאים של כל אופן ואופן], ויבואר דנחלקו בזה. ועייין בזה בביאור ההלכה [פ"ב ה"ז] שהביא אתה חילוקי דינים בזה בקצרה:

א] בדין מחצב נוטל כולם, גם קטנים, ב] בדין גדר נחלקו הרמב"ם והר"ש דלפי הרמב"ם נוטל דווקא את הגדולים ולפי הר"ש נוטל את כולם, ג] גם באבנים שזעזעתן המחרישה נחלקו הרמב"ם והר"ש דלפי הרמב"ם נוטל דווקא את הגדולים ולפי הר"ש נוטל את כולם, ד] מסקל שדהו באבנים מטולטלות - לכו"ע רק נוטל עליונות, ה] אבני כתף - רק מתירים את עצמם, ולא מהני לקטנים וגרע מגדר דמהני לקטנים כיון שהגדולים אינם קבועים.

משנה ה

[ה] לא יפתח אדם מחצב בתחלה לתוך שדהו עד שיהיו בו שלש מורביות שהם שלש על שלש על רום שלש שיעורן עשרים ושבעה אבנים:

רע"ב משנה ה

²¹ עפ"י זה יש לדון במה שמבואר בספר הר צבי [ח"ב עמוד קל"א, ע"ה - ע"ו, פ] שרצה לדון לאסור מלאכת שביעית ע"י גרמא מצד העשה דשביתה הארץ, דסו"ס איכא בזה פגיעה בשביתה הארץ, ולא מצד הלאו דקאי על הגברא, אכן הביא שם [עמוד פ] מהגר"י פורת [אב"ר בקליבלאנד] דהשיג עליו דה"ה דעובר בלאו גם ע"י גרמא, דהלאו מתפרש ע"י העשה, והיינו דנחלקו בהנך תרי דרכים הנ"ל [מנ"ח ואבי עזרי].

אלא דנתבאר לעיל - כל זה דווקא בכוונה אבל בלי כוונה ליכא לחיוב כלל לדרכו של האבי עזרי, לא מצד העשה ולא מצד הלאו, אבל לדרכו של המנ"ח הוי לחומרא בכה"ג, והיינו דגם בלי כוונה איכא לחיוב עכ"פ מצד העשה.

אולם נראה דגם החזו"א חילוק בזה על ההר צבי ולאידך גיסא לקולא, דנראה לפי החזו"א דכל השביתה היא אך ורק ממלאכת האדם בארץ, א"כ כיון שגרמא לא מיקרי מלאכת האדם שוב לא חייבים בה גם מצד העשה, [ורק בעבודת עכו"ם שהוא מלאכת האדם מיקרי שיש כאן חסרון שביתה עכ"פ כלפי העשה].

מחצב - מקום בתוך שדהו שחוצבין ממנו אבנים לבנין. אם היה מכוסה עפר ולא היה נראה אין פותחין אותו בתחלה בשביעית, שהרואה אומר לתקן שדהו הוא עושה כדי לזרוע בתוכו ולא להוציא האבנים לבנין: עד שיהא בו שלש מורביות - שיהיו נגלים ונראים מאותו מחצב קודם שביעית שלש שורות של אבנים, שכל שורה מהם שלש אמות אורך ושלש אמות רוחב ברום שלש אמות, שנמצאו שם ט' אבנים שכל אבן הוא אמה על אמה ברום ג', וכן בכל שורה ושורה הרי כ"ז אבנים לשלש שורות, ובהכי ניכר שלצורך אבנים לבנין הוא מוציאם ולא לתקן שדהו:

ציונים והערות משנה ה

פירוש הר"ש הרמב"ם בדין של המשנה.

נחלקו הראשונים בביאור המשנה, ועיין במהר"י קורקוס [פרק ב' הלכה ו'] שביאר בארוכה הנך ב' פירושים שנחלקו בפשט המשנה ונחלקו לדינא. ז"ל הר"ש - "מחצב - צור שחוצבין ממנו אבנים לבנין קרוי מחצב מלשון ואבני מחצב ופעמים שהצור מכוסה בארץ ואין ניכר על פני השדה עד שחופרין ומגלין אותו וזהו לשון פתיחה".

למדנו מהר"ש דאיירי בתחילת פתיחת המחצב - לגלות את הצור שהיה מכוסה באדמה.

וביאר הר"ש שיש שיעור כמה יהיה מגולה לפני שביעית - וז"ל - "ויש שמגולה מקצתו וכשלא התחיל לפותחו מערב שביעית ובא לפותחו בתחלה בשביעית אסור לפותחו א"כ יש בו מן הפתוח ומגולה' כדי לחצוב ממנו שלש מורביות כלומר' שלש שורות של אבנים".

והיינו שהר"ש אזיל לשיטתו שכיון שמדובר במי שבא לפתוח את המחצב לראשונה, ולגלות את האבנים, הלכך השיעורים שנאמרו כאן היינו שיעורים כמה אבנים כבר פתוחים ומגולים, ואז נראה כמחצב ולא נראה כמתקן שדהו, ומותר לפתוח עוד ולגלות עוד - וכל החשש הוא על החפירה והפתיחה שיאמרו שהוא חופר לתקן שדהו.

אולם הרמב"ם [פרק ב' הלכה ו'] פירש באופן אחר - "לא יפתח אדם מחצב בתחלה לתוך שדהו בשביעית שמא יאמרו לתקן שדהו נתכוון שיסיר ממנה הסלע, ואם התחיל מקודם שביעית ופצל ממנה שבע ועשרים אבנים ברבוע ג' על ג' על רום ג' כל אבן מהן אמה על אמה ברום אמה או גדולות מזו ה"ז מותר לנקר ממנו בשביעית כל מה שירצה", והרא"ש כבר הביא כן בשם הרמב"ם.

והיינו שלפי הרמב"ם לא איירי בפתיחה אלא כפיסול של האבנים עצמם, ולשיטתו השיעור של האבנים - היינו כמה הוא כבר פצל ממנו לפני שביעית, אבל המקום כבר פתוח וכבר חצבו ממנו, ורק כשכבר חצבו ממנו שיעור כזה נקרא מחצב ומותר לחצוב ממנו עוד.

דרכו של הפתח השולחן בזה.

והנה, לפי פירושו של המהר"י קורקוס נמצא שהרמב"ם פליג על הר"ש בתרתי, א' דלדבריו איסור פתיחה במשנה - היינו איסור חציבה, וממילא כשיש כ"ז אבנים התירו לחצוב אבל מעולם לא התירו לפתוח ולגלות עוד אדמה דבזה לא איירי במשנה, אבל הר"ש חולק שהמשנה קאי על הפתיחה והגילוי של האדמה ואת זה התירו כשיש כ"ז אבנים, ב' ההיתר של כ"ז אבנים היינו כשכבר פסלן והוציאם מהמחצב ולא כמש"כ הר"ש דדי לגלותם אף שהם עדיין מחוכרים למחצב.

אולם בפאת השולחן [סי' כ"א ס"ק י"א] נראה שהרמב"ם פליג רק על דין ב' דלדבריו צריך להוציא את הכ"ז אבנים, אבל על דין א' של לא יפתח דהר"ש פ"י דקאי על גילוי העפר מע"ג האבנים, גם הרמב"ם מודה לזה, ואחרי שחצב כ"ז אבנים מותר גם לפתוח ולגלות עוד אדמה.

בדברי הרא"ש במשנה.

אולם ברא"ש היה נראה שיש לו בזה דרך אחרת שמבאר את השיעור של כ"ז אבנים בהסבר חדש - וז"ל הרא"ש, וז"ל - "דכיון שיש בו כ"כ אבנים יאמרו העולם לצורך בנין הוא מוציאן ולא לתקן שדהו, ואף על פי שאין רואין אותו בונה בנין בעיה, פעמים שאדם בונה בנין קטן בתוך ביתו וצריך לשיעור אבנים הללו", אולם אם המחצב יותר גדול מזה אז הדין שלא יחצב את כולו - ופירש הרא"ש - "שיחשדוהו שלתקן שדהו הוא כיון שאין רואין אותו בונה בנין, וגם יש בו יותר מדי לבנין קטן שאדם בונה בתוך ביתו", וכן הוא במהר"י קורקוס [שם] - וכל זה דלא כהראשונים שיותר מכ"ז אבנים עדיף.

פלוגתת הראשונים בשיעור האבנים.

נחלקו הראשונים בשיעור האבנים, הר"ש והרא"ש פירשו שיש ג' מורביות, ושיעור כל אחד ג' על ג' ברום ג', וממילא דג' מהם היינו בשיעור ג' על ג' ברום ט'. אולם הרמב"ם פירש שיש ג' מורביות, ושיעור כל אחד ג' על ג' ברום אמה, וממילא דג' מהם היינו בשיעור ג' על ג' ברום ג'.



מתמה בחידוש של התוספתא דגם במתכיון ליפות הארץ מותר לפתוח מחצב, ובדברי החזו"א בזה.

עיין בתוספתא - מובא ברי"ש - דמבואר דבפתיחת מחצב של אבנים יש היתירא גם במתכיון ליפות הארץ, וזה לשיטת ר' יהודה, ורשב"ג חולק, וצ"ע דאיך מתירים איסור דאורייתא של עבודה בשביעית ככוונה.

ובטעמא דהיתירא זו, ע' בחזו"א [סי' י"ט ס"ק ג'] דהכא לא חשיב חורש כיון דלא הוי "שם שדה עליו" והשתא הוא דעושה שדה אין זה חורש אלא בונה, ויש כאן חידוש, דאף דלענין שבת הרי זה בכלל חורש, אבל לענין שביעית הרי אין זה אלא בונה, אולם עיקר סברא זו צ"ב דמה הגדר בכל זה ועוד דמהיכי תיתי לחלק בזה בין שביעית שבת, וצ"ע ג'.

מבאר דחלוק שביעית משבת והכא העיקר הוא התוצאה מהמלאכה.

ועיין מה שנתבאר לעיל בהקדמה לפרק זה שמצאנו הרבה חילוקים בין שבת לשביעית - ויסוד הדברים בזה הוא דבכל מלאכת קרקע ואילנות איכא מעשה ואיכא תוצאה כתוספתא גידול וצמיחה, ובשבת כל האיסור מתחיל ממעשה האדם אלא שיש תנאי שיהיה גם תוצאה מהמעשה, אבל אין התוצאה עיקר האיסור, אלא דתנאי בעלמא הוא, לעומת מלאכת שביעית דהתם כל המעשה מתחיל בתוצאה מהמעשה, דרק היכא דאיכא תוצאה ממעשיו, והיינו דאיכא גידול וצמיחה בארץ מכת מעשיו, אז הוא דאיכא מלאכת שביעית, ובוזה ביארנו כמה וכמה חילוקים בין שבת לשביעית.

ויסוד לזה למה בשביעית העיקר הוא התוצאה - ודלא כשבת - היינו משום דחלוק מלאכת שביעית דתחילתה מדין שביתת הארץ והפגיעה בשביתת הארץ נמדדת בתוצאה, ונתבאר שם עוד שהמדידה הזו היא גם בלאו ולא רק בעשה, וכדבהבאנו מהאבי עזרי שגם הלאו של "שדך לא תזרע" מוגדר לפי העשה, והיינו דקרא ד"ושבתה הארץ" מגלה דשביעית אינה כמו שבת, והכא העיקר הוא בפגיעה בשביתת הארץ, ומהאי טעמא החמירו גם בלא נעשה בידים אלא ע"י עכו"ם על פי דעתו ורצונו, גם בלי שליחות, ומה"ט גופא יש להקל בשביעית בכל האופנים שחסר בשלימות בתוצאה של המלאכה.

מבאר למה בשביעית בעינין שיהיה "שם שדה".

ועפ"י יבואר נמי חילוקו של החזו"א בדין מחצב דבשביעית בעינין שיהא עליו "שם שדה", ורק בשבת מיקרי בכה"ג חורש, והביאור בזה הוא, דכיון שיש דין שביתת הארץ, וכל הלאו נמדד כפי הפגיעה בשביתת הארץ, א"כ שפיר י"ל דבעינין "שם שדה" עליו דב"שדה" נעשה ונתקיים דין מלאכת שביעית, וכיון דליכא "שם שדה" עליו, א"כ לא חילול בו תורת מלאכת שביעית, ורק בשבת דכל ענינו של התיקון ותוצאה היא רק כתנאי בעלמא, א"כ בזה שע"י מעשיו איכא לפנינו קרקע שמוכנה לזריעה, בזה אמרינן דאיכא כבר מעשה חרישה מצד האדם, ורק בשביעית דהכל מתחיל מהארץ - התם בעינין שקודם לכן תחול עליו "שם שדה", ואז אמרינן דנעשה ב"שדה" מלאכת שביעית שפוגעת בשביתתה.

ובתוספת ביאור – חרישה היינו פעולה שהתוכן שלה הוא - לעשות שדה לא חרושה לשדה חרושה, אכן ליצור שדה חרושה מכלום אינה חרישה, אלא בנייה, ואעפ"כ בשבת מיקרי חרישה, והיינו משום שסו"ס הוא הגיע להך תוצאה של 'שדה חרושה' על ידי מעשה זה, אולם תוצאה זו אינה בשלמותה, שיש ב' דרגות של תוצאה, תוצאה אחרי המעשה ותוצאה בתוך המעשה עצמו - תוצאה אחרי המעשה היינו מה שעומד לפנינו שדה חרושה וזה סגי למלאכת שבת, אבל יש תוצאה בתוך המעשה – והיינו 'המהפכה' ו'המעבר' מ'לא חרושה' ל'חרושה ובוה נמצאת השלימות של התוצאה – ואת החלק הזה צריכים בחיובא דשביעית.

ביאור היתרא דאשפתות.

ונראה דעפ"י זה יש לבאר נמי דינא דמזבל דליכא מזבל כשעושה מהם אשפתות – וכמבואר בריש פירקין:

הרי ה' החזו"א דסו"ס במקום שהזבל נוגע בארץ התם הוכן האדמה לזריעה, ולפי הני"ל י"ל דבכה"ג דמזבל בערימות גדולות של אשפתות, הרי אין עליו "שם שדה" אלא דשמו "אוצר", שיש כאן "אוצר של זבל", והכא גרע טפי והכא כו"ע מודי דמהני, דדוקא במחצב דעכ"פ אחרי מעשיו עומד לפנינו "שם שדה" ורק לפני כן לא היה עליו "שם שדה", התם פליגי בתוספתא, אבל הכא דגם אחרי מעשיו ליכא תורת שדה, הכא כו"ע מודי דליכא פגיעה בשביתת הארץ, ולכן לא חשיב כמלאכת שביעית.

וצריכים להוסיף דאף לפי המבואר [שם] דמהני להביא מעט מעט, אכן כיון דכוונתו לאשפתות, א"כ דיינינן ליה להך זבל כהתחלת אוצר, ודו"ק.

משנה ו

[ו] גדר שיש בו עשרה אבנים של משאוי שנים שנים הרי אלו ינטלו שיעור גדר עשרה טפחים פחות מיכן מחצב וגוממו עד פחות מהארץ טפח בד"א מתוך שלו אבל מתוך של חברו מה שהוא רוצה יטול בד"א בזמן שלא התחיל בו מערב שביעית אבל אם התחיל בו מערב שביעית מה שהוא רוצה נוטל:

רע"ב משנה ו

של משאוי שנים שנים - שיש בכל אחת מהן משאוי שני בני אדם:

הרי אלו ינטלו - כלן ואפילו הקטנות שבהן ולא מתחזי כמפנה הגדר לעשות מקומו שדה:

פחות מכאן מחצב - ואינו נוטלו כולו אלא גוממו ומניח מן הסלע בארץ טפח כדי שלא יהא ראוי לזריעה:

במה דברים אמורים - האי דלא יפתח מחצב והאי דגוממו:

מה שהוא רוצה יטול - דלא מיחזי כמתקן שדה כיון דלאו דידיה הוא ואפילו בשלו נמי לא מיחזי כמתקן שדה אם התחיל ליטול מערב שביעית:

ציונים והערות משנה ו

שיטת הרמב"ם במשנה.

במשנה מבואר שיש כמה תנאים שבהם התירו ליטול את האבנים מהגדר, א] בגובהו י' טפחים או יותר, ב] אם היו בו י' אבנים או יותר, ג] כל אחת מהן משוי שנים או גדולות, אולם בלי הנך תנאים נוטל – ובלבד שיניח טפח סמוך לארץ דאז פשוט שאין כוונתו לתיקון הארץ.

אולם עיין ברמב"ם [פ"ב ה"ז וה"ח] שכל הנך תנאים – היינו בנתכוין לתיקון השדה אבל לא נתכוין ליכא שום תנאים, ונוטל סתם.

וז"ל הרמב"ם [הלכה ז'] – "גדר של אבנים שיש בגובהו י' טפחים או יתר ורצה ליטול כל אבניו אם היו בו י' אבנים או יתר כל אחת מהן משוי שנים או גדולות מזו ה"ז נוטל שהרואה יודע שלצורך האבנים הוא נוטל, היה פחות מ' או שהיו פחות מ' אבנים או שהיו אבניו קטנות ממשוי שנים נוטל עד שיניח טפח סמוך לארץ" ולהלן [הלכה ח'] "בד"א בשנתכוון לתקן שדהו, או שהתחיל ליטול בשביעית אבל אם לא נתכוון לתקן שדהו או שהתחיל מקודם שביעית נוטל בשביעית כל מה שירצה מכל מקום וגוממו עד לארץ, וכן אם היה נוטל משהו חבירו אף על פי שהוא קבלן גומם עד לארץ".

ותמנה – דאיהו היתרא איכא בלי נתכוין לתיקון הארץ, הא סו"ס איכא מראית העין, ועיין ברדב"ז [שם] שתייר דמיירי שהתחיל כבר בבניית בנין וממילא דבנינו מוכיח עליו שעושה כן לבנייה וליכא מראית העין.

ותמנה בזה בביאור הלכה [שם] דלא מרומז כן ברמב"ם, ופירש שאין דרך ליטול אבני גדר לתיקון השדה הלכך ליכא בזה מראית העין, אלא דלפי"ז קשה דאי ליכא מראית העין א"כ למה לי תנאים כלל וכלל – דגם בנתכוין נתיר, וביאר דאז חששו טפי למראית העין – והיינו דגם בדין נתכוין לא התירו אלא בנתכוין לשניהם גם לשדה וגם לאבנים, ויש חשש מראית העין שיאמרו שעשאו רק לתיקון שדה.

פלוגתת הר"ש והרמב"ם אי נוטל קטנים.

נחלקו הר"ש והרמב"ם – הרמב"ם רק התיר בנתמלאו התנאים ליטול גדולים, כן כתב החזו"א [סימן י"ט ס"ק ג'] בשעתה רמב"ם, אולם הר"ש חולק דגדולים בלאו הכי מותר ליטול גם בלי היתרא דגדר וע"כ דעיקר היתר זה הוא כדי ליטול את הקטנים, וכן למדו המהר"י קורקוס והרדב"ז בשיטת הרמב"ם שאינו חולק על הר"ש בזה.

בשיטת ר"י בתוספתא דגם בנתכוין מותר.

גם בגדר איכא לקולא של ר"י בתוספתא שגם אם נתכוין לתיקון הקרקע אכתי מותר – וכנתבאר לעיל במחצב שר"י התיר כן - כן מפורש ברמב"ם [פ"ב ה"ח] ועיין במפרשי הרמב"ם – וגם הכא פירש החזו"א [סי' י"ט ס"ק ג'] דהכא לא חשיב חורש כיון דלא הוי "שם שדה עליו" והשתא הוא דעושה שדה אין זה חורש אלא בונה – ובביאור היתר זה עיין מה שנתבאר במשנה לעיל, ושיטת הרמב"ם כר"י בתוספתא ולקולא.

ב' דרכים בביאור הלשון והדין במשנה – "פחות מכן מחצב וגוממו עד פחות מהארץ טפח".

עיין היטב בתוס' אנשי שם – וכן במהר"י קורקוס, והעולה מדבריהם שיש ב' דרכים בביאור לשון התנא - "פחות מכן מחצב וגוממו עד פחות מהארץ טפח".

לדרך א' הכוונה היא שאם זה פחות מכן אז הדין על הגברא הוא יכול לחצוב ולגומם – והיינו שלשון "מחצב וגוממו", הם ב' פעולות שוות, חד שנעשה במחצב [במשנה הקודמת] וחד שנעשה בגדר [במשנה זו], כדי להגיע עד טפח.

לדרך ב' הכוונה היא שאם זה פחות מכן אז הדין של הגדר הוא כדין של 'המחצב' שכבר נזכר במשנה הקודמת – והדין של 'המחצב' הוא שהגברא יכול לגומם עד טפח [לשון מחצב אינו לשון פעולה על הגברא ורק לשון גומם הוא לשון פעולה על הגברא], וממילא שהתנא משמע שגם במחצב וגם בגדר הדין של שניהם הוא להיות גומם – [פעולה אחת לשניהם].

היתרא דדבר שאינו מתכוין בפס"ר.

למדנו במשנה דמותר ליטול גדר שגובהו י' טפחים בתנאים מסויימים, וטעם ההיתר כיון שאין דרך לפנותו מחמת מקומו לתקן את המקום למקום זריעה, ובכה"ג יש הוכחה דלצורך בנין הוא נוטל, ולכן לא אסרינן – עוד מצאנו שגם בלי הנך תנאים מותר בתוך שדה שלו אבל בתוך שדה חבירו – שאז יש הוכחה שעושה כן בשביל בנין שהרי אין לו ענין בתיקון הקרקע – והתם מותר בכל ענין.

למדנו הכא דהיכא דלא מתכוין ליפוי ותיקון הארץ מותר אלא דאיכא מראית העין, ובהנך גוונא דכבר ליכא מראית העין שוב מותר לגמרי, וזהו היתירא דלצורך בנין והיתירא דשדה חבירו, ומכאן הוכיח החזו"א [סי' י"ט ס"ק ב'] דבאינו מתכוין מותר מה"ת במלאכת שביעית אף דסו"ס איכא פס"ר ליפוי ותיקון הארץ ע"י סיקול אבנים.

ובטעמא דהיתירא דדבר שאינו מתכוין אף במקום פס"ר שמצאנו בשביעית – כבר נתבאר בארוכה [במילואים בסוף פרק זה] ששם ביארנו את עיקר הגדר במלאכת שביעית דמצד "כי לי הארץ" אתינן עלה [עיי"ש] – אולם שיטת התוס' דגם בשביעית ליכא היתירא זו – ולדידיה הדרא הקושי, ועיין בכל זה במשנה הבאה מה שהבאנו בזה.

היתירא בהתחיל ערב שביעית.

מצאנו היתירא נוספת בהתחיל כבר בערב שביעית, ולא ברור ההיתר הזה של התחיל בו ערב שביעית, ועיין במשנה ראשונה שלמד שמדובר כאן שלפני שביעית הוא כבר התחיל להעמיד את האבנים בבנין, אלא דתמה בזה בשיטת ר"י דמתיר גם ככוונה לתיקון השדה, דבשלמא כשאינו מתכוין דאז י"ל שכיון דהאיסור הוא רק מחמת מראית העין מותר, אבל היאך מותר כשמתכוין.

וע' בבית רידב"ז [פ"ב אות ז'] וז"ל "דכל עבודות הארץ דאסורה בשביעית מדרבנן הם המלאכות שנעשו בגוף עבודת הארץ כגון זירוד קירסום סיכה וכדו' זהו נקרא עבודת השדה, אבל לנקות השדה מן האבנים הגסים והדקים וצרורות לא נקרא עבודת השדה אלא תיקון שמכינה ומכשרה, וזה לא אסרו רבנן אלא משום מראית העין וכו'" עכ"ל – הרי דליכא איסור בעצם סילוק הסלע אפי' כשמתכוין לתיקון שדהו, אלא משום מראית העין, ולכן כל שהתחיל מע"ש ליכא חשש בדבר, אולם לא נתברר למה בהתחיל בערב שביעית לא נראה כבר שהוא עושה כן לתיקון השדה, וצ"ע.

פולגת הראשונים בדין של המשנה "בדיא מתוך שלו אבל מתוך של חברו וכו' בד"א בזמן שלא התחיל בו מערב שביעית אבל אם התחיל בו מערב שביעית וכו'".

נחלקו הראשונים על מה קאי הך "במה דברים אמורים" במשנה – והיינו "בד"א מתוך שלו אבל מתוך של חברו וכו' בד"א בזמן שלא התחיל בו מערב שביעית אבל אם התחיל בו מערב שביעית וכו'".

עיין היטב בר"ש דקאי גם על מחצב – וכן הוא ברא"ש ובמלכי צדק ובשנו"א, אולם העיר בזה החזו"א [סימן י"ט ס"ק ד' ד"ה ובמחצב וע"ע ס"ק ב'] שלפי הרמב"ם מוכרח שאינו כן שהרי הרמב"ם למד דבמחצב איירי דווקא בהתחיל בו ערב שביעית שהרי הרמב"ם למד דבג' מורביות של כ"ז אבנים איירי שהשיעור בזה הוא באבנים שכבר חצבן – וע"כ דהך בד"א לגבי ערב שביעית לא קאי על מחצב – וממילא דיתכן מאד דגם במה שכתוב במשנה בשל חבירו דגם לא קאי על מחצב – ודו"ק.

משנה ז

[ז] אבנים שזעזעתן המחרישה או שהיו מכוסות ונתגלו אם יש בהם שתים של משאוי שנים הרי אלו ינטלו, המסקל את שדהו נוטל את העליונות ומניח את הנוגעות בארץ וכן גרגר של צרורות או גל של אבנים נוטל את העליונות ומניח את הנוגעות בארץ אם יש תחתיהן סלע או קש הרי אלו ינטלו:

רע"ב משנה ז

שזעזעתן המחרישה - ואפילו לא זעזעתן אלא שעתידה לזעזען הוי כאילו זעזעתן:

הרי אלו ינטלו - כולן אגב אותם שתים:

המסקל שדהו - שמסלק האבנים מן השדה, לשון סקלו מאבן (ישעיה סב):

ומניח את התחתונות הנוגעות בארץ - דבכה"ג לא מחזי כמתקן שדה:

גרגר של צרורות - גל של אבנים קטנות:

אם יש תחתיהן סלע או קש - לא מחזי כמתקן כיון דאין המקום ראוי לזריעה:

ציונים והערות משנה ז

דברי החזו"א שלא חל במקום "שם שדה".

הבאנו לעיל במשניות הקודמות במחצב ובגדר את דברי החזו"א דלא חיילא שם שדה על המקום, הלכך לא חשיב כחורש אלא ככוונה גם בנתכוין לשדה, ובחזו"א שם כתב כן נמי על האבנים הללו שזעזעתן מחרישה – והוסיף [סימן י"ט ס"ק ג'] דאיירי דמעולם לא זרעו מתחתיו, והוסיף עוד [שם ס"ק ו'] שכל מה שלא צף על פני הארץ הוי בכלל דין זה, דבצפין על פני השדה הרי זה דין מסקל כיון שיש על השדה "שם שדה".

בחומר גדר יותר מאבנים שזעזעתן מחרישה, ובדברי הירושלמי בעתידה לזעזעתן.

הר"ש מביא את דברי הירושלמי – "לא סוף דבר שזעזעתן אלא אפילו מחרישה עתידה לזעזעתן" – וכפשוטו הכוונה גם כשזעזעתן כבר, וגם בראויים לזעזע בעתיד, אבל אין זה פשוט – כדביאר.

דהנה, מה שגדר חמור יותר מאבנים שזעזעתן מחרישה כתב בתפא"י דמחובר טפי כיון שנתחבר בידיהם, ועוד קולא באבנים שזעזעתן מחרישה שבאלו ניכרים יותר שעומדים לבנין ולא לתקן שדהו דאילו בא לתקן שדהו אין לו לטרוח לסלק האבנים אלא יסמוך על המחרישה שיעקף ויסלק אבנים אלו, וממה שטרח לסלקם עכשיו הרי"ז הוכחה שדעתו לבנין.

אבל קשה דתינת מה שעתיד המחרישה לזעזע דא"ש שיש הוכחה זו, אבל לכאור' משמע שאפי' אלו שכבר זעזעתן המחרישה מותר ליתלן אם יש ב' של משוי ב' ב', והלא באלו אין הוכחה זו, וצ"ע.

ועיין כפפתור ופרח [פרק מ"ח] שכתב וז"ל "אבנים שזעזעתן המחרישה או שהיו מכוסות ונתגלו אם יש בהם שתים של משאוי שנים הרי אלו ינטלו, ומה שאמרו שזעזעתן המחרישה מפורש בתלמוד ראוי שתזעזעתן המחרישה אע"פ שלא זעזעם", עכ"ל, ויש לדייק קצת בדבריו שפירש דמיירי דווקא באופן שעומדין לזעזע, ולא שהירושלמי בא לרבות גם כשאוייין לזעזעתן אלא דווקא בראויים, ואכתי צ"ע.

דרך חדשה בזה בשם הגר"א.

כביאור הקולא באבנים שזעזעתן מחרישה מצאנו ביאור אחר בספר פאת השלחן בשם הגר"א [סי' כ"א אות ט"ו] וז"ל "דהני כבות דלעיל [מחצב וגדר] דעתו של בעל השדה לקובען בשדהו קודם שביעית ועתה מסירן נראה כעושה לצורך הארץ, אבל באלו [אבנים שזעזעתן מחרישה] לא היה רצונו לקובען, וכן במכוסות לא ידע מהן, והיינו שאותן אבנים שזעזעתן מחרישה לא ניחא ליה לקובען בשדהו", עכ"ל.

וביאר בדבריו שאם היה דעתו מעיקרא לקובען בשדהו ועכשיו מסירן לא תלינן שכוונתו עכשיו לבנין, שא"כ איך רצה לקובען מעיקרא, דדבר שעומד לבנין הוא מיחדו באיזה מקום ולא קובעו בשדהו, ולכן תלינן דמסתמא עכשיו רוצה לתקן המקום שיחא ראוי לזריעה, דכן הוא דרך דמקודם מתקן השדה בחלק אחד לזריעה ואח"כ מתקן עוד מקום, והיינו שמשערין כוונתו ואמרינן שאין אדם משנה דעתו ממה שחשב מעיקרא ולכן אם היה קובען בשדה כגון גדר בע"כ לא היה כוונתו באותה שעה לבנין, ולכן אם נימא שעכשיו בא לבנות הרי"ז חזרה לגמרי ממה שחשב מעיקרא, ואפי' אם נתחדשה סיבה שצריך לבנות מ"מ למה לו ליקח דוקא אבנים אלו שמוכרח דמעיקרא לא היו לבנין, ולכן יותר מסתבר שדעתו לזריעה.

אולם אכתי קשה שסו"ס גם בזה יש שינוי ממה שחשב מקודם, דמקודם כשקבע האבנים במקומן בע"כ לא היה דעתו לזרוע במקום זה ועכשיו רוצה לזרוע שם ומאי שנא, וצ"ע, ועיין בהערה²².



בדינים של מסקל שדהו.

יש כאן קולא בדין מסקל את שדהו [בסיפא של המשנה] דאם הניח התחתונות נוטל את העליונות, ואילו לענין גדר תנן שצריך להניח טפח, ויתכן לפרש שהחילוק בזה הוא שכיון שאבנים דמתניתין מפורזין המה על פני כל השדה מינכר מילתא במה שמשירר התחתונות, אבל בגדר כיון דאינו אלא על מקום אחד אין זה היכר ולכן צריך לשייר טפח.

ובדרך אמונה [ס"ק נ'] הביא מהחזו"א שחילק באופן אחר – שבגדר הרי זה גוש אחד ולכן חששו שמא יקח את כולם, ורק במפורזות יזהר בזה. והנה באבני כתף תנן להלן [משנה ט'] שבאות מכל מקום, ולכן כתב הר"ש לעיל [משנה ו'] דמה שבגדר צריך שיעור של עשר אבנים של משאוי שנים שנים, היינו להתיר ליטול אף הקטנים עמהם, אבל אה"נ אם בא ליטול רק הגדולים מותר אפי' אם אין בהן אלא שיעור אבני כתף.

ויש לדון במסקל שדהו אם יש ב' אבנים שיש בהן משוי של ב' ב', אם רשאי עי"ז ליקח גם אבנים קטנים, וכתב בתפארת ישראל [ס"ק מ"ז] דמותר, ואזיל לשיטתיה שפירש שכל שתלוש טפי קיל טפי – [עיין לעיל בהקדמה למשניות ה' – ט' מה שהבאנו בשמן] – ולכן כיון דאפי' באבנים שזעזעתן מחרישה מותר ליקח הקטנים עמהם כל שיש בהן שיעור של ב' אבנים של משוי ב' ב', כ"ש במסקל דקיל טפי דתלוש יותר, אבל החזו"א פליג ע"ז וס"ל דאסור ליקח הקטנים, ושיטתו מובא להלן.

שיטת החזו"א דלדעת הרמב"ם בגדר ובאבנים שזעזעתן מחרישה מותר ליקח רק הגדולים.

והנה שיטת הר"ש דבגדר ובאבנים שזעזעתן מחרישה שאם בא ליטול רק הגדולים מותר אפי' אם אין בהן אלא שיעור אבני כתף, ושיעור של ב' אבנים של משוי ב' ב' נאמר להתיר ליקח גם הקטנים עמהם, והמהר"י קורקוס כתב כן גם בדעת הרמב"ם [פ"ב ה"ז], מיהו בחזו"א [סי' י"ט] ביאר בדעת הרמב"ם באופן אחר, ולדידיה יש לרמב"ם שיטה אחרת משיטת הר"ש, וס"ל דבגדר ובאבנים שזעזעתן מחרישה מותר ליקח רק הגדולים אבל הקטנים אסור, ומקור לזה הוא ממה שכ' הרמב"ם בהלכה ט' "אבנים שראויות שתזעזע אותן המחרישה או שהיו מכוסות ונתגלו, אם יש בהן שתיים של משוי שנים שנים ה"ז מותר ליטול אותן" עכ"ל, ודיקדק לשון "אותן" – ומבואר שהתיר רק אותן ב' גדולים, ואע"ג שהרמב"ם כ' כן רק באבנים שזעזעתן מחרישה, מ"מ מדברי החזו"א נראה דגדר ובאבנים שזעזעתן מחרישה הן בחדא מחתא בזה.

אולם הרש"ש כתב שבגדר מותר ליטול אפי' הקטנים אבל באבנים שזעזעתן מחרישה מותר ליטול רק הגדולים, והביא דברי רמב"ם אלו למקור דין זה, הרי שהרש"ש וחזו"א שניהם כתבו שרשאי רק ליטול הגדולים אבל החזו"א כתב כן בין על גדר ובין על אבנים שזעזעתן מחרישה, והרש"ש למד שדין זה נוהג רק על אבנים שזעזעתן המחרישה אבל בגדר רשאי ליטול אף הקטנים.

נמצא דפליגי הר"ש והרמב"ם בתרתי, לר"ש כל שיש שיעור האמור במתני' בגדר ובאבנים שזעזעתן מחרישה מותר ליטול אפי' הקטנים ולרמב"ם אסור ליטול הקטנים, ועוד פליגי כשיש גדולים לחודיה לר"ש מותר כל שהן אבני כתף ולהרמב"ם אסור עד שהן ב' אבנים או ב' אבנים של משוי ב' ב'.



היתרא דדבר שאינו מתכוין אף בפס"ר.

למדנו במשנה שיש כמה קולות במסקל, שכשיש אבנים מטולטלות ורוצה אותם לבנין, דמותר ליטלם, ובלבד שיטול רק את העליונות ויניח את התחתונות הנוגעות בארץ, ולמדנו עוד להלן במשנה [מ"ט] דבאבני כתף [גדולים] מותר ליטול תמיד כיון דנראה דוראי מתכוין לבנין, עוד למדנו [שם] שהקבלן [שמוכר וידוע שבונה בנינים] יכול ליטול אפילו אבנים קטנים אפילו מתוך שלו.

מבואר מכל החילוקים הנ"ל דהיכא דלא מתכוין ליפוי ותיקון הארץ מותר אלא דאיכא מראית העין, ובהנך גוונא דכבר ליכא מראית העין שוב מותר לגמרי, וזהו היתרא דקבלן והיתרא דשדה חבירו והיתרא דאבני כתף, ומכאן הוכיח החזו"א [סי' י"ט ס"ק ב'] דבאינו מתכוין מותר מה"ת במלאכת שביעית דסו"ס איכא כאן יפוי ותיקון הארץ ע"י סיקול אבנים – ומותר גם במקום פס"ר, וכן צ"ל במשנה דלעיל בנוטל אבנים מן הגדר – דכיון דכוונתו לאבנים אינו אלא פס"ר ומותר בשביעית.

ובטעמא דהיתרא דדבר שאינו מתכוין אף במקום פס"ר שמצאנו בשביעית – כבר נתבאר בארוכה [במילואים לפרק זה] בגדר עיקר מלאכת שביעית דמצד "כי לי הארץ" אתינן עלה.

שיטת התוס' דליכא היתרא דדבר שאינו מתכוין בפס"ר, ולדידיה מותר מצד זה שהשדה אכתי אינו מוכן לזריעה דאכתי מחוסר חרישה.

אולם הבאנו בהקדמה לפירקין ששיטת התוס' דגם בשביעית אסור פס"ר – ולדידהו הדרא הקושי' לדוכתא, והבאנו שהחזו"א [שם] ביאר שיש לדחות דאין ההיתר מצד דבר שאינו מתכוין, אלא מטעם אחר.

והיינו דאיכא למימר דכיון דהשדה אכתי אינו מוכן לזריעה דאכתי מחוסר חרישה, דכה"ג נקטינן דלענין שביעית אין זה בכלל "שבח הקרקע", ואין בו איסור תורה, ומדרבנן התירו לצורך הענין היכא דליכא מראית העין, עכתו"ד.

וגדולה מזו הוסיף החזו"א [סי' י"ט ס"ק ט"ז] דהתוס' [גיטין מ"ד ומו"ק י"ג ובכורות ל"ד] כתבו דקנסו בתולש קוצים מחוברים כיון דבשבת חזינן שזה מה"ת, אולם החזו"א הוכיח נגד דבריהם מהירושלמי דמבואר שם דלא קנסינן גם בחרישה ראשונה, וקשה דחרישה דאורי' ולמה לא קנסו, וביאר החזו"א [שם] דחרישה זו הוא רק לסלק קוצים הלכך לא קנסינן אף שזה במחובר, וכן כתבו נמי הרא"ש והר"ש סיריליאוי והמלאכת שלמה [פ"ד מ"ב] דפירשו "כי חרישה ראשונה הוא להמית את הקוצים שצמחו בתבואה", ומזה ע"כ מוכרח דבירושלמי מיירי בתולש מהמחובר, וכדבריהם מבואר נמי ברבינו גרשום בבכורות [ל"ד] דכתב בהדי' דמיירי נמי במחוברין.

ולדידהו קשה דבשבת כה"ג הוי דאורי', וכתב החזו"א [שם] דלא קנסינן כיון דאכתי מחוסר חרישה ואין זה אלא הכשר חרישה, ונראה דכוונתו ע"ד מה שאמר לענין מסקל דמה"ט אינו אלא מדרבנן, עכ"פ איכא כבר מקור לדברים מהרא"ש והר"ש סיריליאוי ומלאכת שלמה ורבינו גרשום בבכורות לעיקר חילוק זה.

אולם יסוד הדברים לחלק בזה בין שביעית לשבת צ"ב, דמגלן זאת, הרי בתרווייהו איכא איסור חרישה, ומסקל הוא תולדה של חרישה בשבת וכדהביא החזו"א [שם] לעיל ס"ק א' מהירושלמי בשבת, ופשיטא נמי ד"חרישה ראשונה להמית את הקוצים" היא נמי מה"ת, ומ"ש דלגבי שביעית יהיה דין דבעינן דוקא כעין חרישה שהשדה מוכן לגמרי לזריעה, וצ"ע – ועיין בהקדמה לריש פירקין שביארנו בהרחבה את החילוק בין שבת לשביעית בזה.

משנה ח

[ח] אין בונין מדרגות על פי הגאיות ערב שביעית משפסקו הגשמים מפני שהוא מתקן לשביעית אבל בונה הוא בשביעית משפסקו גשמים מפני שהוא מתקן למוצאי שביעית ולא יסמוך בעפר אבל עושה הוא חייץ, כל אבן שהוא יכול לפשוט את ידו וליטלה הרי זו תנטל:

²² ויתכן לחלק שמה שחושב לזריעה אין זה סתירה גמורה למחשבתו הראשונה דהיה לבנות שם, משא"כ לסלק אבנים לבנין ממה שבע"כ מעיקרא חשב לא לבנין הוי שינוי גמור, ואכתי צ"ע.

רע"ב משנה ח

אין בונין מדרגות - מעלות ע"פ הגאיות, שלא יחליקו בירידתן לקחת המים שנתקבצו בעמק באותן הגומות, דנראה כמתקנן להשקות בהן שדותיו בשביעית:
לא יסמוך בעפר - אם בא להיות סוכר מקום יציאת המים באבנים, לא יתן עפר וטיט בין האבנים משום דמיחזי טפי שהוא מתכוין להשקות מהן שדותיו:
אבל עושה הוא חייץ - אבנים סדורות זו על זו כעין גדר בלא עפר וטיט:
כל אבן - שבשדהו אפילו קטנה אם כשהוא בונה הגדר או הבנין יכול לפשוט ידו וליטלה ולבנות בה:
הרי זו תנטל - שהגדר מוכחת עליו דלבנות גדרו הוא נוטלה ולא לתקן השדה לזריעה:

ציונים והערות משנה ח

הערה בסדר המשניות – היתר נטילת אבנים כשגדרו מוכחת עליו.

גם משנה זו שייכת למשניות הקודמות – בנוטל אבנים מתי נראה כמתקנן שדהו, דאף דעיקרא של משנה זו קאי בבנין מדרגות שזה חשש אחר שנראה כמתקנן כדי להשקות בהן שדותיו בשביעית – אכן בסוף למדנו הלכה של נטילת אבנים בבניית החייץ [כעין גדר] ושם שנינו היתר של נטילת אבנים להך גדר שכל אבן שבשדהו אפילו קטנה שהוא קרוב לגדר שבזמן שהוא בונה הוא יכול לפשוט ידו וליטלה ולבנות בה, דמותר ליטלה, כיון דבכה"ג הגדר מוכחת עליו דלבנות גדרו הוא נוטלה ולא לתקן השדה לזריעה.

שיטת הר"ש והרא"ש במשנה.

שיטת הר"ש והרא"ש והרע"ב במשנה זו:

א] אין בונין מדרגות על פי הגאיות – מקום גבוה – כדי שלא יחליקו בירידתן לקחת המים שנתקבצו כיון שנראה שהוא מתקנן כדי להשקות בהן שדותיו בשביעית, ב] בדין לא יסבוך בעפר – פירשו, שאם בא לסתום את המקום של יציאת המים באבנים כדי שלא יקחו משם אנשים, לא יתן עפר וטיט בין האבנים משום דמיחזי טפי שמתכוין להשקות מהן שדותיו, אלא שיש אבנים סדורות זו על זו כגון גדר בלא עפר וטיט והיינו מה שכתוב "עושה הוא חייץ", ג] ויש גם תנאי באיזה אבנים הוא משתמש – שכל אבן שבשדהו אפילו קטנה, "אם הוא יכול לפשוט ידו וליטלה ולבנות בה גדר של אבנים, כגון ססמוכין לגדר, הרי זו תנטל שהגדר מוכח עליו דלבנות גדר נוטלה ולא לתקן השדה לזריעה".

והעיר באשר לשלמה שיש כאן חידוש בהלכות מראית העין שתמיד אסור משום שנראה שכעת הוא עובר על איסור אבל הכא אסור משום שנראה שמחר הוא ירצה לעבור על איסור, וזה חידוש.

שיטת הרמב"ם – וכמבואר בכס"מ.

עיין ברמב"ם [פ"ב הי"א] מה שפירש במשנה זו ועיין בכס"מ שביאר שהוקשה לרמב"ם איזה תיקון יש בבנין המדרגות ע"פ הגאיות ולכן פירש בפירושו למשנה זו "כשיבנה מדרגה על הגאיות ההם ויישר אותם לתקנם לא יסמוך בעפר, ר"ל לא יחזיר העפר לגאיות ההם כדי שישוה פניהם" עכ"ל והיינו שהאיסור מצד תיקון גומות ליישרן לזריעה.

וביאר בזה הכס"מ שנראה שהוא מפרש דרישא אסיפא סמיך וז"ל הכס"מ – "והכי קאמר - כשבונים מדרגות על פי הגאיות לא יסמוך בעפר כלומר לא יחזיר עפר לגאיות ההם כדי שישוה פניהם וכו', ועל מה ששנינו אבל עושה הוא חייץ פירש שם רבינו חייץ הוא מחיצה ר"ל להבדיל אותו הגיא מכל השדה, עכ"ל, וע"פ מה שפירש באין בונין מדרגות ע"פ הגאיות שאין אסור בנין המדרגות אלא שלא יסמוך בעפר איך יפול על זה אבל עושה הוא חייץ ואפשר דה"ק לא יחזיר העפר לגאיות משום דהוי תיקון הקרקע אבל עושה הוא חייץ שאף ע"פ שהוא שבת לגיא להיות מובדל משאר שדות מ"מ אינו תיקון הקרקע ממש, ועל מה ששנינו וכל אבן שהוא יכול לפשוט ידו וליטלה פירש רבינו האבנים שהיו קרובים לפי הגאיות כדי שיוכל להושיט ידו ולקחתם מותר לו לקחתם, ומה שלא אפשר לקחתם עד שירד בגיא אינו מותר לו לקחתם מפני שכשנראה אותו יורד או ישלשל עצמו לקחת אותם נאמר שהוא לתקן שדהו נתכוון" עכ"ל הכס"מ.

וע"ע בפאת השולחן [סימן כ"א ס"ק י"ז] שג"כ פירש בדרך זו, אולם עיין ברידב"ז וברדב"ז שלמדו באופן אחר – וכן הוא בחזו"א [סימן י"ט ס"ק י'] עיי"ש.

עוד דרכים במשנה.

יש דרכים נוספים במשנה – עיין בזה בראב"ד, ובחזו"א [שם ס"ק ט'], ועיין בר"י מלכי צדק מהלך אחר בכל המשנה.

משנה ט

[ט] אבני כתף באות מכל מקום והקבלן מביא מכל מקום ואלו הם אבני כתף כל שאינה יכולה להנטל באחת יד דברי ר"מ רבי יוסי אומר אבני כתף כשמן כל שהן נטלות שתיים שלש על הכתף:

רע"ב משנה ט

באות מכל מקום - אפילו מתוך שלו דמידע ידיע דלבנין קבעי להו ולא לתקן את השדה:

והקבלן - שקבל שדה באריסות מביא מ"מ ואפילו מאותה שדה שהוא אריס בה אפילו אבנים קטנות שאין [שדה זו חשובה כשלו. וי"מ והקבלן שדרכו לבנות בנינים בקבולת שאין] כוונתו אלא לקבץ אבנים מביא [מ"מ ואפילו משדה] שלו:
ר' יוסי אומר כו' - והלכה כר' יוסי:

ציונים והערות משנה ט

סיכום הדינים.

למדנו לעיל [משנה ז'] שכשיש אבנים מטולטלות ורוצה אותם לבנין, דמותר ליטלם, ובלבד שיטול רק את העליונות ויניח את התחתונות הנוגעות בארץ, וכאן למדנו דאבני כתף [גדולים] מותרים כיון דנראה דודאי מתכוין לבנין, אבל הקבלן [שמוכר וידוע שבונה בנינים] יכול ליטול אפילו אבנים קטנים אפילו מתוך שלו – ועיין מה שהעירו לעיל [משנה ז'] בכל הני"ל.

"הקבלן מביא מכל מקום".

מבואר במשנה ש"הקבלן מביא מכל מקום", ועיין בר"ש וברע"ב שהביאו ב' פירושים: או דמיירי בשקבל שדה באריסות או דאיירי בקבלן שבונה בנינים שכל כוונתו אינו אלא לקבץ לבנות.

ולכאור' ק' שאם קבלו באריסות הרי הוא נהנה במה שמסיר האבנים ומכינו לזריעה ואמאי מותר לו ליקח כל האבנים, ועיין בדרך אמונה [באור ההלכה פ"ב הי"ב] שהביא מהמרכבת המשנה דאריס מותר כי מקבל דבר קצוב חלף עבודות שאינו מקפיד לנקות הקרקע, וברדב"ז כ' שאפשר שלא יקבלו לשנה הבאה, וע"ע בבה"ל מה שכי' על דבריהם.

ובספר דבר השמיטה למד ע"ד המרכבת המשנה והוכיח מהכא לדינא דאף דכל כה"ג מחוייב לעבוד את האדמה בכל העבודות הנצרכות וכמבואר בחו"מ [סימן ש"כ], אולם ע"כ שאינו מחוייב ללקט אבנים מהשדה – שאם היה מחוייב אז היה אסור להביא אבנים [עכ"פ פחותים מאבני כתר] דאיכא מראת העין שמתקן את השדה שהרי באמת הוא התחייב לתקנו בכך.

הסרת כל מיני דברים שנפלו על הקרקע.

יש לדון להתיר להסיר דברים או אבנים שנפלו לגינתו על פי מה שנתבאר בירושלמי [פ"ד ה"א] "היתה בהמתו שם, בהמתו מוכחת עליו, היתה כירתו שם כירתו מוכחת עליו", והובא דין זה ברמב"ם [פ"א הי"ז] "היתה בהמתו עומדת בתוך שדהו מלקט ומביא לפניה, שבהמתו מוכחת עליו, וכן אם היתה שם כירתו מלקט הכל ומדליק שכירתו מוכחת עליו".

עפ"י זה כתב במנחת שלמה [ח"א סי' נ"א ס"ק י'] ש"ל דגם כשיש בית סמוך לגינתו הרי"ז מוכרח שכונתו לנקיון בעלמא ולכן מותר, ועיין במשמרת השביעית [פ"ו הערה 13] מה שכתב ע"ז, וגם בספר השמיטה [פרק ה' אות ד'] התיר בזה.

מיהו להסיר אבנים כתב במשפטי ארץ [פ"ה הע' 6] שדעת מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל שאסור דאע"ג דרגילים לאוספם בכל שנה לשם נקיון, מ"מ אין זה הוכחה מספקת להוכיח שאין כוונתו להכשרת קרקע או לתועלת הצמחים, ואינו מותר אא"כ משתמש באבנים ורואים שמשתמש בהם.

משנה י

[י] הבונה גדר בינו ובין רשות הרבים מותר להעמיק עד הסלע מה יעשה בעפר צוברו ברשות הרבים ומתקנו דברי רבי יהושע, רבי עקיבא אומר כדרך שאין מקלקלין ברשות הרבים לא יתקנו, מה יעשה בעפר צוברו בתוך שדהו כדרך המזבלין וכן החופר בור ושיח ומערה:

רע"ב משנה י

להעמיק עד הסלע - ולא חיישינן דלמא ממלך זרע ליה, שאין דרך בני אדם לזרוע סמוך לרה"ר. אבל בינו לבין חבירו חיישינן דילמא ממלך זרע ליה ואסור:

צוברו ברה"ר - ואח"כ נוטלו משם ומתקן את רה"ר כמו שהיה:

כשם שאין מקלקלים רה"ר כך לא יתקן - כלומר לא מבעיא לצבור עפרו לרה"ר שהוא אסור אף על פי שיסירנו אח"כ שהרי מקלקל הוא לשעה, אלא אפילו לתקן אסור, כגון אם היו אבנים או עפר מפוזרים ברה"ר לא יצברם במקום אחד אלא יסלקם לגמרי מרה"ר, והיינו דקאמר כשם שאין מקלקלין רה"ר לצבור עפרו לרה"ר אף על פי שדעתו לסלקו מיד, כך לא יתקן לצבור אבנים או עפר המפוזרים ברה"ר ולשום אותם בצדי רה"ר לפי שעה, אלא יסלקם מיד לגמרי מכל רה"ר ויוציאם לים או לנהר: מה יעשה בעפר - אליבא דר"ע:

צוברו בתוך שדהו כדרך המזבליים - ג' אשפות לבית סאה:

וכן החופר בור שיח מערה - בשאר ימות השנה פליגי בה ר' יהושע ור"ע, לר"י צוברו ברה"ר ובלבד שיסלקנו אחר כך ויתקן רה"ר כמו שהיה, ולר"ע אף על פי שדעתו לתקן אסור אלא צוברו ברשותו. והלכה כר"ע:

ציונים והערות משנה י

ב' דרכים בחילוק בין בינו לחבירו לרשה"ר.

בעיקר הדין בנין גדר יש חשש של שמא ימלך ויחליט לזרוע, שהרי מעמיק בחפירתו, אולם בזה יש חילוק בין גדר על יד רשה"ר לגדר על יד רשה"י, דעל יד רשה"ר לא רגילים לזרוע ולכן לא חיישינן שמא ימלך – כן מבואר בר"ש וברא"ש עפ"י הירושלמי.

אולם במהר"י קורקוס [פ"ב הי"ד] ובר"ש סיריליאו מבואר שההיתר ברשה"ר הוא שחוששים להפסד של גנבים, משא"כ על יד חבירו ישראל לא חוששים לגניבה. והנפ"מ בין הנך תרי דרכים בגדר על יד גוי או ישראל שחשוד על הגניבה אי מותר לגזור, דלפי הר"ש אסור ולפי הר"ש סיריליאו מותר, כ"כ במשנת יוסף, ועיין בדרך אמונה שהביא מהגר"ל דיסקין שהתיר בכה"ג.

"מה יעשה בעפר - צוברו ברשות הרבים ומתקנו".

בעיקר האי נידון ד"מה יעשה בעפר" – פירש בתפא"י דא"א לפזרו בשדה שלו כיון שנראה כמכין שדהו ומכשירו לזריעה או כמזבלה, הלכך לר"ע מותר לצוברו ברשות הרבים ושוב מתקן את רשה"ר, ונחלקו תנאי בהלכות קילקול רשה"ר לשם תיקון אח"כ – גם בשאר השנים.

בפלוגת ר"ע ור"י – ובגדר האיסור מקלקל רשה"ר.

בטענת ר"ע.

טענת ר"ע היא "כשם שאין מקלקלים רה"ר כך לא יתקן" ופירושו הרא"ש והרע"ב "כלומר לא מבעיא לצבור עפרו לרה"ר שהוא אסור אף על פי שיסירנו אח"כ שהרי מקלקל הוא לשעה, אלא אפילו לתקן אסור, כגון אם היו אבנים או עפר מפוזרים ברה"ר לא יצברם במקום אחד אלא יסלקם לגמרי מרה"ר, והיינו דקאמר כשם שאין מקלקלין רה"ר לצבור עפרו לרה"ר אף על פי שדעתו לסלקו מיד, כך לא יתקן לצבור אבנים או עפר המפוזרים ברה"ר ולשום אותם בצדי רה"ר לפי שעה, אלא יסלקם מיד לגמרי מכל רה"ר ויוציאם לים או לנהר", ור' יהושע מתיר – וצ"ב שורש פלוגתתם.

פלוגתת האחרונים אי הוי איסור מה"א או מדרבנן, ושיטת רש"י בזה, ותולה בפלוגתת ר"י ור"י.

כפשוטו איירי הכא באיסור דרבנן - מצד הליכולך והקילקול רשה"ר, וכ"כ המשנה למלך רוצח [ב' - ב'] בביאור דברי רש"י ב"ק [נ"ג. סוד"ה נפל] דלכן בשולח שליח לכריית בור דמיקרי אשלד"ע – דהיינו מחמת העבירה של קילקול רשה"ר, ופשוט לרש"י שזה איסור דרבנן, והוכיח מכאן שיש דין אשלד"ע באיסור דרבנן. אולם הנו"ב אע"ז [סי' ע"ח בסוף] חולק ופשוט לו שישלד"ע בדרבנן, ופשוט לו שיש איסור דאוריית' של כריית בור, והיינו איסור מפרשת מזיק, אכן מרש"י נראה כהמשנה למלך.

וע"ע בב"ק [ו']. דמבואר בסוגי' שחכמים התירו בימות הגשמים לפתוח צינורותיהן לרש"ר, וז"ל רש"י [ד"ה בימות החמה אין להם רשות] "מפני שהרחוב נאה והוא מקלקלו אבל בימות הגשמים שהרחובות מלוכלכות יש להן רשות", ומכאן נראה כהמשנה למלך שכל הנידון מצד ליכולך וקילקול רשה"ר.

ולפום ריהטא היה נראה שר"י סובר שכל האיסור הוא איסור דרבנן ולכן לא אסור רבנן אלא במקלקל ממש אבל לא בדעתו לתקנו, וכש"כ אם הקילקול הוא לצורך תיקון, אולם ר"ע סובר שקילקול רשה"ר הוא מה"ת, וזו כל טענתו דאף לתקן אסור לקלקל דאיסור תורה הוא – וכן פירש בעל העטרת ראש שורש פלוגתא זו.

שיטת רש"י שיש ב' דינים, מה"ת מצד פרשת מוזק ומדרבנן מצד איסור קילקול.

ובעיקר איסור מקלקל רשה"ר אי הוי מדרבנן או מה"ת – כנראה שאין סתירה ורתתי אית ביה.

דהנה, באמת שיטת רש"י והמשנה למלך צ"ע, דמבואר בב"ק [ו']. שיש צד השוה שבא ללמד שחייבים בנוקי בור גם בפותקים ביבותיהן והיינו שנתחדש חיוב בור גם ב'בור ברשות' והגמרא באה לדחות שהרי ה'תכונה' וה'צורה' של בור דעלמא היינו בור 'שלא ברשות' – ולפי רש"י מבואר שהתכונה שיש בבור שהוא 'שלא ברשות' – היא תכונה מדרבנן, ונמצא דרך מדרבנן פותקין ביבותיהן שונה מכל בור דעלמא בזה שהוא ברשות, והאיך שייך צד השוה על איסור דרבנן, עו"ק, דמה ענין ליכלוך רשה"ר לחומרא בבור עד דמחלקין בין בור שיש בו משום ליכלוך רשה"ר לחיובו יותר מבור אחר, הא מה שייטא סברות הללו לדיני מוזק דבור.

והפשוט בדברי רש"י, דודאי דס"ל כהנו"ב דמפרשת בור יש איסור תורה בכריית בור, ומש"כ סברות של ליכלוך הוא נידון אחר, דבא לבאר למה ב"ד התירו דין דאורייתא של כריית בור דוקא בימות הגשמים ולא בימות החמה, דמ"ש כלפי הדין דאורייתא, וע"ז ביאר שיש איסור דרבנן נוסף מצד ליכלוך וקילקול וזה לא קיים בימות הגשמים, ולכן רק התירו בימות הגשמים, אבל ודאי דהנידון בסוגי' הוא מצד האיסור דאורייתא מפרשת בור, והיינו כהנו"ב.

אולם מעתה קשה מהוכחת המשנה למלך מדברי רש"י להלן [שם נ"ג]. דלמה הביא איסור דרבנן בכרייה בשליחות לדבר עבירה כשיש איסור דאורייתא, הא איכא איסור דאורייתא בכרייה של הבור וכמבואר בסוגיין.

נפ"מ בין האיסור דאורייתא של כריית בור לאיסור דרבנן של מלכלך רשה"ר.

ויהיה מוכרח מזה שרש"י ס"ל דלגבי האיסור דאורייתא מפרשת מוזק – התם עצם הכרייה אינו איסור אם יהיה בו שמירה, ורק בזה שאינו שומרו עובר על האיסור, ובה חלוקין האיסור דרבנן מהאיסור דאורייתא, שהאיסור דרבנן הוא בכרייה עצמה שיש בה קילקול גם על הצד שיהיה שמור, אבל האיסור דאורייתא אינה בכרייה עצמה אלא בהעמדת המוזק ברשה"ר בצורה שהוא יכול להזיק, והיינו במצב לא שמור.

ומעתה, בנוגע לשליחות בכריית הבור, הרי עבירת השליח הוא רק האיסור דרבנן, דאיסור דאורייתא ליתא בכרייה מצד עצמה, דעדיין יכול לשומרו ומוטל עליו לשומרו, ועל מה שהמשלח אינו שומרו – אחרי שכבר התייחס אליו הבור מדיני שליחות – הרי זה לא שייך לשליחות עצמה, ואדרבא, המשלח בעצמו עובר על העבירה ההיא, וא"ש למה רש"י רק איירי מצד האיסור דרבנן, ועיין בהערה²³ כמה שיש להעיר ולדון בזה.

מביא את החזו"א שהכל משום גזירה דילמא אימליך, ובפולגתת הר"ש והרא"ש בחילוק בין יחיד לרבים.

ומעתה יש לדון דבאיזה איסור קאי הכא – דיעויין בדברי הר"ש שהביא מהתוספתא את טענת ר"ע דקאי בג' גוויני - א] במסירין העפר והטיט שנשקעין בהן העוברים, ב] או שמביאים עפר ואבנים ברשות הרבים למלאות הגומות והפחתים, ג] או שמאספין האבנים שנתקלין בהן בני אדם, ויש לעיין דבכולהו איכא תוספת שמירה מצד פרשת בור וזו כל כוונתו, ולמה אסר ר"ע מצד פרשת בור, וכן מצד האיסור דרבנן של קילקול רשה"ר דנמי קשה הרי כל מעשיו אינם אלא מעשים של תיקון ומה שייך כאן איסור.

והתשובה לזה – דיעויין בלשון ר"ע – מובא בר"ש ושם מפורש שהכל משום גזירה וכלשונו: - "דגזר רבי עקיבא משום דכל מתקני דרכים מקלקלין תחלה ע"מ לתקן" – ובסוף דבריו הוסיף הר"ש – "וחיישינן ליחיד הבא לתקן דלמא הדר ומימליך", וכן מבואר בחזו"א [סימן י"ט ס"ק י"ב] שיש חשש שמא ימלך והחשש הזה הוא דווקא ביחיד ולא ברבים, והיינו דכל הנך דינים הם גזירה דרבנן [ודווקא ביחיד], ופולגתתם היא בגדרי גזירה זו.

והוסיף החזו"א שהרא"ש מחמיר טפי מהר"ש וס"ל דלר"ע דגם ברבים איכא חשש ולכן הדרך היחידה לתקן רשה"ר הוא לקחת כל אבן ואבן בפני עצמו ולהסירה מרשה"ר – אף שיש בזה טירחא גדולה, דאסור לצוברו במק"א.



מסכתא שביעית פרק ד'

משנה א

[א] בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים מתוך שלו כדרך שהוא מלקט מתוך של חבירו את הגס הגס משרבו עוברי עבירה התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה שלא בטובה ואין צריך לומר שיקצץ להם מזונות:

רע"ב משנה א

בראשונה כדרך שהוא מלקט מחברו את הגס הגס - הכי מפרשא מתניתין בירושלמי בראשונה היו אומרים מלקט אדם בתוך שלו את הגס הגס כדרך שמלקט בשל חבירו בין גסין בין דקין, ואף על גב דעצים ועשבים כשמלקטים אותן מתוך השדה מתקן השדה לזריעה, כשמלקט הגס כלומר העצים והעשבים הגסים ומניח את הדקין תלין דצריך לעצים הוא ולא לתקן את הקרקע קעביד,

כדרך דתלין במלקט בשדה חבירו בין דקין ובין גסין דלא עביד אינש לתקן שדה חבירו ומידע ידיע דלעצים הוא צריך: משרבו עוברי עבירה - שהיו מלקטין בשדותיהן בין דקים בין גסין והן אומרים בגסים לקטנו: שלא בטובה - שאין חבירו מחזיק לו טובה דהשתא ודאי לא אתי למלקט הדקין, כיון שאין חבירו מחזיק לו טובה על זה: ואין צריך לומר שיקצץ להם מזונות - שיאמר לו לקוט משדי היום ואתן לך מזונותיך, דפשיטא דאסור:

ציונים והערות משנה א'

הקדמה למשנה – למה ליכא איסור מצד פס"ר דמתקן שדהו.

עיקר ההיתור כאן הוא דבנוטל גסין ולא דקין משלו או גסין ודקין בשל חבירו דלא נראה כמתקן שדהו - אולם יש לעיין דסו"ס איכא כאן תיקון שדה ואף אי לא מתכוין לזה - הא סו"ס איכא משום פס"ר, וכבר עמד בזה בחזו"א [סימן י"ט ס"ק י"ד ד"ה והא דשרינן].

²³ אולם זה יהיה תלוי כמה שנחלקו הפוסקים בהיתר בפותקין ביבותיהן האם ההיתר הוא להניח בלי שמירה או עם שמירה, דאי ננקוט בשיטת רש"י שהוא סובר שעצם הכרייה אינה אסורה מה"ת אלא מדרבנן, ומה"ת ה'שלא ברשות' היא רק בכרייה באופן שהבור אינו שמור, לדרך זו נצטרך לומר שרש"י ס"ל כהסמ"ע שה'ברשות' של פותקין היינו בלי שמירה ואז יש מקום לומר שהשלא ברשות של כל בור הוא מצד זה שעצם הכרייה אינו אסור אם יהיה בו שמירה, ורק בזה שאינו שומרו עובר על איסור, ולכן בנוגע לשליחות בכריית הבור, הרי עבירת השליח הוא רק האיסור דרבנן, דאיסור דאורייתא ליתא בכרייה מצד עצמו, דעדיין יכול לשומרו, וכנתבאר לעיל, ופשוט.

אולם מעתה יש להעיר שיש סתירה בדברי רש"י, דמצד אחד נתבאר ברש"י להלן [ג] דמזכר שמלמד כהסמ"ע שאין איסור בגוף הכרייה אלא באי שמירה אח"כ, וזה כהסמ"ע ודלא כהלבוש ונ"ב, שהרי לפי הלבוש הברשות של פותקין היינו כלפיה כרייה עצמה שהרי שמירה אתכי בעינן, ומעתה יהיה מוכרח שה'יוכח' משור צריך להיות שמותר להביא שור גם בלי שמירה – שהרי זו רמת ה'ברשות' של פותקין.

אולם עיניין בדברי רש"י [שם ו':] שכתב "שור יוכיח - שברשות ב"ד הוא מהלך ברה"ר שהרי כל אדם יש לו רשות בכך ואם הזיק חייב אף אני אביא כו' והיינו הצד השוה דמתני", והיינו דמייירי בעצם הבאת השור לרשה"ר, ולא בלהניחו שם לא שמור, ונמצא דעיקר היוכח חסר מן הספר, וע"ז - ועיין בזה בדברינו באמרות אברהם ב"ק [ארבע אבות סימן ל"ח] מה שיישבנו בזה.

ועיין מה שנתבאר בהקדמה לפרק הקודם שהבאנו כמה גווני שמותר אף במקום פס"ר, ובטעמא דהאי מילתא הארכנו שם לחלק בכמה אופנים בין מלאכת שבת למלאכת שביעית, אולם הבאנו שיש מקורות שבשביעית באמת ליכא איסור בדבר שאינו מתכוין אף במקום פס"ר, וכ"כ החזו"א [שם] - ובטעמא דמילתא הארכנו לעיל במילואים בסוף הפרק הקודם ובגדר ההיתר של פס"ר ובגדרי שביתת הארץ.

פלוגתת הרמב"ם והר"ש אי יש היתר אחרי התקנה ללקט גם דקין אצל חבירו, ולמה אסרו ללקט בטובה.

יש לעיין האם יש היתר אחרי התקנה ללקט גם דקין אצל חבירו, עוד יש לעיין דלמה אסרו ללקט בטובה.

והתוס' יו"ט העיר שנחלקו בזה הרע"ב והר"ש נגד הרמב"ם וז"ל הרע"ב והר"ש - "שלא בטובה - שאין חבירו מחזיק לו טובה דהשתא ודאי לא אתי מלקט הדקין, כיון שאין חבירו מחזיק לו טובה על זה" ודייק מהכא התוס' יו"ט "דמשמע דמשרבו עוברי עבירה התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה כו' כדרך שהי' מלקט מתוך שלו - דהיינו דוקא גסין" ופירש בזה ד"טעמא דתקנתא דאע"ג דמלקטין שלא בטובה אפ"ה הואיל וזה מלקט בשל זה וזה בשל זה אי מלקטין הדקין נראה כמתקן" וכל מה שאסרו בטובה היינו כדי שלא ילקט דקין.

אולם דייק שהרמב"ם חולק - וז"ל - "ומלשון הרמב"ם בחיבורו [פ"א שמיטה] נראה דסובר דגם אחר התקנה מלקטין משל חבירו בין גסין בין דקין וטעמא שאסרו בטובה נראה כדי שלא יהא נראה שזה מתקן של חבירו וזה של חבירו".

אולם עיין תוס' אנשי שם שאין מחלוקת ותלוי, דאי שניהם עושים זה אצל זה אז רק היתרו גסין אבל בא' אצל חבירו אז מותר גם דקין, וכ"כ הרדב"ז.

מה השיעור בדקין וגסין.

יש לעיין שלא נתפרש במשנה השיעור דקין וגסין - ומה הדין בשיעור בינונית האם נוטל או לא, ועיין בחזו"א [סימן י"ט ס"ק י"ד] שהעיקר הוא שיהיה ניכר בליקטתו שהוא פוסח על הדקין הלכך לא סגי להשאיר דק מן הדק, שהרי הם מיעוט השדה ויגיע למצב שיהיה חלק משדה שלא השאיר כלום ונטל כולו - וזה גופא מה שאסרו - ליטול בלי היכר שהוא משאיר חלק - היינו שקבעו את צורת הליקטה, שיהיה ניכר שתמיד מקפיד לדלג.

אולם בספר 'דבר השמיטה' למד דכל שיש דקין ממנו מיקרי גסין, ועיי"ש שהוכיח כן מהירושלמי, ועיין מה שנתבאר בחזו"א בדברי הירושלמי הנ"ל.

אי קאי גם באבנים או לא.

בפרק הקודם דנו בליקוט אבנים שיש בזה הרבה אופנים שנוטלים לצורך האבנים ואעפ"כ גוזרים מפני מראית העין שחושבים שעושה לתיקון השדה, אולם לא קאי באבנים אלא בליקוט עצים ועשבים לצורך מאכל בהמה ולהסקה - לפי גירסת הר' יהוסף - מובא במלאכת שלמה, אולם גירסת הרמב"ם [הלכות ופירוש המשנה] שגורסים גם אבנים.

והנה במשנה הכא איכא חילוק בין גסין לדקין ולעיל באבנים איכא רק היתרו אבני כתף - ומאי שנא - ובשלמא אי נימא כשיטת הר' יהוסף - דהתם באבנים והכא בעשב ועצים א"ש אבל לפי הרמב"ם קשה.

ופירש החזו"א [שם] דעפ"י דברינו דלעיל מיושב שאין כאן שיעור גסין ודקין אלא שיש כאן צורת הליקטה - ליקטה שהוא מדלג ופוסח על דקין הימנו, וסוג ליקטה כזו הותר בלי למדוד כמה דק וכמה גס, וההיתר של אבני כתף - היינו בלי דילוג דמצד עצמו מותר כיון שכולם יודעים שסוג זה ראוי ועומד דווקא לבנין.